

A Gál Ferenc Egyetem tudományos folyóirata

DELIBERATIONES

Scientific Journal of Gál Ferenc University

18. évfolyam 1. szám 2025/1

Vol. 18; Ed. No. 1/2025

A Gál Ferenc Egyetem tudományos folyóirata
DELIBERATIONES

Scientific Journal of Gál Ferenc University

Főszerkesztő / Editor: Janka Ferenc

Szerkesztésért felelős személy / Responsible editor: Halasi Szabolcs

Szerkesztőbizottság / Board

VINCZE GÁBOR, BEKE SZILVIA, ÁRPÁSI ZOLTÁN
NYÁRI CSABA, KATONA KRISZTINA, SZABÓNÉ BALOGH ÁGOTA
KOVÁCS JÓZSEF, SERFŐZŐ LEVENTE, THÉKES ISTVÁN

Szerkesztőségi titkár / Secretary

Kónya Tünde

Lektorálta / Lectors

Homoki Andrea, Horváth Gábor, Kocsi György, Petróczi Erzsébet, Sarusi Etelka,
Simon Sándor, Varga Péter Kálmán

Borító / Cover: Janka Ferenc fotója

Kiadó / Publishing: Gerhardus Kiadó

Felelős kiadó / Responsible: Dux László, rektor

Kiadó/szerkesztőség címe / Contact: 6720 Szeged, Dóm tér 6.

E-mail: deliberationes@gfe.hu

Terjesztési forma: nyomtatott és online

Distribution: print and online

ISSN 1789-8919

e-ISSN 2786-1562

Deliberationes tudományos folyóirat

18. évfolyam 1. szám 2025

ISSN 1789-8919

Gál Ferenc Egyetem

Deliberationes Scienfitic Journal

Vol.18; Ed.No.2025/1

ISSN 1789-8919

Gál Ferenc University, Hungary

TARTALOM

CZAGÁNY GÁBOR

A FAIR TRADE SZEREPE A VALLÁSI

KONFLIKTUSOK ELLENSÚLYOZÁSÁBAN ÉS A

KERESZTÉNYÜLDÖZÉS ELLENI KÜZDELEMBEN5

THE ROLE OF FAIR TRADE IN COUNTERBALANCING RELIGIOUS

CONFLICTS AND OVERCOMING CHRISTIAN PERSECUTION6

BENYIK GYÖRGY

A SZÖVEGHŰSÉGTŐL AZ ÜZENET HŰSÉGIG15

FROM TEXT FIDELITY TO MESSAGE FIDELITY15

BUJDOSÓ-KURUCSÓ ALEXANDRA

A NAGYSZÜLŐI SZEREPEK VÁLTOZÁSA

ÉS INTERPERSZONÁLIS KAPCSOLATAIK33

THE CHANGING ROLES OF GRANDPARENTS

AND THEIR INTERPERSONAL RELATIONSHIPS33

FÜLÖP ZOLTÁN OTTÓ

ITÁLIAI UTAZÁS A VIA DEL CORSO-N A CASA DI GOETHÉIG43

ITALIAN JOURNEY THROUGH

VIA DEL CORSO TO CASA DI GOETHE44

FÜLÖP ZOLTÁN OTTÓ

AZ OROSZLÁN SZÁRNYAI ALATT57

UNDER THE WINGS OF THE LION.....58

KOVÁCS ZOLTÁN

A BÁRÁNY MOTÍVUM NARRATÍV
ÉS INTERTEXTUÁLIS VIZSGÁLATA JN 1,29-34 ALAPJÁN71

INTERTEXTUAL AND NARRATIVE
ANALYSIS OF THE LAMB MOTIF IN JN 1:29-3472

MÁTÉ PROROK

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE
AUTONOMOUS VEHICLE MARKET: TRENDS AND INNOVATIONS. . . .81

MESTERSÉGES INTELLIGENCIA
AZ AUTONÓM JÁRMŰPIACON: TRENDEK ÉS INNOVÁCIÓK82

THÉKES ISTVÁN

AZ ISKOLAIGAZGATÓK KIÉGÉSÉNEK
EMPIRIKUS VIZSGÁLATA VALIDÁLT MÉRŐESZKÖZZEL93

THE EMPIRICAL INVESTIGATION
OF SCHOOL PRINCIPALS' BURNOUT WITH
A VALIDATED INSTRUMENT94

Soós Zsolt

TANYAGONDNOKI SZOLGÁLATOK AZ ALFÖLDÖN 119
HOMESTEAD CARE SERVICES IN THE GREAT HUNGARIAN PLAIN . 119

RICHTER MÁTYÁS

A SZENTÍRÁS SZEREPE
A LELKI FELEMELKEDÉSBEN SZENT ÁGOSTONNÁL 131

THE ROLE OF HOLY SCRIPTURE
IN THE SPIRITUAL ASCENT AT SAINT AUGUSTINE. 132

Deliberationes tudományos folyóirat
18. évfolyam 1. szám 2025/1, 5–14. oldal
Kézirat beérkezése: 2025. június 30.
Kézirat befogadása: 2025. október 22.
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.5

Deliberationes Scientific Journal
Vol.18; Ed.No. 1/2025, pages: 5–14
Paper submitted: 30th June 2025
Paper accepted: 22nd October 2025
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.5

A FAIR TRADE SZEREPE A VALLÁSI KONFLIKTUSOK ELLENSÚLYOZÁSÁBAN ÉS A KERESZTÉNYÜLDÖZÉS ELLENI KÜZDELEMBEN

Czagány Gábor

Gál Ferenc Egyetem, Kutatóintézet, Egyháztörténeti Kutatócsoport

Absztrakt

A tanulmány a Fair Trade (méltányos kereskedelem) fejlesztéspolitikai és pozitív változásokat indukáló szerepét vizsgálja a vallási konfliktusokkal sújtott régiókban, különös tekintettel a keresztény közösségek helyzetére. A rövid összefoglaló célja annak feltárása, miként nyújthat az etikus kereskedelem esélyt és reményt azokban a társadalmakban, ahol a vallási megosztottság valamint a gazdasági kiszolgáltatottság egymást erősíti. A tanulmány abból a feltételezésből indul ki, hogy a gazdasági méltányosság apró lépései is hozzájárulhatnak a vallási béke megerősödéséhez, hiszen ahol a munkához és a piacokhoz való hozzáférés igazságosabb, ott a bizalmatlanság illetve a kirekesztettség is oldódik.

Három esettanulmány - Uganda, Dél-Szudán és Kelet-Timor - példáján keresztül az elemzés bemutatja, hogy a Fair Trade nem teljes gazdasági rendszert formál át, hanem kis léptékű, reményteli változásokat indít el. Az ugandai *Mirembe Kawomera* vallásközi kávétermelő szövetkezet a közös munka révén új együttműködési mintát kínál a keresztény, muszlim és zsidó közösségek számára, míg Dél-Szudánban és Kelet-Timorban a méltányos kereskedelem kiszámíthatóbb jövedelmet valamint közösségi önbizalmat teremtett, ezáltal csökkentve a konfliktusok gazdasági táptalaját.

A tanulmány következtetése szerint a Fair Trade nem látványos gazdasági átalakulások eszköze, hanem a társadalmi béke mindennapi alapjainak egyik forrása: a méltányosság, a partnerség és az emberi méltóság apró gyakorlatai révén hosszú távon reményt ad az üldözött közösségek számára.

Kulcsszavak: Fair Trade, fejlesztéspolitika, vallási konfliktus, keresztényüldözés, nemzetközi együttműködés

THE ROLE OF FAIR TRADE IN COUNTERBALANCING RELIGIOUS CONFLICTS AND OVERCOMING CHRISTIAN PERSECUTION

Gábor Czagány

Gál Ferenc University, Research Institute, Church History Research Group

Abstract

The study examines the role of Fair Trade in development policy and its capacity to induce positive change in regions affected by religious conflicts, with particular attention to the situation of Christian communities. Its aim is to examine how ethical trade can offer hope in societies where religious division and economic vulnerability reinforce each other. The paper is based on the assumption that even small steps toward economic fairness can contribute to strengthening religious peace, since where access to markets is more equitable, distrust and exclusion tend to diminish.

Through three case studies - Uganda, South Sudan, and East Timor - the analysis demonstrates that Fair Trade does not transform entire economic systems, but initiates small-scale, hopeful changes. The Ugandan *Mirembe Kawomera* interfaith coffee cooperative provides a new model of cooperation among Christian, Muslim, and Jewish farmers through shared economic activity. In South Sudan or in East Timor, Fair Trade practices have fostered more stable incomes and a renewed sense of community confidence, thereby weakening the economic roots of conflict.

The study concludes that Fair Trade is not a tool for spectacular economic transformation, but rather a source of the everyday foundations of social peace. Through small, consistent acts of fairness, partnership, and human dignity, it offers long-term hope to persecuted communities.

Keywords: Fair Trade, development policy, religious conflict, persecution of Christians, international cooperation

1. BEVEZETÉS

A 21. század globalizált világa egyszerre hordozza magában a gazdasági összekapcsolódás ígérét és az egyenlőtlenségek elmélyülésének veszélyét. Miközben a világgazdaság integrációja példátlan lehetőségeket teremt a fejlődésre, a társadalmi igazságtalanságok, a regionális szegénység és a kulturális megosztottság soha nem látott mértékben éleződtek ki. E folyamatok különösen élesen mutatkoznak meg a vallási konfliktusok sújtotta térségekben, ahol a gazdasági marginalizáció, a politikai instabilitás és a vallási identitás összefonódása robbanékony elegyet alkot.

Ezekben a régiókban a vallási hovatartozás gyakran nemcsak spirituális, hanem gazdasági kategória is: meghatározza a társadalmi státuszt, a piaci hozzáférést és az erőforrásokhoz való jogot. A vallási kisebbségek - köztük a keresztény közösségek - sok esetben nemcsak kulturális, hanem gazdasági értelemben is a társadalom peremére szorúlnak. A kirekesztettség, a munkaerőpiacról való kizárás, a földtulajdon elvesztése és az oktatási esélyek hiánya olyan körülményeket teremtenek, amelyekben a vallási üldözés gazdasági szerkezetet ölt (Maurice, 2022, 74-75).

A Fair Trade mozgalom éppen ebben a kontextusban nyer különös jelentőséget. A méltányos kereskedelem nem csupán alternatív gazdasági modell, hanem egyfajta társadalmi filozófia is, amely a globális kapcsolatok etikussabb formáját keresi. A „*Trade, not aid*” elv, amelyet az ENSZ 1964-es genfi fejlesztési konferenciáján fogalmaztak meg, radikális kihívást intézett a hagyományos fejlesztési paradigmákhoz. A segélyezés paternalista logikájával szemben a Fair Trade a partnerségen, az egyenlőségen és a kölcsönös felelősségen alapuló gazdasági kapcsolatokra épít (Fridell, 2004, 414).

A tanulmány célja, hogy feltárja, miként járulhat hozzá a Fair Trade a vallási konfliktusok mérsékléséhez és hogyan válhat a keresztényüldözés elleni küzdelem egyik eszközévé. Az elemzés azt az alapfeltevést vizsgálja, hogy a gazdasági igazságosság és a vallási béke egymást feltételező folyamatok. Ahol a gazdasági együttműködés etikus alapokra helyeződik, ott a vallási feszültségek oldódnak; ahol viszont a kizsákmányolás és az egyenlőtlenség dominál, ott a vallási ellentétek is mélyülnek. Mindennek felvázolásához szükséges röviden érinteni a megoldásra való kihívásokat, majd pedig vázolni a méltányos kereskedelem lényegét is.

2. A VALLÁSI KONFLIKTUSOK GAZDASÁGI GYÖKEREI

A vallási konfliktusokat gyakran hajlamosak vagyunk kizárólag ideológiai vagy kulturális jelenségként kezelni, pedig mélyebb szerkezetükben a gazdasági érdeellentétek és a társadalmi egyenlőtlenségek játszanak döntő szerepet. A történelem számos példát szolgáltat arra, hogy a vallási megosztottság sok esetben a gazdasági erőforrásokhoz való hozzáférés körül éleződött ki.

A szubszaharai Afrika, a Közel-Kelet vagy Délkelet-Ázsia térségeiben a vallási identitás gyakran a társadalmi hierarchia szinonimájává vált. A különböző vallási közösségek közötti ellentétek nemcsak teológiai vitákból fakadnak, hanem a gazdasági erőforrásokért folytatott versenyből is. A földtulajdon, a kereskedelmi útvonalak, a természeti kincsek feletti ellenőrzés mind olyan tényezők, amelyek gazdasági alapot biztosítanak a vallási feszültségeknek (Møller, 2006, 93).

A keresztény közösségek helyzete e térségekben különösen sérülékeny. Sok országban a kereszténység a gyarmatosítás korából örökölt, „idegen” vallásként jelenik meg, követői gyakran kisebbségben élnek és társadalmi marginalizációval szembesülnek. Ugyanakkor sok keresztény közösség gazdaságilag is hátrányos helyzetben van: a termelésben, a kereskedelemben és az oktatásban kevés lehetőséghez jutnak. Az üldözés ezért gyakran nem csupán vallási intolerancia következménye, hanem a gazdasági önrendelkezés hiányának tünete is.

Ebben a struktúrában a Fair Trade új, béketeremtő potenciált hordoz. A tisztességes kereskedelem alapja ugyanis a gazdasági méltányosság: a termelők nem segílyt kapnak, hanem valódi piaci lehetőséget, amelyért cserébe munkájuk méltó elismerést nyer. Ez a szemlélet elmozdítja a fejlesztési narratívát az együttműködés irányába és ezzel hosszú távon csökkenti a konfliktusok gazdasági táptalaját (Davenport & Low, 2015, 367).

3. A FAIR TRADE GONDOLATA ÉS TÁRSADALMI HATÁSAI

Ebben a tanulmányban nincs módunk részletesen bemutatni a Fair Trade történetét és legfontosabb jellemzőit, de a következőkben megkísérlünk néhány olyan fontos pontot kiemelni, amivel megérthetővé válik ennek az etikus gazdasági kezdeményezésnek a lényege.

A méltányos kereskedelem fogalmának meghatározása több évtizedes nemzetközi diskurzus eredménye. Számos szervezet - köztük a *World Fair Trade Organization* (WFTO) és a Fairtrade International - különböző megközelíté-

sekben fogalmazta meg a koncepció lényegét, azonban ezek mindegyike közös alapelvekre épül. Az egyik legszélesebb körben elfogadott definíció szerint:

„A Fair Trade egy olyan kereskedelmi partnerség, amely a párbeszédre, az átláthatóságra és a kölcsönös tiszteletre épül. Célja a nagyobb egyenlőség megteremtése a nemzetközi kereskedelemben, hozzájárulva ezzel a fenntartható fejlődéshez azáltal, hogy jobb kereskedelmi feltételeket biztosít, valamint erősíti a társadalmi és gazdasági jogokat a marginalizált termelők és munkavállalók számára, különös tekintettel a globális Délen.” (Develtere & Pollet, 2005, 3).

E meghatározás kulcsfogalmai - a párbeszéd és a fenntartható fejlődés - világosan kijelölik az új típusú partnerségi modell alapelveit, amely az északi (fejlett) és déli (fejlődő) gazdasági régiók között kíván egyenrangú együttműködést megvalósítani. A méltányos kereskedelem alapvetése tehát a kölcsönös tisztelet és együttműködésen alapuló dialógus, amelynek végső célja a társadalmi, gazdasági valamint az ökológiai fenntarthatóság.

A méltányos kereskedelem rendszerének kulcsa a Fair Trade védjegy. Ezt a védjegyet találjuk meg csaknem minden méltányos kereskedelmi terméken, amivel a rendszerben forgalmazott áruk egyértelműen beazonosíthatók. A Fair Trade védjegy bevezetése mérföldkő volt a méltányos kereskedelem történetében, amely lehetővé tette a fogyasztók számára, hogy könnyen felismerjék azokat a termékeket, amelyek megfelelnek a társadalmi, gazdasági és környezeti fenntarthatóság szigorú nemzetközi szabványainak.

A kezdeményezés alapját a 1988-ban tették le, amikor a holland *Max Havelaar Alapítvány* elindította az első hivatalos Fair Trade védjegyet. A kezdeményezés gyorsan elterjedt más országokban is és 1997-ben létrejött a *Fairtrade Labelling Organizations International (FLO)*, amely biztosította a szabványok harmonizálását (Nicholls & Opal, 2005, 10-11).

2002-ben bevezették az új nemzetközi Fair Trade védjegyet, amely célja a termékek jobb láthatóságának biztosítása lett a boltok polcain. A termékek mind a mai napig ennek a védjegynek a segítségével azonosíthatók be legbiztosabban (Śliwińska, 2023, 21).

A védjegyet egy, a vállalatoktól teljesen minőségbiztosítási intézmény, az FLO jogutódja, a FLOCERT adja ki, amennyiben az alábbi alapelvekhez kapcsolódó kritériumokat mind a termelő, mind pedig a hozzá kapcsolódó kereskedelmi vállalat teljesítette:

- Lehetőségek teremtése a gazdaságilag hátrányos helyzetű termelők számára

- Átláthatóság és elszámoltathatóság
- Méltányos kereskedelmi gyakorlatok
- Méltányos ár biztosítása
- A gyermekmunka és a kényszmunka tilalmának betartása
- Elkötelezettség a megkülönböztetés-mentesség, a nemek közötti egyenlőség és az egyesülési szabadság mellett
- Jó munkakörülmények biztosítása
- Kapacitásfejlesztés támogatása
- A méltányos kereskedelem népszerűsítése
- A környezet tiszteletben tartása (Idézi: Śliwińska, 2023, 15-16)

A fenti kritériumok mellett két olyan termelőket segítő alapelemet kell még külön kiemelnünk, amelyek a méltányos kereskedelem alapelvei közé tartoznak. Ezek a minimálár biztosítása, valamint az úgynevezett fair premium.

A minimálár lényege az, hogy a felvásárlási árakat úgy állapítják meg, hogy figyelembe vegyék a helyi gazdasági körülményeket és lehetővé tegyék a termelők számára, hogy munkájukból megélhetést biztosító jövedelemhez jussanak. Mindezek miatt a FLOCERT meghatározza a Fair Trade „minimumárat”, amely fedezi a termelés költségeit, a családtagok ellátását, valamint a farmok fejlesztését. Ha az adott árucikk (például kávé vagy kakaó) világpiaci ára a minimumár alá esik, a Fair Trade importőrök a minimumárat fizetik; egyébként a világpiaci árat alkalmazzák. Azáltal, hogy a termelési költségeknél magasabb árat garantál, a Fair Trade lehetővé teszi a termelők számára, hogy előre tervezhessenek (Nicholls & Opal, 2005, 6).

A fair premium a Fair Trade vásárlók által fizetett társadalmi többlet, amelyet a termelői szövetkezetek kapnak a közösségük fejlesztésére. Ez a prémium hozzájárul a kapacitásfejlesztéshez, az oktatáshoz, az egészségügyi szolgáltatásokhoz és más közösségi programokhoz, erősítve a fenntartható és igazságos fejlődést (Raynolds & Greenfield, 2015, 36).

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a méltányos kereskedelem kezdeményezése komoly távlatokat nyit a termelők számára, így a mozgalomba kapcsolódás határozott segítséget nyújthat az egyébként nagyon sokszor kiszolgáltatott helyzetben lévő farmerek számára.

4. PÉLDÁK MÉLTÁNYOS KERESKEDELMI KEZDEMÉNYEZÉSEKRE A KERESZTÉNY ÜLDÖZÉS ÁLTAL ÉRINTETT TERÜLETEKEN

A következő három példa segítségével azt vizsgáljuk meg, hogy a Fair Trade-modell hogyan képes a vallási vagy politikai megosztottság által generált konfliktusok enyhítésére. Látni fogjuk azt, hogy a helyi termelők bevonása a méltányos kereskedelem rendszerébe nem csupán anyagi biztonságot teremt, hanem elősegíti a közösségek közötti párbeszédet is.

Az alábbi esettanulmányok – a *Mirembe Kawomera* vallásközi szövetkezet Ugandában, a Fair Trade-alapú gumiarábikum-kereskedelem Dél-Szudánban, valamint a kávétermelő közösségek újjászülése Kelet-Timorban – azt mutatják be, miként válhat a méltányos kereskedelem az önrendelkezés katalizátorává. Ezek a példák különböző földrajzi és kulturális kontextusokban, de hasonló logika mentén szemléltetik, hogy a gazdasági együttműködés miként építhet hidat ott, ahol korábban csak megosztottság uralkodott.

4. 1. A *Mirembe Kawomera*-szövetkezet

Uganda keleti régiójában, Mbale környékén 2004-ben jött létre a *Mirembe Kawomera* szövetkezet, amelynek neve luganda nyelven „ízletes békét” jelent. A kezdeményezés különlegessége abban rejlik, hogy tagjai között keresztény, muszlim és zsidó kistermelők egyaránt megtalálhatók. Az alapítók célja az volt, hogy a kávétermelés révén stabil gazdasági alapot teremtsenek, miközben a vallási feszültségeket gazdasági együttműködéssé alakítják (Auerbach, 2012, 340).

A szövetkezet működését a Fair Trade alapelvei irányítják: a tagok garantált, méltányos árat kapnak terményeikért és bevételeik egy részét közösségi projektek finanszírozására fordítják. A kezdeményezés rövid időn belül látványos eredményeket hozott. A településeken iskolák, ivóvízhálózatok és villamosenergia-ellátás épült ki, miközben a különböző vallási csoportok közötti együttműködés új szintre emelkedett. A termékeket nyugati exportpartneren keresztül (pl. *Thanksgiving Coffee*) juttatják el a vásárlókhoz.

A *Mirembe Kawomera* nem csupán sikeres gazdasági vállalkozás, hanem szimbolikus értékkel is bír. A közös gazdasági tevékenység a vallási tolerancia élő bizonyítékává vált: a gazdasági haszon közös megosztása a társadalmi béke alapjává lett. A projekt nemzetközi figyelmet is kiváltott, és számos hasonló kezdeményezés inspirációjává vált a világ különböző konfliktusos térségeiben (Michiels, 2012, 39).

4.2. A Fair Trade egy példája Dél-Szudánban

Dél-Szudán a világ egyik legfiatalabb és leginstabilabb állama, ahol a gazdasági struktúrák hosszú ideig a fegyveres konfliktusokhoz igazodtak. A gumiarábikum, a régió egyik legfontosabb exportcikke, sokáig a háborús gazdaság részét képezte: a bevételek közvetve a fegyveres csoportokat finanszírozták (Dodah & Adam, 2018, 49-50).

A helyzet a kétezres évek közepén kezdett megváltozni, amikor nemzetközi szervezetek és Fair Trade-hálózatok – köztük a brit *Traidcraft Exchange* és a francia *Alland & Robert* – kezdeményezték a gumiarábikum etikus, minősített kereskedelmi láncba való integrálását. Ennek eredményeként a termelés ellenőrzött, átlátható módon zajlott, a bevételek pedig a helyi közösségek fejlesztését szolgálták.

A gumiarábikum-kereskedelem átalakulása a konfliktusgazdaság etikus gazdasággá történő transzformációját példázza. A méltányos kereskedelem logikája szerint a gazdasági tevékenység csak akkor fenntartható, ha nem a kizsákmányolásra, hanem a kölcsönös előnyökre épül. Dél-Szudán esetében ez azt jelentette, hogy a helyi termelők jövedelme növekedett, a társadalmi infrastruktúra fejlődött, és a gazdasági stabilitás csökkentette a fegyveres konfliktusok újratermelődésének esélyét (Michiels, 2012, 41).

4.3. Kelet-Timor: a béke és önrendelkezés Fair Trade-modellje

A délkelet-ázsiai Kelet-Timor a 21. század elején a világ egyik legszegényebb és legtraumatizáltabb országa volt, ahol a függetlenségi háború súlyos gazdasági illetve társadalmi válságot okozott. A saját alapítású szervezetek megszervezése azonban kulcsfontosságú szerepet játszott a helyi gazdaság újjáépítésében. Különösen jelentős példa erre a *Café Timor* megalakítása 2000-ben, a háború közepén, amely már ekkor lehetőséget teremtett a közösségek számára a nehézségek mérséklésére. 2002-ben, a függetlenség kivívása után, a *Café Timor* vált Kelet-Timor legnagyobb mezőgazdasági szervezetekévé, amelynek fő termékei a kávé, a fűszerek és a maniókaliszt lettek.

A kelet-timori modell jól szemlélteti, hogy a Fair Trade nem pusztán gazdasági eszköz, hanem identitásképző folyamat is. A tisztességes kereskedelem elvei szerint szerveződő közösségek képesek voltak újraértelmezni önmagukat: a háború utáni kiszolgáltatottság helyébe a közös munka és az önfenntartás ösztöne lépett. A *Café Timor* sikere nemcsak a szegénység csökkentését, hanem a társadalmi önbizalom helyreállítását és a vallási feszültségek fokozatos oldódását is támogatta, miközben a gazdasági stabilitás erősödésével a közösségek jövője is kiszámíthatóbbá vált (Michiels, 2012, 72).

7. KÖVETKEZTETÉSEK

A Fair Trade-modell nem helyettesíti a politikai békefolyamatokat, de kiegészíti azokat. A gazdasági partnerség, a közösségi beruházások és a vallásközi együttműködés révén új típusú bizalmi hálók jönnek létre, amelyek a béke fenntartásának előfeltételei. A keresztény közösségek számára a méltányos kereskedelem lehetőséget ad arra, hogy üldözött, passzív szereplőből aktív, önálló, gazdaságilag is erős társadalmi tényezővé váljanak.

A keresztényüldözés elleni küzdelem során mindezek okán érdemes mérlegelni a méltányos kereskedelmi kezdeményezések közvetlen támogatását, vagy a Fair Trade szervezetekkel való közvetlen együttműködést, mivel a mozgalom kétség kívül elősegíti a gazdasági stabilitást és a közösségi kohéziót, ezzel pedig aktívan hozzájárul a vallási konfliktusok káros hatásainak enyhítéséhez.

Kapcsolattartó szerző:

Czagány Gábor
Gál Ferenc Egyetem,
Kutatóintézet,
Egyháztörténeti Kutatócsoport
6720 Szeged
Dóm tér 6.
czagany.gabor@gfe.hu

Corresponding author:

Gábor Czagány
Church History Research Group,
Research Institute
Gál Ferenc University
Dóm square 6.
6720 Szeged, Hungary
czagany.gabor@gfe.hu

Hivatkozás: Czagány, G. (2025). A Fair Trade szerepe a vallási konfliktusok ellensúlyozásában és a keresztényüldözés elleni küzdelemben. *Deliberationes*, 18(1), 5–14.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Auerbach, N. N. (2012). Delicious peace coffee: Marketing community in Uganda. *Review of Radical Political Economics*, 44(3), 337–357. <https://doi.org/10.1177/0486613412440236>
- Davenport, E., & Low, W. (2015). Fair Trade, Peace and Development in Conflict Zones. In L. T. Reynolds & E. A. Bennett (Eds.) *Handbook of Research on Fair Trade*. Edward Elgar. 355–371.
- Develtere, P., & Pollet, I. (2005). *Co-operatives and fair trade: Background paper commissioned by the Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives (COPAC)*. KU Leuven.

- Dodah, A., & Adam, Abubaker, A. H. M. (2018). Effect of conflict on gum Arabic production in Sudan: Case study of Abujebeaha, South Kordofan State–Sudan. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 8(10), 149-152. https://www.researchgate.net/publication/328538548_Effect_of_Conflict_on_Gum_Arabic_Production_in_Sudan
- Fridell, G. (2004). The Fair Trade Network in Historical Perspective. *Canadian Journal of Development Studies*, 25(3). 411-428. https://doi.org/10.1080/02255189.2004.9668986?urlappend=%3Futm_source%3Dresearchgate.net%26utm_medium%3Darticle
- Maurice, P. M. (2022). The Impact of Christianity on the Social-Economic Life of Sub-Saharan Africa. *Shahidihub International Journal of Theology & Religious Studies*, 2(1), 72–84.
- Michiels, C. (Ed.) (2012). *Fair Trade in War Zones*. Belgian Development Agency.
- Møller, B. (2006). Religion and Conflict in Africa with a Special Focus on East Africa. (DIIS Report Vol. 2006 No. 6.) *Danish Institute for International Studies*.
- Nicholls, A., & Opal, C. (2005). *Fair trade: Market-driven ethical consumption*. Sage Publications Ltd. https://doi.org/10.4135/9781446211526?urlappend=%3Futm_source%3Dresearchgate.net%26utm_medium%3Darticle
- Raynolds, L. T., & Greenfield, N. (2015). *Fair trade: Movement and markets*. In L. T. Raynolds & E. A. Bennett (Eds.), *Handbook of research on fair trade* (pp. 24-41). Edward Elgar Publishing.
- Śliwińska, M. (2023). *Fair trade and sustainable development: Dispersed hybrid markets*. Routledge.

Deliberationes tudományos folyóirat
18. évfolyam 1. szám 2025/1, 15–32. oldal
Kézirat beérkezése: 2025. január 23.
Kézirat befogadása: 2025. október 22.
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.15

Deliberationes Scientific Journal
Vol.18; Ed.No. 1/2025, pages: 15–32
Paper submitted: 23rd January 2025
Paper accepted: 22nd October 2025
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.15

A SZÖVEGHŰSÉGTŐL AZ ÜZENET HŰSÉGIIG

Benyik György
Gál Ferenc Egyetem, Teológiai Kar

Absztrakt

Biblia szövege nem egyszerre hullott le az égből, sőt az olvasókhoz nem csak a „ki-nyilatkoztatott” szöveg juttatta el a vallási üzenetet, hanem annak átdolgozásai, parafrázisai is. Az alábbi tanulmányban ennek a történelmi folyamatnak legfontosabb állomásait és dokumentumait szeretném vázlatosan bemutatni.

Kulcsszavak: Héber Biblia, Görög Biblia, Septuginta, Vulgata, Bibliai parafrázis

FROM TEXT FIDELITY TO MESSAGE FIDELITY

György Benyik
Faculty of Theology, Gál Ferenc University

Abstract

The text of the Bible did not fall from heaven all at once: the text of the Hebrew Bible and the Greek New Testament is the result of a long process, and is still used today in different versions and many languages - and it is not at all easy to answer, which text should be considered authentic. And the religious message of the Bible was transmitted not only through translations, but also through other genres, such as revisions and paraphrases. In my lecture I would like to give a brief sketch of this long historical language process.

Keywords: Hebrew Bible, Greek Bible, Septuagint, Vulgate, Biblical paraphrase

Isten üzenetei embereken keresztül érkeztek hozzánk, Ábrahám, Izsák, Jákob és az egyiptomi József, de legfőképpen Mózes a személyesen átélt üzenetet adták át szóban. Az ószövetségi vallási élmények azonban sokkal később formálódtak szöveggé. Ebben valószínű Mózes egyiptomi műveltségének van nagy szerepe, de a Tóra Kr. e. 1000 környékén, Salamon uralkodás idején, kezd kialakulni óhéber nyelven. Ezt megelőzően, de még ezután is a szóbeli továbbadás hagyománya előbb klánon belül, majd a törzsek körében, még Dávid és Salamon idejében is folytatódik, a különbö-

ző ünnepeken az írásba foglalt hagyományok mellett, de a szöveg már egész Izrael számára őrzött vallási alapként formálódott. Sőt, a kevesek által ismert szöveg el is vesztetett, legalább is erre utal a *Joziás* (Kr. e. 640-609) féle reform,¹ amely a templom romjai között talált szövegről beszél, amely a Deuteronomista reform elindítója lett, és jelentősen hozzájárult a Tóra szövegének átdolgozásához.

A Kr. e. 597-ben kezdődött babiloni fogság, mely Kr.e. 587-ben a jeruzsálemi templom lerombolásával folytatódott, és Kr. e. 538-ban ért véget, ugyan nemzeti, politikai katasztrófa lett a nép zsidó nép számára, de óriási fejlődés a szövegcentrikus vallásosság szempontjából, mivel a zsidó vallás intézményei megszűntek, a zsinagógában pedig egyetlen szent dolog maradt, a Tóra szövege, amely a vallásosság megőrzését szolgálta. A szóbeli hagyomány és a szöveghagyomány viszonya ekkor változik meg, és ekkortól kezdve egyre jelentősebb lesz a héber szöveg és annak pontos megértése, mint a zsidó vallási identitás alapja.

De ez a periódus egyben a bibliai szöveg gyarapodásának és szétválásának kora is. Egyrészt a *Samaritánus Pentateuchus* szerzői nem fogadják el a szent szövegek próféták írásaival való gyarapodását, s ez a konfliktus *Ezdrás* (Kr.e. 514-421?) és *Nehemiás* (Kr.e. 473-403) idejében nyílt szakítást eredményezett a két zsidó vallási csoport között. Másrészt más Pentateuchus-szöveget használnak a samaritánusok, és mást a zsinagógában, a teljes Biblia szövege pedig a zsinagógában a prófétai könyvekkel gyarapodott. További gond, hogy a jelenlegi autentikus prófétai szövegek kapcsolata a névadó prófétával ritkán közvetlen, mert a próféta nevéhez kapcsolódó iskola tovább írja a könyveket. Jellemző példa erre *Izajás* és *Jeremiás* próféta szövegtörténete. Az író próféták szövegeinek viszonylagos szilárdsága csak a Kr. e. 5/4 században alakul ki.

A babiloni fogság egy másik, szövegre ható következménye a nyelvváltás, amikor a közzsidók a héber helyett már a birodalom arám nyelvét használják, és ez a nyelv a zsinagógában is elfogadott válik. A zsinagógában felolvasott Tóra szövegének hivatásos fordítói meturgámok, az elhangzott héber szövegeket nem csak fordították², hanem az adott szituációhoz adaptálták és kommentálták (*Ezdrás* 4,7- ben) is, amely hamarosan az arám Targumok³ megszületéséhez vezet. A fordítások gyorsan elterjedhettek, s hamarosan elkezdődött a targumok írásbeli hagyományozása is.⁴ Ez azt jelentette,

1 Józiás király idejében megtalált törvénykönyv (2Kir 22,8kk) azonos az 5Móz-éval (Deuteronomium), pontosabban annak egy részével, mivel a király által végrehajtott reformok (2Kir 23) azoknak a rendelkezéseknek a végrehajtásai, amennyiben ez a könyv különbözik az előző négy könyvben található kultuszrendelkeztésektől.

2 Aberbach, M. - Grossfeld, B., eds. *Targum Onkelos to Genesis. A Critical Analysis Together With An English Translation of the Text (Based on A. Sperber's Edition)* (New York - Denver: Ktav Publishing House - Center for Judaic Studies, University of Denver, 1982)

3 Ekkor a vallási vezetők nem ismerték el őket mérvadónak, és tilos volt lejegyezni. A babiloni zsidóktól kezdve elfogadta az írott targumokat a héber iratok arám nyelvű hiteles fordításának. Ma a targum általános jelentése a Biblia írott arámi fordítása. A targumokat a liturgiában továbbra is csak a jemeni zsidók használják.

4 Erről tanúskodik a ma ismert legrégebbi targum, a Jóh Targum, amely az Kr. e. 2. sz. és az Kr. u.1. sz. között keletkezett.

hogy a Tóra a Kr. e. 4 századra három szemita nyelven is létezett, a szamaritánusok változatában, a zsinagógai változatban és az arám változatban⁵. Mindhárom szakrális tekintélye, a maga közösségében, azonosnak tekinthető, és a rivális közösség elutasította a másik változatot, emiatt szisztematikus összehasonlítás sem történhetett meg.

A prófétai szövegek a Kr.e. 4 századra szilárdulnak meg. A próféták könyveinek arámi targumát *Targum Jonatán*⁶, teljes nevén *Jonatán ben Uzziél*⁷ alkotta, aki az idősebb *Hillél* tanítványa volt.

A *Szeptuaginta* (LXX, Ἡ Μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα) a Héber Biblia görög nyelvű fordítása. Kr. e. 3. sz. körül készült, az egyiptomi Alexandria városában, II. *Ptolemaiosz* fáraó uralkodása idején.⁸ Ekkor valószínűleg csak a Tóra fordítása készült el, a Prófétai könyvek fordítása Kr. e. 2 században keletkezett. A fordítás minősége és stílusa, a szó szerinti fordítástól a parafrázison át az értelmező stílusig, könyvenként jelentősen eltér egymástól. Fontos tény, hogy a LXX görög szövege a Jeruzsálemen kívüli zsinagógákban hivatalos szövegnek számított, ugyanakkor a jeruzsálemi templom vezetősége nem tartotta annak, és számos kritikával élt a görög szöveggel kapcsolatban. Számukra a héber szöveg és a targumok számítottak autentikus szövegnek, a LXX fordítás nem. Ráadásul a LXX fordítás az arám targumok korszakában született, azért fokozatos kritikának volt kitéve. *Alexandriai Philon* viszont elfogadta és használta a LXX fordítást. Sőt újabb szöveggyarapodásról is beszélhetünk, hiszen a LXX szövege a héber és arám szöveghez képest tovább gyarapodott. Nem csak azáltal, hogy a prófétai szövegek fordítása később keletkezett, hanem azzal is, hogy a héber szöveghez képest újabb könyvekkel is gyarapodott a gyűjtemény, immár görög nyelven a szent (kánoni) szöveg, mely a hellenisztikus diaszpóra zsidók bibliája lett, melyet a zsinagógai istentiszteleteken felolvastak és magyaráztak.

A görög szöveg a szétszórt zsidóság körében, a templom lerombolását követően kialakult bezárkózási folyamat miatt, fokozatosan elvesztette befolyását: először is

5 Onkelos Targuma a Kr. e. 2 századból eredő hagyományt rögzít. Onkelosz (אֲנֶלְקָס), valószínűleg azonos a szinopei Aquilával, aki római állampolgár volt, a tannai időkben (Kr. u 35–120), de zsidóvá lett. Őt tartják a Targum Onkelos szerzőjének, melynek szövege Kr. u. 110 körüli időkből származik.

6 Jonatán Targuma Kr. e. 2-1 századból való.

7 Jonathan ben Uzzié egyike volt annak a 80 tannaimnak, akik idősebb Hillel alatt tanultak a római uralom alatt álló Júdea idején.

8 Ariszteász levele Philokratészhez, amely hamisítvány, a Kr. e. 3. vagy 2. század elejére teszi a fordítás kezdetét. Josephus Flavius Zsidó régiségek XII,2-ben emlékezik meg a fordítás születéséről, amelyben jórészt átveszi a Pszeudo Ariszteász levél tudósítását. „A zsidó bölcsök megérkezését követően néhány nappal az alexandriai könyvtár igazgatója, Demetriosz Phelereusz kivitte őket hét stadionnyira a tengerbe nyúló és egy szigetre vezető töltésre, átment velük a sziget északi részébe, és bevezette őket egy tengerparti házba, ahol megfelelő csendben és magányosságban dolgozhattak. Azután felszólította őket, hogy fogjanak hozzá a munkához... Az öregek rendkívül nagy szorgalommal és lelkesedéssel hozzá is fogtak, hogy elkészítsék a pontos fordítást, s naponta a kilencedik óráig dolgoztak. Azután testi szükségleteikről is gondoskodtak, s ebben a tekintetben bőszégesen rendelkezésükre állt minden szükséges élelmiszer... a király asztaláról. Minden reggel elmentek a királyi palotába, köszöntötték Ptolemaioszt, azután ugyanazon az úton visszatértek, a tengerben megmosták kezüket és megtisztulva hozzáfogtak a munkához. Mindent összevéve, a törvények leírása és fordítása 72 napig tartott.”

azért, mert a rabbinikusan vezetett judaizmus a Templom lerombolása óta (Kr. u. 70) elkezdett egy egységes héber mássalhangzó-szöveget érvényesíteni (protomaszoréta szöveg, Proto-MT).⁹ A LXX fordítást nem azonnal vetették el a fokozatosan bezárkózó judaizmus képviselői, Kr. e. 100 körül az akkori LXX-változatok kaige áttekintésével harmonizálni akarták a proto-MT és a Szeptuaginta szövegét. A Tizenkét próféta görög tekerce, amelyet a Holt-tenger melletti *Nahal Cheverben* találtak egy barlangban, ennek egyik bizonyítéka. Hasonló javítások maradtak a Bírák könyvében, valamint a Sámuel és a Királyok könyvének egyes részeinek szövegében is.

A Kr. u. 2. században Aquila, Symmachus és Theodotion újra fordította görögre az akkorra már egységes Tanakot. Ezek közül Theodotion követte leginkább az LXX sablonját, sajnos, ezek a próbálkosok csak részben maradtak fenn, és Órigenész Hexaplijából is csak részben rekonstruálhatók. Másrészt a héber szöveg egységesítésén dolgoztak a korai masszorák, akik szisztematikusan pusztították a nem masszoréta kódexeket.

A zsinagógai és a keresztény szöveghagyomány

Jézus arámul prédikált, és a zsinagógában ismertek voltak az arám targumok is, amelyek rá is hatottak. A görög Újszövetség szerkesztői néhány szemita szót átírtak görög betűkre. Amikor pedig maga a szöveg az ilyen sémi glosszák nyelvére utalt, akkor „héber”/”zsidó” jelentésű szavakat használtak (ApCsel 21,40; 22,2; 26,14: têt hebraídi dialéktöi), valójában arám nyelvre gondoltak. A logionok biztosan arám nyelvűek voltak. Ezek leginkább a *Nag hammadi* leletekből elkerült Tamás evangéliumában találhatók¹⁰, amely felépítésében nagyon különbözik más újszövetségi apokrifoktól és a négy kanonikus evangéliumtól. A kanonikus evangéliumoktól eltérően ez nem Jézus életének elbeszélése; ehelyett Jézusnak tulajdonított logiából (mondásokból) áll, néha önállóan, néha rövid párbeszédbe vagy példázatokba ágyazva. A 16 példázatából 13 megtalálható a szinoptikus evangéliumokban is. A szöveg a logion 65-ban tartalmaz egy lehetséges utalást Jézus halálára.

A keresztények Ószövetsége alapvetően a LXX volt, és Órigenész elítélése kapcsán az általa előállított görög szövegrevizíót egyre kevesebben használták. Nem így Jeromos, aki a fordításához és kommentálásához Órigenész munkáját nem csak használta, hanem plagizálta is, és a Hexaplával is gyakorta konzultált. Ugyanakkor Jeromos a prófétai könyvek fordítása közben konzultált az arám targumokkal is, és legtöbb esetben az allegorikus magyarázatokat az allegorizáló targumokból vette át.

9 KUSTÁR Zoltán. A héber Ószövetség szövege. A masszoréta szöveghagyományozás és annak megjelenítése a Biblia Hebraicában [Der Text des hebräischen Alten Testaments. Die masoretische Texttradition und ihre Darstellung in der Biblia Hebraica, ungarisch] Budapest, Kálvin János Kiadó, 2010.

10 Edwards, James R. (2009). A héber evangélium és a szinoptikus hagyomány fejlődése. Wm. B. Eerdmans Publishing Co

A tudósok kis része úgy véli, hogy az Újszövetség nagy része vagy egésze eredetileg arám nyelven íródott.¹¹ A héberek evangéliuma¹² keletkezési idejét a 2. századra teszik, nyelve arám–szír dialektus. A művet már *Hégészipposz* és *Antiochiai Szent Ignác* is ismerte. A későbbi időkben *Alexandriai Szent Kelemen*, *Órigenész*, *Caesareai Euszebiosz*, *Jeruzsálemi Szent Cirill*, *Sztikometriai Niképhorosz*, *Szidei Fülöp*, *Theodorétosz* emlékezik meg az írásról. Szent Jeromos szerint (Epifanio, pan XXIX 7.7) a művet a bereai zsidó-keresztények olvasták. Evangéliumukat Máté evangélistáig és Hierapoliszi Szent Papiasz Logionjára vezették vissza. Ez az elmélet arámi evangélium primátusaként ismert. Azonban az evangéliumok végül is koine görög nyelven váltak ismertté, szövegei számos ószövetségi idézetet tartalmaznak, de ezek csaknem mindegyike a LXX-ből való, az eltérések okai pedig az, hogy az írók emlékezetből idéztek.

A Héber Iratokat aprólékosan tanulmányozó, zsidó-keresztényekkel szemben, *Rabbi Akiba* (Kr.u. 50-135) egezetikai módszere uralkodóvá vált.¹³ A keresztény LXX használata nagyban hozzájárult, hogy a zsidók elutasították a görög ószövetséget és ragaszkodtak a proto-Masszoréták, valamint a későbbi masszoréta szöveghez és a Targumok értelmezéséhez. A zsidók számára a LXX ekkor vált hiteltelen szöveggé. A keresztény allegorikus szövegmagyarázat és a zsidó allegorikus magyarázat radikálisan szétvált. Ennek a folyamatnak a szimbolikus lezárásnak tekintik a „Jamniai zsinatot”¹⁴, amely a keresztény kánonnal szemben pontosította a zsidó kánont.

A javnei/jamniai zsinat teóriájának születése azonban a 19. század második felében a sziléziai *Heinrich Graetz* (1817–1891) nevéhez kapcsolható. Egészen pontosan 1871-ben a Prédikátor könyvéhez írott kommentára függelékében írja, hogy a rabbik az első század végén Javnében egy zsinatot (Synode) tartottak. *Marc Zvi Brettler*¹⁵ álláspontja, hogy a Tórán és a prófétákon kívül a többi könyv szövege ekkor még képlekeny volt, és a különböző zsidó pártok ebből a csoportból az egyes könyveknek különböző tekintélyt tulajdonítottak.

Ma már világos, hogy a zsidó kánon megszületése nem köthető egyetlen dátumhoz, hanem inkább hosszabb folyamat eredménye, amely az Kr. u. 1 század előtt elkezdődött és a kereszténység megerősödése kapcsán szilárdul meg. Ekkor már ugyan a szö-

11 Klaus Berger, Christiane Nord: *Das Neue Testament und Frühchristliche Schriften*. Frankfurt, 1999.

12 Héberek szerint evangélium (ford. Vanyó László) IN: *Apokrifek* (szerk. Vanyó László), Bp., Szent István Társulat, 1980. A nazoreusok evangéliuma (ford. Rugási Gyula) IN: Hubai Péter (szerk.): *Jézus rejtett szavai*, Holnap Kiadó, Budapest, 1990.

13 Israel Konovitz: *Rabbi Akiba. Collected Sayings*, in *Halakah and Aggadah in the Talmudic and Midrashic Literature*. Mossad Harav Kook, Jerusalem 1965. Pierre Lehnhardt, Peter von der Osten-Sacken: *Rabbi Akiva. Texte und Interpretationen zum rabbinischen Judentum und zum Neuen Testament*. ANTZ 1; Berlin 1987.

14 Xeravits Géza: *A jamniai zsinat mítosza* (tanulmány) *Vigilia*, 2012. (77. évf.) 6. sz. 402. old.

15 *The Jewish Annotated New Testament*, Amy-Jill Levine-nel, New York: Oxford University Press, 2011 (második kiadás), 2017.

veg hordozta az üzenetet, de az ünnepeken történő felolvasás és a szóbeli elbeszélés tette az egész nép számára ismertté azt, aminek a szövegét csak kevesen ismerték.

A rabbinikus judaizmus a maszoréta szöveg huszonnégy könyvét kiemeleten fontosnak (kánoni) ismerte el, melyet általában *Tanakh*nak vagy héber Bibliának neveznek. A népszerű álláspont szerint Tórát Kr. e. 400 körül, a Prófétákat Kr. e. 200 körül, az Írásokat pedig Kr. u. 100 körül rögzítették, és talán egy hipotetikus rabbi gyűlésen, a javnei (jamniai) zsinaton véglegesítették.

A kereszténység megszületésének idején tehát már három szöveghagyomány őrizte az üzenetet, a szamaritánus *Pentatuchus*, a pontozatlan (proto masszora) héber szövegek, és az Egyiptomba menekült görög zsidóság számára a LXX szövege. A hiteles szöveg feletti igen éles vita tehát igazából a Jeruzsálem központ megsemmisülésével és a kereszténység megszületésével függ össze. Illetve azzal a különös folyamattal, hogy az új keresztény közösség elődjének, a zsidóságnak a szövegeit is tovább használta. A három különböző zsidó vallási közösség mindegyike a maga szövegét tartotta hitelesnek, és a szakadás miatt nem sok lehetőség volt a három szöveg összevetésére, a keresztények viszont a korai zsidó keresztény vitában a hiteles alapszöveg problémájába botlottak.

Az Újszövetség hiteles szövege

Jézus arámul beszélt az Újszövetség szövege görög

Jézus igehirdetése is szóban történt, minden valószínűség szerint arám nyelven. Jézus, amikor az írásokra hivatkozik, akkor Mózes és a próféták könyveit érti rajta, amit mint zsinagóga látogató ismert, az arám parafrázisokat. Jézus közössége vezetőinek pedig, az ún. zsidó-keresztényeknek, akik egy ideig a zsinagógát is látogatták, figyelembe kellett venniük hallgatóságuk vallási műveltségét. Jézus igehirdetését barátainak köre népszerűsítette (Lk 70 tanítvány Lk 10,38; Jn 11,1). Jézus üzenetének szóbeli továbbadása és írásba foglalásának folyamata kevés írott forrás alapján történik. Az újszövetség legkorábbi szövegei Pál levelei (1Tesz), és az írott evangéliumok már *koine* görög nyelven maradtak fenn, a görög nyelvű misszió szükségleteinek megfelelően, de ennek szövegei csak a szemtanúk halála után válnak fontossá.

A szóbeli igehirdetés és a görög evangéliumok közötti időszakból származnak a Jézus logionok, melyeket Q forrásnak is neveznek; kutatásuk a 20. században vált intenzívvé. A Q forrás korábban keletkezett, mint Márk evangéliuma. *Papias Hierapolis* püspökének adatai szerint (140–160) – amelyet *Eusebius*, *Historia Ecclesiastica* c. művében (III. 39,16) közöl. Máté összeállította héber nyelven a logionokat, azonban ezeket mindenki úgy fordította, ahogyan akarta. Papias adatát ugyan némelyek Máté evangéliumára, de mások a Logia-forrásra vonatkoztatják, amelyet az motivál, hogy Jézus görög nyelven rögzített tanítását közelebb hozzák a szóbeli igehirdetéséhez. Máté evangéliuma egy szíriai zsidó-keresztény közegeből származik, a többség véleménye szerint Kr. u. 80/90 körül keletkezett.

A görög nyelvű evangéliumok írott szövege mellett az üzenet továbbadása széles körben továbbra is szóban történt, ugyanis a hallgatóságnak talán 1% tudott olvasni. A szóbeli evangélium-mesélés összetettségének szöveges tanúi az Újszövetségi apokrif evangéliumok. Ennek ellenére, a keresztény közösségek számára írásban is gondozták az evangéliumok szövegét, területenként más helyen a Márk, Máté, Lukács szövegét. Az evangéliumok szövege előtt rögzültek Pál leveleit (Kr. u. 67 környékén), a katolikus levelek később János szövege pedig az 1. század végén. Egy evangéliumi szöveg legrégebbi ismert töredéke, P52 („János töredéke”), Kr. u. 125 körül keletkezett¹⁶.

A görög evangéliumok nagyszámú majuszkula¹⁷ és minuszcula¹⁸ kódexekben maradtak ránk¹⁹, és egyben jelzik azt is, hogy a másolók nem pontosan ugyanazt a szöveget rögzítették, és ezért a legfeltűnőbb a János-evangélium szövegrögzítésének elhúzódása, ahol, a szinoptikusoktól eltérően, más epizód sorrenddel, sőt más beszűrt szövegekkel találkozhatunk, mint pl. Jézus főpapi imája (Jn 17f) és búcsúbeszéde.

Üzenet szóban és írásban

Mindeközben Jézus üzenetének továbbadása a liturgikus összejövetelek során szóban is megtörtént, mégpedig nem csak az arám nyelv szavainak görögül elismételt változatában, hanem az üzenetet megértő evangélisták magyarázatainak kiegészítésével is. Az üzenet a liturgián keresztül és az abba ágyazott szimbolikus cselekedetek segítségével szóban²⁰ jutott el a hitben azonos néppé formálódott különböző etnikumú keresztény csoportokhoz, a hellenizmus idején.

Más a helyzet Pál evangéliumokat értelmező üzenetével, Pál Jézus Krisztusával, amely általa szóban is hirdtetett, de, jórészt viták és apologikus beszámolók keretében, leveleiben írásban is fennmaradt.

A szent szöveg

Az Ószövetség üzenetének továbbadásával a szétszórt zsidóság is foglalkozott, a masszorák pedig igyekeztek pontosítani a héber szöveget. Ugyanakkor az eltérő kulturális közegekben *targum* és *midrás* magyarázatokkal igyekeztek a szöveg értelmét az aktuális hallgatóság számára érthetővé és élvezhetővé tenni. Nem különítve el a morális, a jogi, és a spirituális magyarázatokat. A magyarázatokat egyesítő Talmud,

16 Az általam legvalószínűbbnek tartott keletkezési időt a $\mathfrak{P}^{52}$ jelzésű töredéknek P. W. Comfort a Kr. u. 100 körüli időre teszi. Vannak kutatók, akik ez utánra, de vannak, akik ez előttire gondolnak. A két időpont között mintegy 70 év van, ami az akkori viszonyok között is lehetséges kora egy embernek. Maga János apostol is megérthette ezt az időt. Ahogy az írásbeliség is kezdetektől jelen volt a Krisztus-követők közösségeiben.

17 A leghíresebb majuszkula a Kódex Sinaiticus, és mintegy 200 csupa nagybetűvel írt kódexet ismerünk

18 Mintegy 2500 minuszcula (kisebttűs) kódexet ismerünk

19 A kódexek leghíresebb kutatója *Konstantin Tischendorf* (1815-1874) lipcsei professzor.

20 Tobias. NICKLAS/M. TILLY (ed.), *The Book of Acts as Church History: Text, Textual Traditions and Ancient Interpretations. Die Apostelgeschichte als Kirchengeschichte: Text, Texttraditionen und antike Auseinandersetzungen* (BZNW 120), Berlin – New York 2003.

a babiloni és jeruzsálemi változatban olyan másodlagos szöveg lett, amely tekintélyében vetekedett a Tóra szövegével, és ezért kemény vitákat is provokált a zsidóságban.

A kinyilatkoztatás üzenetét hordozó szöveg

A keresztény szövegek, a Jézus-tanítványok missziós beállítottsága miatt, eleve görögül rögzültek, de a hitviták kapcsán értelmezésükre hamarosan rátelepedtek a neoplatonikus filozófia szótárában megfogalmazott tételes tanítások, a dogmák, melyek a zsinati határozatokban kötelező értelmezési iránymutatásként fogalmazódtak meg. A leghatásosabb a Nicea-konstantinápolyi hitvallás volt²¹, de az újszövetségi evangéliumokat körülvette a keresztény liturgia és annak himnuszai. Amint a zsinatok határozatai hivatalos szöveggé váltak, kulcsfontosságot kapott a filológiai pontosság. A szöveghez viszont az volt hűséges, aki ezt a szöveget és a mellérendelt zsinati értelmezést is elfogadta. Ekkorra a bibliai szöveghűség a zsinati határozatokban hivatkozott szövegek esetében vált fontossá.

A kánoni szöveg sokfélesége

A keresztény üzenet azonban olyan szövegekben is megfogalmazódott, amelyet nem használtak a liturgiában ezeket apokrifeknek, vagy pszeudepigráfoknak nevezték, de a szóbeli üzenetátadást éppen úgy befolyásolták, mint a görögül írott keresztény kánonikus szövegek. De hogy ezek közül melyik keresztény közösség melyik szöveget tartja egyenrangúaknak az ún. kánoni szövegekkel, az le nem zárult vita tárgya – mind a mai napig. A különböző keresztény egyházak különböző kánont fogadnak el²².

A misszió következtében az evangéliumi üzenet elhagyta a hellén, görögül beszélő közösségeket, és Észak-Afrika latinul beszélő közösségeiben is megjelent. Az első latin fordításokat – az Afra és Itala szövegeket – nem gyakorlott fordítók készítették, de az üzenet közvetítésében kulcsszerepet játszottak a latinul beszélő keresztények számára.

A többféle szöveg egységesítésének kísérlete

A többféle hiteles szövegek egyesítésének kísérlete a 3-4. században merül fel, Órigenész²³, Jeromos, Ambrus és Ágoston munkásságban, és az apologéták vitaszövegeiben élesedett ki. Az ő munkásságuk a nyugati keresztények számára kulcsfontosságú lett, de mégsem teremtett egységes szöveget. Keleten a LXX Ószövetség és a görög Újszövetség szövegei lesznek az üzenetek alapjai, nyugaton pedig a latin szöveg,

21 A hitvallás szövegének megalkotása a trinitárius kereszténység első két egyetemes zsinata, a 325-ben tartott első nikaiai és a 381-ben tartott első konstantinápolyi zsinathoz kötődik.

22 Xeravits Géza Zsengellér József: *A kánon többszólalásága*, Vigília, 2015. (80. évf.) 7. sz. 558–560. old.

23 A Hexapla Órigenésznek, az alexandriai katechetikai iskola vezetőjének hathasáros Ószövetség-kiadása. A mű megírásához a Zsoltárok könyve egyik ősi kéziratát használta, melyet Jerikó közelében egy korszakban fedeztek fel. Vö.: Alison Salvesen (Hrsg.): *Origen's hexapla and fragments. Papers presented at the Rich Seminar on the Hexapla*, Oxford Centre for Hebrew and Jewish Studies, 25th July – 3rd August 1994 (= Texts and studies in ancient Judaism. Band 58). Mohr Siebeck, Tübingen 1998.

a Vulgata néven elterjedt vegyes ólatin (Itala és Afra), valamint Jeromos változatában. De a szöveg morális, dogmatikai és spirituális értelmezésére nagy hatással voltak a nagy számban született Catenakra, melyek tekintélyes teológusok magyarázatának összegzései voltak.

A bibliai kódexek mellett az üzenet szóbeli továbbadásában sokat segített a liturgia, és még többet a prédikációk és a homíliák. Sőt a keresztény költészet is népszerűsítette az üzenetet. Ezt az egészet nevezték *szent hagyománynak*, melynek disztिंगvált és hierarchizált szemlélete a Tridenti zsinatig nem vált nagyon fontossá.

A kritikai szöveg

A sola Scriptura-elv erőteljes hangoztatása tette kiemeltté a kánoni bibliai szövegeket – és motiválta az eredeti hiteles szöveg kutatását. Az igen eltérő görög és latin újszövetségi kódexek szisztematikus összehasonlítása hosszú folyamat eredménye. De Bizáncban a minuszkula és a majuskula kódexek összevetése elég korán megkezdődött. A kódexek korában talán *Alcuin*hoz köthető Vulgata-korrekciót említhetjük először. A reneszánsz, a reformáció, a Trentoi zsinat és a könyvnyomtatás jelentősen felgyorsította a bibliai filológiát, amely a kritikai szöveget a minél több kódex összevetésével és a kódexcsaládok feltérképezésével igyekezett elérni. Az Ószövetség pontosított szövegét *Aaron ben Moses ben Asher* (960k) a Ben Ascher család termékeként készült Szentpétervári kódex²⁴ alapján a Stuttgarter Bibliai Hebraica igyekezett rögzíteni, a Qumráni szövegek felfedezése után pedig tovább pontosítani. Az Aleppói kódexre²⁵ épülő rabbi Biblia azonban máig ható ellentétet teremt a két héber szöveghagyomány között.

Az Újszövetség kritikai görög szövegének úttörő kiadása *Rotterdami Erasmushoz* fűződik, és az általa publikált *Textus Receptus* számos protestáns nemzeti nyelvű fordítás alapja lett. Bár sokkal több kódex összegzéseket született meg a katolikus *Thomas Cajetan de Vio* bíboros (1469-1534) által készített kiadás, mégis Erasmus szövege terjedt el, főleg protestáns egyházakban. A 20. században katolikusok *Augustinus Merk SJ* *Novum Testamentum Graece et Latine* kiadását használják 1933 óta²⁶ A protestáns egyházak a *Nestle-Aland: Novum Testamentum Graece et Latine* kiadását használják 1898-tól, és 1983-ban születik meg talán a legutolsó átdolgozott kiadása. A katolikus és protestáns Biblia kritikai görög szövegének kiadása 1966-ban érkezik el odáig, hogy a *Kurt Aland, Matthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger és Allen Wikgren* vezette munkacsoport segítségével megszületik a *The Greek New Testament* egységes keresztény szövege.

24 A Leningrádi Kódex (Codex Leningradensis;) a héber Biblia legrégebbi teljes kézirata héberül, maszoréta szöveggel és tibériai magánhangzókkal. Kr. u. 1008/9-ban Kairóban készült.

25 Az Aleppó-kódex, *Kefer 'Ārām-Šōbā*, magyarul „Aleppói Koronája”) A kódexet Tiberiasban írták Kr. u. 920 körül, az Abbászida kalifátus idején, és Maimonidész jóváhagyta. A Leningrádi Kódexszel együtt tartalmazza a Ben-Asher maszoretikus hagyományt.

26 Számos kiadást megért 1951-ben a hetedik kiadásban tették közzé.

A nemzeti nyelvű fordítások, *Luther Biblia Németországi evangélikus hívei számára*, *King James Biblia angliai anglikán egyház számára*, *Károli Gáspár és Káldi György* fordításai a magyar protestáns és katolikus olvasók számára – szinte hivatalos szövegként képviselték a nemzeti nyelvű közegben a hiteles bibliai szöveget.

Az üzenet továbbadása

A Bibliai parafrázis, vagy újraírt Biblia a bibliai történet olyan irodalmi műfaja, amely a második templom időszakában már általános volt. Különlegessége, hogy a különböző szerzők parafrázisban írják át a Bibliát. *Vermes Géza*²⁷ elsőként fogalmazta meg ennek a műfajnak a természetét, olyan történetként, amely ugyan a bibliai szöveg sorrendjét követi, de számos kiegészítést tartalmaz, sőt bővítést is fűz hozzá. *Yaacov Kadori (James Kugel)* úgy véli, hogy a bibliai átírások mögött gyakran más-más értelmezési háttér található. Vagyis az átírás nem véletlenszerű alkotói késztetésből származik, hanem a bibliai történetek aktualizálásának vágyából születik. Ezzel a módszerrel a szerző a saját stílusában újrafogalmazza a Bibliát, és közben a nehéz szavakat értelmezi, a hiányokat pótolja, és különféle legendákat épít be az ismert történetekbe. A következő műveket²⁸ említhetjük meg: *Jubileumok könyve*, *a zsidók őstörténetének első részei József ben Mátéig*, *a Biblia előtörténete*, *A Genézis külső tekercse*, *Mózes krónikái*, valamint a későbbiek, *Isher* könyve. Erre találunk példát *Ishar* könyvében, amely átírja a *Teremtés* könyvének 4. fejezetének 8. versét: „Káin így szólt Ábelhez, a testvéréhez, amikor a mezőn voltak, és Káin felállt, hogy Ábel, a bátyja, és megölték”. Ez a történet rövid és zárt. Egyáltalán nem mondják el, hogy Káin mit mondott Ábelnek, és mi volt az a tett, ami a terepen történt, ami a gyilkossághoz vezetett. A különféle kommentátorok és a midrasok a maguk módján kezelik a nehézségeket.

Nyugaton kevés figyelmet kap a szír egyház sajátos szövegőrzése, amelynek legkiemelkedőbb alkotása a *Szír Tatiánus* nevéhez kötődő *Diatesszaron* c. műve, pedig az összevont evangélium kiadásokra épülő evangéliumi költészetnek jelentős és népszerű kiadásáról van szó, amely az arab, örmény és egyiptomi kopt evangéliumi szöveg hagyományt is meghatározta. Amikor ez alapján elkészült a latin *Diatesszaron*, a nyugati óangol *Caedmon és a Heiland* szász bibliai költészetnek egyik forrása lett.

²⁷ Post-Biblical Jewish Studies, Brill, Leiden, 1975.

²⁸ A Krónikák két könyve a Józsué 21-től 2Királyok 25-ig terjedő történelmi anyag újrafogalmazása. Flavius Josephus „A zsidók régiségei” részben az Ószövetség szinopszisa. A Pseudo-Philo Sámuelen keresztül újrameséli a Genézis bibliai könyveit, midrás-szerű kiterjesztéssel, szubjektív válogatást készítve a benne foglalt anyagokból. A 2 Makkabeusok a cirenei Jason egy hosszabb művének összefoglalása, amely nem maradt fenn.

A Genesis Apocryphon átfogalmazza a Genézis Énókról, Noéről és Ábrahámról szóló szövegeit. A Jubileumi könyv a Genézis részletes újra fogalmazása. A Templomi Tekercs (Q^{Umrn}) átrendezi a halachikus anyagokat, amelyek a templomi imádatlallal foglalkoznak. A Jeremiah C apokrifon (4Q385a, 4Q387, 4Q388a, 4Q389) Jeremiás prófétát új Mózesként mutatja be. Az ál-Ezekiel (4Q385, 4Q386, 4Q385b, 4Q388, 4Q385c, 4Q391) Ezékiel egy alternatív könyve, amely további látomásokat részletez. Máté és Lukács átdolgozza Márk evangéliumát, amihez a Q forrást értékeli. Ahogy Márk evangéliuma tovább terjedt, a Q forrást Máté és Lukács munkája váltotta fel.

És lőn egy napon, hogy Káin és testvére, Ábel egy napon kiment a mezőre, hogy végezzék a dolgukat, és mindketten a mezőn voltak, és Káin dolgozott és szántotta földjét, Ábel pedig legeltette az ő földjét. A juhok és a nyáj átment a szántóhelyen, amelyet Káin szántott a földön, és Káin nagyon megharagudott emiatt. A te nyájad átmegy és legel az egész földemen! Ábel válaszolt testvérének, Káinnak is, és így szólt neki: „Mit jelent nekem és neked, hogy eszed a nyájam gyümölcsét, és viseled a gyapját, és most eltávolítod magadról a gyapjúmat, amelyet viseltél, és kiegészítsd a jószágot és annak húsát, amelyet megettél?”

Szír Efrém (306-373) aki arám nyelven írt, írásában háromféle örökséget ötvöz: a korai rabbinikus judaizmus exegetikai módszereit, ügyesen foglalkozik a görög tudományokkal és filozófiával, és gyönyörű mezopotámiai/perzsa misztérium szimbolikus hagyományra támaszkodik íásaiban. Kommentálta Mózes 1-2, Józsué könyvét, Bírák könyvét, Sámuel 1-2, A királyok 1-2, a Krónikák 1-2, Jób könyvét. Mózes 1-2 szír nyelvű kommentárjai is megmaradtak. Tatianus Diatessaronjáról írt kommentárjai. Az apostolok cselekedeteihez, és Pál apostol leveleihez írt kommentárjai arámi fordításban maradtak fenn.

De a parafrázis témában himnuszai érdekesebbek, mert némelyike implicit betekintést nyújt az *Ephrem* által érzékelt világba, és nőies képzeteket épít be íásaiba. Az egyik ilyen himnikus ciklus a *Himnusz a születéskor* volt, amelynek középpontjában Mária áll, amely 28 himnuszt tartalmazott, és Efrém himnuszciklusainak legtisztábban átható témája volt. Példaként utalhatunk a női képzetekre, amikor *Efrém* ezt írja a kis Jézusról: „Magas volt, de Mária tejét szopta, és az ő áldásaitól az egész teremtés szívja”.

Az újszövetségi olvasókhöz is számos bibliai parafrázis hozta közelebb a „kánoni” szöveget, ezek közül csak néhányat említenék meg a bibliai parafrázisok korai történetéből. Ilyen korai parafrázis a már emlegetett szír *Tatian Diatessaronja*, *Aphrat* (280-345) Demonstrációja²⁹ a szír egyház számára értelmezi az evangéliumokat (337-344). Úgy tűnik, hogy minden evangéliumi idézete a Diatessaronból származik, abból az evangéliumi harmóniából, amely akkoriban az egyházat szolgálta. Aphrahat bibliaértelmezési módja feltűnően hasonlít a *korabeli babiloni rabbinikus akadémiákéhoz*.

Alexandriai Philon (Kr. e. 25/20k – Kr. u. 41/45k.) vagyonos zsidó családból született Alexandriában. Komoly hellenisztikus és zsidó műveltségre tett szert, ideális helyzetben volt ahhoz, hogy összekapcsolja a két tudásanyagot.³⁰ Feladatának tekintette, hogy a judaizmust összhangba hozza a hellenizmus világával. Munkáiban allegorikus módon értelmezi a héber Bibliát, hogy megmutassa, az összeegyeztethető a filozófiával, különösen a középső platonizmussal és a sztoikusokkal. Magyarázatai

29 W. Wright kiadása (London, 1869), és J. Parisot kiadása latin fordítással, Paris, 1894; Nicolo Maria Antonelli bíboros a régi örmény szövegből 19 homíliát fordított le latinra és adott ki jegyzetekkel, Rome, 1756.

30 Leopold Cohn, Paul Wendland, Siegfried Reiter (Hrsg.): *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*. 7 Bände. Reimer, Berlin 1896–1930 (unveränderter Nachdruck: de Gruyter, Berlin 1962–1963;

elsősorban a LXX-re, nem a héber szövegre épültek. Exegéziseiben a szó szerinti és az allegorikus értelmezést adja.³¹ Nagy hatással volt az alexandriai iskola keresztény bibliamagyarázatára. Philónra legnagyobb Platón munkái hatottak, a Timaios és a Phaidrosz, valamint a szimpóziumból a köztársaságból és a törvényekből merített sokat. Philón a Bibliát nemcsak vallási kinyilatkoztatásnak, hanem a filozófiai igazság forrásának is tekinti. A sztoikus allegorikus értelmezési módot alkalmazva az Ószövetségre, a Pentateuchus történeteit metaforákként és szimbólumokként értelmezte, annak bizonyítására, hogy a görög filozófusok gondolatait már átültették a Bibliába: Hérakleitosz gondolata bináris oppozíciók, a szerint *Ki az isteni dolgok örököse?* 43. § [i. 503]; és a bölcs ember felfogása, amelyet *Zénón*, a sztoicizmus alapítója fejt ki, a *Minden jó ember szabad*, 8. § [ii. 454]. Nem utasította el az ókori judaizmus szubjektív tapasztalatát; mégis többször kifejtette, hogy a Septuaginta nem értelmezhető konkrét, objektív történelemként. Sajátos filozófiai alapú prózai parafrázisnak tekinthető művei *Mózes élete* (*De vita Mosis*)³², *A világ teremtéséről* (*De opificio mundi*), *Ábrahámról* (*De Abrahamo*), *Egyiptomi Józsefről* (*De Josepho*), *A tízparancsolatról* (*De decalogo*).

Josephus Flavius Antiquitas Judeoruma tulajdonképpen Ószövetség parafrázis³³. A Zsidók régiségei című huszonegy kötete, amely Flavius Domitianus császár uralkodásának utolsó évében, Kr. u. 93 vagy 94 körül készült el. Az első tíz kötetben Josephus követi a héber Biblia eseményeit, Ádám és Éva teremtésétől kezdve. A második tíz kötet a zsidó nép történetét folytatja a bibliai szövegen túl, egészen az első zsidó–római háborúig (i. e. 66–73). A zsidó történelem, törvények és szokások kifejtésével számos olyan filozófiai vitába bocsátkozik, amely akkoriban Rómában aktuális volt. *Louis Feldman* szerint, Josephus rávilágít a zsidó néppel kapcsolatos több tévhitre, amelyeket az ő idejében terjesztettek a Római Birodalomban. Például azt, hogy hiányoznak a nagy történelmi személyiségek, és népük hiteles történelme sincs megírva. Azt állították a zsidókról, hogy ellenségesek a nem zsidókkal szemben, és úgy gondolták, hogy általában hiányzik belőlük a hűség, a tekintély tisztelete és a jótékonyosság. Ezzel szemben Flavius hangsúlyozza a zsidó nép ősiségét és egyetemes jelentőségét. Forrásaival kapcsolatban Josephus azt állítja, hogy a héber iratokból merített, és „azokból értelmezett” [68]. és hogy szemtanúja volt a zsidók és a rómaiak közötti háborúknak [67], amelyekről korábban a zsidó háborúk során számoltak be. A *Zsidók régiségei* bőven tartalmaznak értékes, olykor egyedi történelmi anyagot. Ez vonatkozik például a hellenisztikus államok, Parthia, Örményország, a Nabateus királyság és a Római Birodalom történetére.

31 Borgen, Peder (1997). *Philo of Alexandria: An Exegete for His Time*. Leiden: Brill.

32 René Bloch: *Moses im Spiegel Philons: Autobiographisches in Philons Moses-Biographie*, in: *Jüdische Drehbühnen*, S. 29–52, Mohr Siebeck Tübingen 2013, magyarul ld. még: *Mózes élete*; ford. Fischer Gyula; Globus Ny., Budapest, 1925. *Mózes élete*; ford., bev. Bollók János; Atlantisz, Budapest, 1994.

33 Paul Spilsbury: *The Image of the Jew In Flavius Josephus' Paraphrase of the Bible*. Texts and Studies in Ancient Judaism 69. Mohr Siebeck 1998.

Felvázolja a zsidó történelmet a teremtéstől kezdve, ahogyan a zsidó történelmi hagyományokon keresztül továbbadták. Szerinte Ábrahám tudományt tanított az egyiptomiaknak, akik viszont a görögöket tanították. [69] Szerinte Mózes egy ún. szenátori papi arisztokráciát hozott létre, amely a rómaihoz hasonlóan ellenállt a monarchiának. A Tanakh nagy alakjait ideális filozófus-vezetőként mutatja be.

Louis H. Feldman felvázolja a különbséget a között, hogy ezt a művet a zsidók régiségeinek nevezik – a zsidók története helyett. Bár Josephus azt mondja, hogy az Antikvitásokban szereplő eseményeket „a hozzájuk tartozó idők sorrendjében írja le”. Feldman azzal érvel, hogy Josephus „az anyagát nem kronologikusan, hanem szisztematikusan mutatja be”, és olyan összefüggésben, amely „messze túlmutat a pusztá politikai történelmen a politikai intézményekig, a vallási és a magánéletig.”

Csodatevő Gergelynek (213-270) Metaphrasis a bibliai Prédikátor könyvét próbálja a szerző a nagyközönség számára könnyű, élvezhetőbb nyelvezetű formába átültetni. A régi kéziratok gyakran és tévesen *Nüsszai Szent Gergelynek*³⁴ tulajdonítják a Prédikátor könyvéhez írt parafrázisát, amely a legrégebb bibliai parafrázisnak számít.

Juvenius Aquilinius (4. sz) – Az első név szerint ismert keresztény költő. *Historia evangelica* (más néven *Evangeliorum libri IV*³⁵ című bibliai eposzát 27 + 3384 hexameter terjedelemben, négy könyvben. Túl akarván szárnyalni Homéroszt és Vergiliust, ő maga is epikus formában állít emléket a kereszténység megalapítójának. Művében leírta Jézus életét, törekedve a Bibliához való szinte szó szerinti hűségre. Jézus gyermekkorának történetéhez (1, 1–306) elsősorban Máté és Lukács evangéliumát, Jézus felnőttkorára vonatkozóan Máté – és helyenként János evangéliumát – használta. Nyelve aránylag egyszerű, verselése folyékony. *Juvenius* alkotásával „a keresztény Vergilius” nevet vívta ki magának.

Faltonia Betitia Proba (306-366) Vergilius-Cento Jelen kötetben, a késő antikvitás kiemelkedő költőjének egyetlen fennmaradt költeménye, *Cento vergilianus de laudibus Christiben* megénekelte a teremtés történetét egészen az özönvízig; a műben Vergilius verseit rendezte újra, hogy egy Krisztus életéről szóló eposz jöjjön létre.³⁶ amelyben a költő Vergilius Homéroszt használja modellként. *Proba* családja pogány volt, de ő felnőttként áttért a kereszténységre. Hatására férje és fiai is áttértek. Vergilius életművét felhasználva, az Ó- és Újszövetség epikus formában való parafrázisát tűzte ki célul. A mű a világ teremtésétől a Szentlélek eljövételéig dolgozza fel a Biblia eseményeit; 694, Vergiliustól származó verssor felhasználásával. A görögül és latinul egyformán jól tudó Proba egy hasonló homéroszi cantót is írt, de ez nem maradt fenn. Szent Jeromos kritizálta a művet, úgy vélte, szerzője úgy akarja tanítani a Szentírást, hogy ő maga sem érti, és „kereszténynek állítja be a hitetlen Vergiliust”³⁷

34 Szent Jeromos De vir. illust., 65. fejezet, és Comentar. in eccles., iv

35 Ld: Jakob von Breda (kiad) *Historia evangelica heroicis versibus conscripta.*, Deventer 1497 megtalálható digitalizálva is.

36 Majoros Máté fordította magyarra.

37 Betlehemből írt levél Nola Szent Paulinushoz, Ltt lev 53.7

A *De laudibus Christi* első 55 sora proemium invokációval. Ezután jönnek az Ószövetségből (56.–345. sor), majd az Újszövetségből (346.–688.) származó történetek, majd a befejezés.

Petrus Comestor (1100-1179) *Historia Scholastica* egy bibliai parafrázis, amelyet a párizsi Notre Dame katedrális iskolája számára írt középkori latinul, 1173 körül. Nevezik a „Középkori Népi Bibliának” is, de nem csak a Bibliára, hanem más forrásokra támaszkodik, beleértve a klasszikus görög tudósok és az egyházatyák munkáit, hogy ezek segítségével áttekintést nyújtson a szent történelemről. A mű gyorsan iskolai szöveggé vált, amely mind Párizsban, mind pedig Oxfordban az egyetemi oktatás kötelező anyagához tartozott. Ezért 1175-től a 15. század végéig több mint 800 kézírata született, és csak a College of Sorbonne könyvtára tizenhét példányt őriz. A *Historia Scholastica* a legkorábbi nyomtatott munkák közé tartozik, Strasbourgban és Reutlingenben egyaránt kiadták 1470-ben.

Petrus Riga (kb. 1140 – 1209) francia költő a reimsi katedrális kanonokja volt, és sok művet írt. Hatással volt *John Gowerre*. 1200 előtt megírta az *Aurora* című művét, amelyet *Historia Scholastica* verses változatának tekinthetünk. Az *Aurora* című művéről ismert, amely a Biblia kommentárja, és hangsúlyozza annak allegorikus és morális értelmezését. Bár a középkor verses Bibliának tartotta, azonban nem csupán verses parafrázisok gyűjteménye. De a *Historia Scholastica* számos szerkesztés, átdolgozás és fordítás alapjául szolgált.

Rudolf von Ems (1250 k., középfelnémet nyelven) *Rudolf von Ems* az ausztriai Vorarlbergben született. Nevét a Bregenz melletti Hohenems kastélyról kapta, és a Montfort grófok szolgálatában álló lovag volt. Műveit 1220 és 1254 között írta. A világ krónikája (*Weltchronik*) *Rudolf* utolsó munkája, amelyet *IV. Konrád* királynak szenteltek. A Biblia kiegészítéseként, *Petrus Comestor* *Historia scholastica* és a *Viterbói Godfrey* *Pantheon* című művéből vett részeket és a világ történetét meséli el a teremtéstől Salamon király haláláig, azzal a szándékkal, hogy legitimálja a Hohenstaufendinasztia uralmát az országban.

Jacob van Maerlant (kb. 1230–40 – kb. 1288–1300) 13. századi flamand költő, a középkor egyik legfontosabb közép-holland szerzője volt. *Die Wrake van Jerusalem* (1271) *Josephus Flavius* munkáját dolgozta át és egészítette ki. *Jacob* legkiterjedtebb munkája a *Spiegel Historiae*, a világ rímes versekben írt krónikája, amelyet kihagyásokkal és fontos kiegészítésekkel *Vincent de Beauvais* *Speculum historiale*jából fordítottak. Bár *Jacob* római katolikus volt, kortárs papok állítólag kritizálták, amiért lefordította a Bibliát a nép nyelvére

Jacob van Maerlant *Rijmbijbelje* (1271 körül, az *Aurora* hollandra fordítása) és a Biblia történetírója. írta: *Guyart des Moulins* (1295 körül, ófrancia).

ÖSSZEGZÉS:

A Biblia hiteles szövege nem az égből hullott alá, hanem több változatban és hosszú történeti fejlődés következtében jött létre. A zsidó vallás szövegcentrikus könyvvalóssá csak a babiloni fogság alatt és után kezdett válni. A hiteles szöveg vitáját pedig a zsidók által használt héber, arám és görög szöveg eltérő közösségekben való használata váltotta ki. Ehhez járult még az a tény is, hogy a keresztény közösségek nem vetették el a héber/görög Ószövetséget, hanem bizonyos prófétai szövegeket sajátos keresztény szempontból újraértelmezték, főleg a prófétai szövegek végső értelmezése, az ún. *sensus plenior* alapján. Az eltérő szövegváltozatok szisztematikus összevetésére csak a 20. században került sor, azt megelőzően inkább az egymással nem kommunikáló, eltérő zsidó közösségekben éltek egymás mellett a szövegek.

A köznyelvre orientált modern nyelvű fordítás az Élő Biblia kiadással kezdődött az evangélikus körben, főleg ott, hol ifjúságorientált protestáns csoportok örömmel fogadták. Karrierjét nagyban segítette, hogy 1962-ben *Billy Graham* megkapta a *Living Letters* egy példányát – amely az újszövetségi levelek parafrázisa volt és a később *The Living Bible* első része lett. Lenyűgözte a könnyű olvashatósága, ezért kezdeményezte az Élő levelek 50 000 példányának kinyomtatását. A következő évben 600 000 példányt terjesztett az Élő levelekből. A *The Catholic Living Bible* kiadását II. János Pál pápa is szorgalmazta, és az egyház *imprimatur* és *nihil obstat*-ját is megkapta, valamint egy bevezetőt: „Miért olvassa el a Bibliát?” Kiadója úgy vélte, hogy nem használja a „parafrázis” szót; ehelyett a címlapon a „Gondolatért fordítás” felirat szerepel: „Gondolat, vagy üzenet típusú fordítás nem csak a katolikus kiadásokra jellemző, hanem a protestáns kiadások későbbi kiadásában is szerepel, a Biblia parafrázisa helyett.”

A történelem folyamán a szent szövegek üzenetének közvetítésére nem csak a fordításokat és a magyarázatokat használták, hanem a különböző közösségekben létrejött kiegészítéseket, átdolgozásokat, parafrázisokat is. Ezek a parafrázisok az új élethelyzetekre alkalmazott megközelítések voltak, valamint eltérő filozófiai és művészeti szempontok befolyásolták. A parafrázisok számos esetben a hiteles szöveg tekintélyét kölcsönözték, de sok esetben jobban ismertebbé váltak a befogadó közösségben, mint az eredeti ún. „hiteles” szöveg. A 20. században a Bibliai parafrázisok és átdolgozások megszorodtak, különösen akkor, amikor a bibliai szöveg ismerete népnyelvi változatokban Európán túl is elterjedt, és a bibliai szöveg korábban ismeretlen nyelvi, vallási és kulturális közegbe került, amely a zsidó, hellenista és a latin kultúrától igen messze állt. A keresztény egyház missziója következtében 2022 elejéig 3524 nyelvre fordították le a Bibliát vagy annak egyes részeit; a teljes Bibliát 719 nyelvre, a teljes Újszövetséget 1593 nyelvre, a kisebb-nagyobb részleteket pedig további 1212 nyelvre. Ezek az Európán kívüli fordítások a hiteles szöveg és a könnyen érthető szöveg dilemmájának kettősségében születtek. Tanulmányunk azonban terjedelmi okok miatt ezzel a parafrázis réteggel, vagy nevezzük így, *Európán kívüli üzenet* típusú fordítási problémával, terjedelmi okok miatt, már nem foglalkozik.

Kapcsolattartó szerző:

Benyik György

Gál Ferenc Egyetem,

Teológiai Kar

6720 Szeged

Dóm tér 6.

benyik.gyorgy@gmail.com

Corresponding author:

György Benyik

Faculty of Theology

Gál Ferenc University

Dóm square 6.

6720 Szeged, Hungary

benyik.gyorgy@gmail.com

Hivatkozás: Benyik, G. (2025). A szöveghűségtől az üzenet hűségig. *Deliberationes*, 18(1), 15–32.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Agius, G. (2005). *Tradition and the Church*. TAN Books, https://tanbooks.com/content/2101_Preview.pdf?srltid=AfmBOooKyyr3HMMo3ntjIFJJGVtRG32LrWli mKNLR_ElXuqMf_g3-Fjd
- Andersson, T. M. (1974). The Cædmon fiction in the Heliand Preface. *Publications of the Modern Language Association*, 89(2), 278–84.
- Ballhorn, E., & Steins, G. (Eds.). (2007). *Der Bibelkanon in der Bibelauslegung: Beispiele exegesen und Methodenreflexionen*. Kohlhammer.
- Bauer, T. J. (2017). Das Evangelium des Markion und die Vetus Latina. *Journal of Ancient Christianity*, 21(1), 73–89. <https://www.sci-hub.box/10.1515/zac-2017-0005>
- Beichner, P. E. (1965). *Aurora: Petri Rigae Biblia Versificata. A Verse Commentary in the Bible* p. XI. University of Notre Dame Press.
- Benyik, Gy. (2023). A Jeromos előtti latin bibliai szövegek in „Szeresd az Írások tudományát”, *Ama scientiam Scripturarum*. Szent István Társulat, 17-56.
- Berger, K., & Nord, C. (2000). *Das Neue Testament und Frühchristliche Schriften*. Insel.
- Bindseil, H. E. & Niemeyer, H. A. (Eds.). (1845-1855). *Dr. Martin Luther's Bibelübersetzung nach der letzten Original-Ausgabe, kritisch bearbeitet*. 7 vols. Halle Canstein'sche Bibel-Anstalt.
- Bloch, R. (2013). *Jüdische Drehbühnen: Biblisch Variation im antiken Judentum*. Mohr Siebeck.
- Borgen, P. (1997). Philo of Alexandria: An Exegete for His Time. *Brill*.
- Brock, S. (Ed.). (1990). Hymns on paradise: St. Ephrem the Syrian. *St Vladimir's Seminary Press*. <https://dn721900.ca.archive.org/0/items/syrarch334903/St.%20Ephrem%20the%20Syrian%20-%20Hymns%20on%20Paradise%20%28Sebastian%20Brock%29.pdf>
- Brock, S. P. (1985). *The luminous eye: the spiritual world vision of Saint Ephrem*. Cistercian Publications.

- Burke, D. G., Kutsko, J. F., & Towner, P. H. (Eds.). (2013). *The King James Version at 400: Assessing Its Genius as Bible Translation and Its Literary Influence*. Society of Biblical Literature.
- Clark, E. A. (1980). Jesus the Hero in the Virgilian Cento of Faltonia Betitia Proba. Sixth Annual Byzantine Studies Conference.
- Cohn, L., Wendland, P., & Reiter, S. (Eds.). (1962-1963). *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*. (Vol.7.). Philo of Alexandria. 1896-1930. G. Reimer.
- Denzinger, H., & Hünemann, P. (2004). *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Örökmécs Kiadó-Szent István Társulat.
- Doane, A. N. (1991). *The Saxon Genesis: An Edition of the West Saxon ,Genesis B' and the Old Saxon Vatican ,Genesis'*. University of Wisconsin Press.
- Edwards, J. R. (2009). *The Hebrew Gospel and the development of the synoptic tradition*. Wm. B. Eerdmans Publishing Company.
- Ehrismann, G. (1967). Rudolf von Ems: Weltchronik. Aus der Wernigeroder Handschrift. (2nd ed.). Weidmannsche Buchhandlung.
- Fischer, B. (1957). Die Alkuin-Bibel (Aus der Geschichte der lateinischen Bibel, 1). Herder.
- Flavius, J. (1995). *Josephus: The essential works*. (P. L. Maier, Trans.). Kregel Academic.
- Hubai, P. (Ed.). (1990a). A nazoreusok evangéliuma (Trans. Gy. Rugási) In: Jézus rejtett szavai. Holnap Kiadó.
- Hubai, P. (Ed.). (1990b). Jézus rejtett szavai. Holnap Kiadó.
- Jonatán Targuma. (Kr.e. 2-1. sz.).
- Juvenius, C. V. A. (1497). *Historia evangelica heroicis versibus conscripta*. Breda von Jakob.
- Káldi, Gy. (Trans.). (1626). Szent Biblia. Az Egész Keresztységben bevőtt Régi Deák bötüből.
- Károlyi, G. (Trans.). (1590). Szent Biblia, az az Istennek Ó és Wy testamentvmanac prophétac es apostoloc által meg iratott szent könyvei. Magyar nyelvű fordítottatott [Károlyi Gáspár és mások által] egészben és wíjonnan az Istennek Magyar országban való anya szent egyházának épülésére. Mantskovit.
- Konovitz, I. (1965). *Rabbi Akiba. Collected sayings, in Halakah and Aggadah in the Talmudic and Midrashic literature*. Mossad Harav Kook.
- Kustár, Z. (2010). A héber Ószövetség szövege. A masszoréta szöveghagyományozás és annak megjelenítése a Biblia Hebraicában. Kálvin János Kiadó.
- Lehnhardt, P., & von der Osten-Sacken, P. (1987). *Rabbi Akiva. Texte und Interpretationen zum rabbinischen Judentum und zum Neuen Testament*. Institut Kirche und Judentum.
- Levine, A. -J., & Brettler, M. Z. (Eds.). (2011). *The Jewish Annotated New Testament: New Revised Standard Version*. Oxford University Press. <https://citer.ucp.pt/sites/default/files/2024-03/citer-catedra-abravan-el-de-gois-amy-jill-levine-and-marc-zvi-brettler-the-jewish-annotated-new-testament.pdf>

- Levine, A. -J, & Brettler, M. Z. (Eds.). (2017). *The Jewish Annotated New Testament*. (2nd ed.). Oxford University Press.
- Morey, J. H. (1993). Peter Comestor, Biblical Paraphrase, and the Medieval Popular Bible. *Speculum*, 68(1), 6–35.
- Nicklas, T., & Tilly, M. (Eds.). (2003). *The Book of Acts as church history: Text, textual traditions and ancient interpretations*. Walter de Gruyter.
- Pecsuk, O. (Ed.). (2008). *Bibliaismereti kézikönyv*. Kálvin Kiadó.
- Philón, A. (1994). Mózes élete. (J. Bollók, Trans; Gy. Fischer, Ed.). *Atlantisz*.
- Spilsbury, P. (1998). *The image of the Jew In Flavius Josephus' paraphrase of the Bible*. (Texts and Studies in Ancient Judaism 69). Mohr Siebeck.
- Szent Jeromos. (1980). De vir. illust., 65. fejezet, és Comentar. in eccles., (IV). L.Vanyó (Ed.). Apokrifek, Szent István Társulat.
- Taylor, D. G. K. (2001). Origen's Hexapla and fragments. *The Journal of Ecclesiastical History*, 52(01), 103-173. <https://doi.org/10.1017/S0022046900284753>
- Judaic Studies, (1982). University of Denver.
- Vermés, G. (1975). *Post-Biblical Jewish Studies*. Brill.
- Xeravits, G. (2012). A jamniai zsinat mítosza (tanulmány), *Vigilia*, 77(6), 402.
- Zahn, T. (1881). *Forschungen zur geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen literatur*. Verlag von Andreas Deichert.
- Zsengellér, J. (2015). A kánon többszólamúsága *Vigilia*. (80. évf.) 7. 558-560.

Deliberationes tudományos folyóirat
18. évfolyam 1. szám 2025/1, 33–42. oldal
Kézirat beérkezése: 2024.május. 10.
Kézirat befogadása: 2025. október 22.
DOI: 10.54230/Delib.2025.33

Deliberationes Scientific Journal
Vol.18; Ed.No. 1/2025, pages: 33–42
Paper submitted: 10th May 2024
Paper accepted: 22nd October 2025
DOI: 10.54230/Delib.2025.33

A NAGYSZÜLŐI SZEREPEK VÁLTOZÁSA ÉS INTERPERSZONÁLIS KAPCSOLATAIK

Bujdosó-Kurucsó Alexandra
Gál Ferenc Egyetem, Gazdasági Kar

Absztrakt

A tanulmány célja a nagyszülők és unokák közötti kapcsolatok komplexitásának és változékonyságának feltárása, különös tekintettel az életkor, a társadalmi kontextus és a kulturális tényezők szerepére. A nagyszülők hagyományos szerepe a családban az évek során jelentős változáson ment keresztül, különösen a nukleáris családformáknak és a társadalmi változásoknak köszönhetően. A tanulmány áttekinti a különböző nagyszülői szerepeket és mintákat, valamint azok hatásait az unokák életére és fejlődésére. Az empirikus kutatások és nemzetközi adatok alapján megállapítható, hogy a szoros nagyszülő-unoka kapcsolatok pozitív hatással vannak mindkét fél érzelmi, szociális és pszichológiai jólétére. Ugyanakkor az unokák felnőtté válásával és saját életük kialakításával a kapcsolatok természete és gyakorisága változhat, ám a nagyszülők még mindig fontos támaszok maradnak az életükben. A tanulmány összességében arra mutat rá, hogy a nagyszülők és unokák közötti kapcsolatok széles skálája és dinamikája jelentősen hat mind a családok, mind a társadalmak egészére, különösen a modern világ gyors változásai közepette.

Kulcsszavak: nagyszülők, unokák, generációs szerepek, nagyszülői szerepek

THE CHANGING ROLES OF GRANDPARENTS AND THEIR INTERPERSONAL RELATIONSHIPS

Alexandra Bujdosó-Kurucsó
Gál Ferenc University, Faculty of Economics

Abstract

This study aims to explore the complexity and variability of grandparent-grandchild relationships, with a particular focus on the role of age, social context and cultural factors. The traditional role of grandparents in the family has undergone

significant change over the years, particularly due to nuclear family forms and social change. The study reviews different grandparent roles and patterns and their impact on grandchildren's lives and development. Empirical research and international data suggest that close grandparent-grandchild relationships have a positive impact on the emotional, social and psychological well-being of both parties. However, as grandchildren grow up and develop their own lives, the nature and frequency of these relationships may change, but grandparents still remain important supports in their lives. Overall, the study suggests that the range and dynamics of relationships between grandparents and grandchildren have a significant impact on both families and societies as a whole, especially in the rapidly changing modern world.

Keywords: nagyszülők, unokák, generációs szerepek, nagyszülői szerepek

BEVEZETÉS

A nagyszülők hosszú évszázadokig fontos szerepet töltöttek be a család életében, ugyanakkor a jelenben talán még nagyobb szerepet jut nekik. A gyermekeiknek nyújtott anyagi támogatás mellett az unokák életében is egyre nagyobb hangsúlyt kapnak.

A nemzetközi kutatások eredményeképpen ismert, hogy a nagyszülő és unokája közötti kapcsolat mindkét fél számára pozitív fizikai és mentális hatással lehet. Az életminőség javulásával egyre több gyermek élvezheti nagyszülei társaságát egészen hosszú ideig. A nagyszülők – különösen a nagymamák – mindig is fontosak voltak unokáik életében, nevelésében. A kiegyensúlyozott és bensőséges kapcsolat hatással van az idősebb generáció mentális fittségének megtartására. Mindemellett ez a generáció fontos szerepet tölt be a társadalom életében, hiszen olyan bölcsességekkel és élettapasztalattal, tudással rendelkeznek, amelyek elősegíthetik a civilizációt, illetve fenntartják annak működését. Csoportjuk a szülők számára erőforrást és támogatást jelent, nem pedig terhet.

A család intézménye az évek, évtizedek során számos változáson ment keresztül. Az Európai Unióban és Magyarországon is leggyakrabban nukleáris családokkal találkozhatunk. *Burgess, Parsons, Harcsev és Kulcsár*, de *Andorka Rudolf* is olyan egymással interakcióban lévő kiscsoportokként írta le a családot, akik együtt élnek, a tagokat házassági vagy vérségi kapcsolat köti össze. A nagyszülők a kiterjesztett család részét alkotják, s ilyen családtípusokkal még találkozhatunk – de egyre kisebb arányban – a kelet-közép-európai és mediterrán országokban. Az Egyesült Államokban és Európa más országaiban már a 2010-es évek előtt is foglalkozott a szociológia az idősekkel, kifejezetten a nagyszülőkkel és az ő társas kapcsolataikkal, nagymintás empirikus kutatásokon keresztül. A hazai kutatásokkal kapcsolatban dr. Gyarmati Andrea szociológust kell megemlíteni, aki kifejezetten a nagyszülők és unokáik közötti kapcsolatokat is vizsgálta (Dr. Komlósi, 1995:18-19; Andorka, 2006).

NAGYSZÜLŐI SZEREPEK VÁLTOZÁSA A SZÁZADFORDULÓTÓL NAPJAINKIG

Koronként, társadalmanként, kultúránként mindig eltérő módon határozzák meg az idősek és fiatalok által betöltött szerepeket, jogokat, kötelességeket. Az 1900-as években több generáció együtt élése volt a család. A szülők tovább adták gyermekeiknek szokásaikat, presztízsüket. A falusi társadalmakban az idősek generációjának kiemelt helye volt a család életében, tekintéllyel, hatalommal rendelkeztek, tudásukat és képességeiket örökítették tovább a fiatalabb generációk számára. 1900 után egészen a második világháború végéig az európai társadalmakban megjelent a nukleáris családforma, és a többgenerációs együttélések száma csökkent. Az idősek szerepe a családban más megvilágításba került, alacsonyabb szerepeket „osztottak” rájuk. A korábbi erős tekintély és hatalom kisebb lett, a harmadik generáció tagjai „parkolópályára” kerültek, és csak bizonyos szolgáltatásokért kérték a segítségüket, mint például a gyermekekre való vigyázás, pénzübeli segítség. Az idősek ugyanakkor szívesen adták segítségüket, mert ez volt annak a lehetősége, hogy tudásukat és tapasztalataikat átadhassák az utánuk következő generációk számára (Bangó, 1999; Somlai 1991).

Somlai életkorok szerint a nagyszülők három nagyobb csoportját különböztetni meg. Az első csoportot azok a 60-70 év közötti emberek alkotják, akik a gyermek(ek) től függetlenül élnek, többnyire házasság és partnerükkel egy háztartásban élnek. A második csoport olyan 60 éven aluli vagy körüli férfiak és nők, akik még gazdaságilag aktívak, illetve úgynevezett „fiatal nyugdíjasok”. Nevezhetjük őket idős szülők családjának is, mert elsősorban még mindig szülők, akik gondoskodnak a gyermekeikről, segítenek nekik az élet legtöbb területén (például családalapítás, házépítés, lakásvásárlás...). A harmadik csoportot a már 75 év körüliek vagy idősebb, egyedülálló személyek alkotják, és megjelenik náluk a ráutaltság. Habár Somlai a három csoportot közel 33 évre osztotta, ma is aktuális, hiszen e csoportok létszáma a demográfiai adatok ismeretében tovább fog nőni (Somlai, 1999).

Napjainkban egyre nagyobb számban fordulnak elő egyszülős családok, amelyek esetében a felelősség, a családfenntartó és szocializációs szerepkör az anyára vagy az apára hárul. Ezeknél a családoknál folyamatos veszélyt jelent az elszegényedés. Ilyenkor központi szerepet kapnak a nagyszülők, akik az anyagi segítségnyújtás mellett szocializációs szerepet is kapnak. A nagyapa a gyermek(ek) számára férfi modellt jelent, olyan személyt, aki a gondoskodó és együttműködő férfit jeleníti meg. A nagymama eközben a kontrollt, a támogatást és a büntetést személyesíti meg (Smith, 2005; Ranschburg, 2010).

A nemzetközi és a hazai szakirodalomban is leggyakrabban a nagymamák családban, nevelésben betöltött szerepéről esik szó. Ez nem is meglepő, hiszen az édesanyák segítségére leginkább ők vannak, és az unokák életében is az anyai nagymama van az első helyen. (Lux, 2010).

A 21. századi nagyszülőket *Cziegler Orsolya* „kortalanok”-nak nevezi. Ez a rájuk alkalmazott fogalom valóban illik a mai kor nagyszülőire, hiszen egyre fiatalosab-

bak, egyre hosszabb ideig tudják megőrizni fizikai erőnlétüket – ha tesznek is érte. A jelenkori nagyszülőknek jelentős része nem csak „csendes megfigyelője” az unokák nevelésének, hanem annak felelősségteljes résztvevői is. (Cziegler, 2010).

A NAGYSZÜLŐK SZEREPE A GYERMEKGONDOZÁSBAN

Egy nagyszülő aktívan részt vehet unokái gondozásában.

„Nagyszülői kisgyermekgondozás alatt a nagyszülő által nyújtott fizetett és fizetetlen gondozást értjük. A szakirodalomban ezt informális gondozásnak is nevezik, és szembeállítják a formális vagy intézményes kisgyermekellátással.” (Gyarmati, 2011: 10)

Itt kell megemlíteni *Martin Kohlit*, aki szerint a család intézményes módon működik, és a transzferallokációnak négy funkcióját különbözteti meg:

- idősektől fiatalok felé áramló pénzbeli transferek (ez pozitívan javítja az idősek szerepét a családon belül),
- társas kontroll (a viselkedést a pénzbeli támogatással jutalmazza vagy épp megvonással büntetik),
- fiatalok jólétének biztosítása,
- közösségalkotás (a két generáció közötti erősebb kapcsolat kialakítása, a befogadás és összetartás erősítése)(Gyarmati, 2014).

A nagyszülői gyermekgondozás leggyakoribb formája az, amikor a nagyszülők azért vigyáznak az unokáikra, mert a szülők dolgoznak vagy valamilyen egyéb tevékenységet végeznek (Jappens & Van Bavel; 2012; Sharp, 2013).

A gyermekekkel való törődés a harmadik generáció esetében erősen nemhez kötött aktivitás. A segítségnyújtásban mindenekelőtt a nagymamák vesznek részt, ez már az 1960-as években is így volt; a nagymamák esetében ez a feladat, átlagosan, napi négy és fél órát jelentett. Gyarmati Andrea és társai 2005-ben egy 850 fő bevonásával készült kutatásában a megkérdezettek a nagyszülői kisgyermekgondozást is közel olyan jónak tartották, mint az apai törődést (Gyarmati, 2011; Gyarmati, 2014; Jappens & Van Bavel, 2012).

Amerikai kutatási tanulmányok alapján a gondozásban résztvevő nagyszülők jellemzőiről is tájékozódhatunk. Intenzív nagyszülői segítséget az alacsonyabb iskolai végzettségű édesanyák választanak, továbbá a nagymamák mindig nagyobb segítséget nyújtanak a szülőknek, mint a nagypapák. A fiatalabb szülők nagyobb valószínűséggel használják ki a szülői segítséget, mint az idősebbek. Továbbá, ha egy nagyszülő földrajzilag közel lakik unokáihoz, nagyobb szerepet kap annak nevelésében. A gazdasági aktivitás, a demográfiai szerkezet, a jogszabályi környezet is szabályozza,

hogy a nagyszülők milyen mértékben vesznek részt a gyermekgondozásban (Gyarmati, 2011; Gyarmati, 2014; Jappens & Van Bavel, 2012).

A szülők szívesen támaszkodnak a nagyszülőkre, mert őket megbízhatónak tartják, biztonságos és érzelmileg megfelelő környezetet tudnak adni gyermekeik számára. Továbbá ez a legkényelmesebb mód, és megfizethető vagy elérhető lehetőséget jelent. Az édesanyák Olaszországban, Görögországban, Dél- és Közép-Spanyolországban, Ausztria nyugati régióiban és Magyarországon támaszkodnak leginkább a szülői segítségre (Gyarmati, 2011; Gyarmati, 2014; Jappens & Van Bavel, 2012; Makay, 2015: 57-74; Pongrácz & S. Molnár 1993).

NAGYSZÜLŐI MINTÁK

Bernice Neugarten a chicagói egyetem egyik vezető gerontológusa öt nagyszülői mintát határolt el egymástól. Az egyik ilyen minta a formális nagyszülő, akik azokat az irányokat követi a nagyszülőségben, amelyekről úgy gondolja, hogy helyesek. Ebbe beletartozik az alkalmoszerű gondozás, a felügyelet és az unoka érdeklődésének fenntartása, de nem jelent a család életébe való túlzott belépést. A második csoportot a szórakozást kereső nagyszülők alkotják. Esetükben a szabadidőnek kiemelt szerep jut, illetve ezen belül is az unoka szórakoztatása. A harmadik típus a helyettesítő szülő, amikor a nagyszülő átveszi a szülő szerepét. A negyedik nagyszülői minta a családi örökséget megtartó nagyszülő. Ide leggyakrabban a nagypapákat sorolhatjuk, a család fejét, aki eltekinthet a tanácsoktól, de kontrollálhatja is a szülőket. Az utolsó nagyszülői minta a távoli személy. Ha ez az eset áll fent, akkor a nagyszülők ritkán találkoznak unokáikkal, a találkozások ünnepnapokra és különleges alkalmakra korlátozódnak (Krauss Whitbourne, 2010).

A nagyszülői stílusok alakulására ugyanakkor több tényező is hatással lehet, például a kultúra, etnikum, gender, rassz, családi hagyományok, családszerkezet és a személyes történelem. *Neugarten* mellett más kutatók szintén számos nagyszülői stílust különböztettek meg. Beszélhetünk családi történeusről, az élő történelmet képviselő nagyszülőről, aki megosztja a múlt eseményeit. Ezek szólhatnak rokonokról, fontos eseményekről, családi tradíciókról, a saját gyermekkorukról, vagy a nagyszülők szüleiről. A nagyszülők és történeteik egyfajta „ragasztóként” funkcionálnak, melyek összetartják a családot, és hozzájárulnak a családi identitáshoz. A támogató, mentor és példakép nagyszülői stílus egymás kiegészítései is lehetnek. A támogató nagyszülő az, aki válság idején is bátorítást és támogatást nyújt a család számára. A mentor nagyszülő az, aki tanít, szakértelmét és tehetségét osztja meg, tanácsot ad és meghallgatja az unokákat. A nagyszülők példaképei is lehetnek a kemény munkának és a családi hűségnek.

A következő három csoport az érzelmeket tömöríti egybe. A játszótárs itt is az együtt töltött időnek örül, a közös olvasásnak, játéknak, a közös érdeklődési körnek. A nagyszülők gyakran szeretnek a „varázsló” szerepében tetszelegni, mert izgalom-

mal tölti el őket a gyermeki tudatlanság. Hősök, akik egy biztos érzelmi hálót jelentenek a gyermekek számára, és segítenek a fontos döntések meghozatalában. A nagyszülők örömei az unokák, akik szeretetet, energiát, optimizmust, nevetést, aktivitás, fiatalságot hoznak az életükbe. Miközben a nagyszülők az érettséget, tudást, állandóságot és a feltétel nélküli szeretetet hozzák unokáik életébe. A mai kor nagyszülői és unokái viszonylag gyakran látják egymást, kapcsolatuk az esetek többségében szoros és kielégítő (Smith, 2005; Jappens & Van Bavel, 2012).

A NAGYSZÜLŐ ÉS UNOKA KAPCSOLAT

A szülő-gyermek közötti kapcsolatoknak gazdag a szakirodalma, viszont a nagyszülő-unoka viszonyról már kevesebbet olvashatunk. A legtöbb ember nagyszülőként tölti életének körülbelül egyharmadát, és ha ehhez még egy erős és szoros kapcsolat alakul ki nagyszülő és unoka között, az hosszú távon jó hatással van mindkét csoport tagjaira. Ezt bizonyították a *Boston College* kutatói is, akik nagyszülők és felnőtt unokáik közötti kapcsolatot vizsgálták. A kutatás eredményei arra mutattak rá, hogy a szoros kötelék csökkenti a depressziót, illetve annak kialakulását. Továbbá azok a nagyszülők, akik valamilyen támogatást nyújtanak unokáiknak, azt a későbbiekben ilyen-olyan formában vissza is kapják tőlük (Medipress, 2013; Smith, 2005; Somlai, 1991).

Az unokák és nagyszülők közötti kapcsolatra több tényező együttesen hat, mint a demográfiai (nem, életkor, lakóhely...) tényezők, illetve szociális-társadalmi jellemzők is (pl. nagyszülő-szülő kapcsolat) (Kiss, 2004).

A nagyszülők unokák viselkedésére gyakorolt hatását többen is vizsgálták, és szinte kivétel nélkül pozitív kapcsolatot fedeztek fel. A bostoni egyetem kutatói mellett *Ruiz és Silverstein* is azt találta, hogy a két generáció közötti szoros kapcsolat csökkenti a depressziót. Továbbá az US NSFH adatok is azt bizonyítják, hogy egy ilyen szoros kapcsolat megvédi az unokát attól, hogy anyja depressziója átragadjon rá. Ezeknek a pozitív hatásoknak lehet genetikai vagy viselkedésbeli okai is. Ha több generáció él egy háztartásban (tehát az unoka együtt él nagyszüleivel), akkor az idősök jelenléte csökkenti a deviáns viselkedést. A nagyszülőkre gyakorolt hatások megmutatkoznak a fizikai állapot, pszichés egészség, a szociális és anyagi problémák esetében is. Az érzelmi jólét pozitív hatásai azonban a visszájára is fordulhatnak, például ha a nagyszülő válik gondviselővé. Az idős nemzedék számára az unokák jelentik az újat, a jövőt. A nagyszülők gyakran elvárják, hogy képesek legyenek még idősebb korban is segíteni unokáiknak – még akkor is, ha azok már felnőttek és nem laknak a szülői háznál –, de lehangolja őket, ha nekik kell függniük az unokáktól (Gyarmati, 2011; Smith, 2005; Sharp, 2013; Krauss Whitbourne, 2010).

A nagyszülők gazdasági védőhálót is jelentenek a nukleáris családok számára. A pénzügyi segítségnyújtás nem csak játékokat, szórakozási dolgokat jelenthet, de a ruházkodást, oktatási költségeket vagy az általános pénzügyi segítséget is. De a modern

világban már a gyermekeknek és unokáknak is fontosabb szerep jutott az idősebb generáció életében. Az életkorból adódó szemléletbeli különbségek elkülöníthetik egymástól a különböző korosztályokat, de a nagyszülők a családi szellemi örökség átadói, és ezzel a „képességükkel” az unokák személyiségfejlődése számára tudnak biztos támpontot nyújtani. Lehetőséget adnak az unokák kezébe, hogy a hagyományokból, a különböző történetek tanulságaiból tanuljanak, és saját életüket a jó irányba vezessék (Somlai, 1991; Sharp, 2013; Grandparents Plus, 2010; Soliz & Harwood, 2006).

Az életkor meghosszabbodása és a csökkenő termékenység a nyugati társadalmakban a nagyszülőket különleges szerephez juttatja. A nagyszülők és unokák élete egyre hosszabb ideig jár kéz a kézben. A családi formák és a globalizálódó, gazdaságilag egyre kiszámíthatatlanabb világ változásaihoz folyamatosan alkalmazkodni tudó szülők mellett egy oda-vissza működő edukáció jelent meg az unokák és idősebb felmenőik között. A két generáció között lévő kapcsolat egyre hosszabb ideig tart, és mielőtt az unokák elérnék a serdülőkort, a nagyszüleikkel való kapcsolatuk tekinthető az egyik legintenzívebb társas kapcsolatnak.

A serdülőkor után viszont két ok is közrejátszik abban, hogy csökkenhet ennek az intenzitása. Az egyik tényező az, hogy a találkozások gyakorisága csökken. A gyermek- és serdülőkorban a szülők még jelentősen befolyásolják a találkozások gyakoriságát, de a gyermek felnőttkorba lépésével ez az erőteljes hatás elhalványul, és az unokák alakítják tovább az érintkezések gyakoriságát. Továbbá az unokák prioritásai is megváltoznak, és számukra nem a nagyszülővel való találkozás válik elsődlegessé. A fiatalok inkább saját kortársaik társaságát élvezik – az intergenerációs kapcsolatok helyett. Ugyanakkor a nagyszülőkkel való kapcsolattartás gyakoriságának csökkenése az élet és a felnőtté válás természetes folyamata. Továbbá az unokák szabadideje is folyamatosan csökken, illetve ami rendelkezésükre áll, azt inkább nem családi körben töltik, mert saját önálló életüket alakítják ki. Amikor az unokák a felnőtté válás útjára lépnek, több új szereppel is meg kell ismerkedniük, amelyek különböző módokon alakítják kapcsolattartási lehetőségeiket és preferenciáikat. Ilyen változás a szülői ház elhagyása, a partneri kapcsolat kialakítása, együttélés vagy házasság, gyerekvállalás, munkavállalás. Ezek az új szerepek a legtöbb esetben azzal járnak, hogy kevesebb idő jut a nagyszülőkkel való találkozásra, és nagyobb szerep jut a telefonhívásokkal egybekötött informálódásoknak (Geurts et. al., 2009).

Papházi és társai 2018-ban végeztek intergenerációs kutatást fiatalok és nagyszülők között, ahol 500 fő 18 és 25 év közötti fiatalot kerestek fel, valamint 500 fő 65 és 75 év közötti idősembert. A kutatás célja a fiatalok és idősek gyermekvállalási attitűdjeinek, továbbá a generációk családon belüli szerepének és segítségének gyermekvállalásban megjelenő hatását vizsgálta. Az eredmények többek között arra világítottak rá, hogy a megkérdezettek 55,4 százaléka találkozik minimum hetente egy vagy több nagyszülővel, továbbá a fiatal felnőttek igénylik még a nagyszülőkkel töltött időt, a tanácsaikat. A gyermekvállalási szándékot szignifikánsan nem befolyásolta a nagyszülő megléte, ugyanakkor akiknek él és jó a kapcsolatuk a nagyszülővel, azok inkább terveznek

gyermeket. Különösen, ha úgy vélik, hogy a nagyszülők még segítséget jelenthetnek a nevelésben (Papházi et.al., 2019).

Időközben pedig már a fiatal felnőttekkel való kontextusban is használható az úgynevezett „skipped-generation” kapcsolat kifejezés, azaz amikor az unokák és nagyszülők együtt élnek – egymás önállóságát tisztelve. A háztartás és kapcsolat ezen formájára gazdasági okokra is visszavezethető. E kapcsolat jellemzője, hogy a nagyszülők már nem egy fegyelmező személy, hanem inkább mentor, aki vezeti és tanítja a fiatal unokát.

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a teljesség igénye nélkül próbált betekintést adni a nagyszülői szerepek, minták változásaiba és az ezzel kapcsolatos legfontosabb ismérvekbe. A nemzetközi kutatások szerint a nagyszülő-unoka kapcsolat pozitív hatással van mindkét félre. Ugyan a nukleáris családhoz szociológiai, statisztikai értelemben nem tartoznak a nagyszülők, szerepüket a nevelésben, a családi életben nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A családstruktúrák az évek során sokat változtak, de még mindig jelentős az unokák és nagyszülők közötti kötelék. Az egyre gyakoribb egyszülős családok esetében a nagyszülők válnak a gondoskodás és a szocializáció fontos szereplőivé. Az idősek személyes példamutatásukkal is segítik az unokák fejlődését.

Nem lehet eltekinteni attól a tényről sem, hogy az elöregedő társadalmakban a nagy- és dédszülők száma növekedni fog, és az intergenerációs kapcsolatok ugyan hosszú távon alakulnak ki, de az unokák, saját új szerepeikben, továbbra is jelen lesznek a nagyszülők életében, és a két generáció közötti kötelék továbbra is fontos és értékes marad.

Kapcsolattartó szerző:

Bujdosó-Kurucsó Alexandra

Gál Ferenc Egyetem

Gazdasági Kar

5600 Békéscsaba

bujdosokurucso.alexandra@gfe.hu

Corresponding author:

Alexandra Bujdosó-Kurucsó

Faculty of Economy

Gál Ferenc University

Bajza str. 33.

bujdosokurucso.alexandra@gfe.hu

Hivatkozás: Bujdosó-Kurucsó, A. (2025). A nagyszülői szerepek változása és interperszonális kapcsolataik. *Deliberationes*, 18(1), 33–42.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andorka, R. (2006). *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó.
- Bangó, J. (1999). Az időskorúak szociológiája. In: J. Bangó (Ed.), *Szociológia a szociális munkában*. (pp. 45-60). VJRKTF.
- Cziegler, O. (2010). Nagyszülői szerepek a 21. században. In: J. Ranschburg & E. Lux & O. Cziegler (Eds.), *Unokáink is látják őket. Nagyszülők a 21. században*. (pp. 27-92). Saxum Könyvkiadó.
- Geurts, T., Poortman, A., van Tilburg, T., & Dykstra Pearl A. (2009). Contact between grandchildren and their grandparents in early adulthood. *Journal of Family Issues*, 12, 1698-1713. <https://doi.org/10.1177/0192513X09336340>
- Grandparents Plus. (2010). *Grandparenting in Europe and the U.S. Summary 2010 June*. Grandparents Plus. https://kinship.org.uk/wp-content/uploads/2020/02/EU_Summary.pdf
- Gyarmati, A. (2011). Nagyszülők és unokák. *Kapocs*, 4(51), 2-17.
- Gyarmati, A. (2014). A nagyszülői gyermekgondozás intergenerációs változásainak néhány jellemzője Magyarországon, kvalitatív adatokon. *Demográfia*, 57(1), 45-72. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/1697/737>
- Jappens, M., & van Bavel, J. (2012). Regional family norms and child care by grandparents in Europe. *Demographic Research*, 27, 85-120. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2012.27.4>
- Kiss, Á. (2004). *Nagyszülők szerepei*. https://www.csaladinet.hu/hirek/életmod/szulok_nagyszulok/3/nagyszulok_szerepei
- Komlósi, S. (1995). *Családi életre nevelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Krauss Whitbourne, S. (2010). *Five types of grandparents and how they shape our lives*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/fulfillment-any-age/201002/five-types-grandparents-and-how-they-shape-our-lives>
- Lux, E. (2010). Nagymamaszerep. In: J. Ranschburg & E. Lux & O. Cziegler (Eds.), *Unokáink is látják őket. Nagyszülők a 21. században*. (pp. 19-26). Saxum Könyvkiadó.
- Makay, Zs. (2015). Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás. In: J. Monostori & P. Öri & Zs. Spéder (Eds.), *Demográfiai portré 2015*. (pp. 57-74). Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet. <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaipotre/article/view/2485/2483>
- Nagyik és unokák: a legjobb családi terápia (2013). Medipress. <https://www.vital.hu/nagyszulok-unokak>
- Papházi, T., & et.al. (2019). *Intergenerációs kutatás a reprodukciós kort meghaladott idősebb generáció és a reprodukciós korban lévő fiatalok körében*. Kopp Mária Intézet a Népességért és a Családokért. https://www.koppmariaintezet.hu/docs/Intergeneracios_kutatasi_jelentes_infografikaval.pdf

- Pongrácz, T., & S. Molnár E. (1993). *Kisgyermekes szülők*. Központi Statisztikai Hivatal. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasijelentesek/article/view/2030>
- Ranschburg, J. (2010). Nagyszülők régen és ma. In. J. Ranschburg & E. Lux & O. Cziegler (Eds.), *Unokáink is látják őket. Nagyszülők a 21. században*. (pp. 7-18). Saxum Könyvkiadó.
- Sharp, G. (2013). *Grandparents as support system*. <https://thesocietypages.org/socimages/2013/09/08/grandparents-as-support-system/>
- Smith, K. P. (2005). Grandparents and grandchildren. *The Psychologist*, 11, 684-687. <https://www.bps.org.uk/psychologist/grandparents-and-grandchildren>
- Soliz, J., & Harwood, J. (2006). Shared family identity, age salience, and intergroup contact: Investigation of the grandparent-grandchild relationship. *Communication Monographs* 1, 87-107. <https://doi.org/10.1080/03637750500534388>
- Somlai, P. (1991). Nagyszülők és unokák Budapesten. In. Á. Utasi (Ed.). *Társas kapcsolatok*. (pp. 129-147). Gondolat Könyvkiadó.

Deliberationes tudományos folyóirat
17. évfolyam 2. szám 2024/2, 43–55. oldal
Kézirat beérkezése: 2024.november. 28.
Kézirat befogadása: 2025. október 22.
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.43

Deliberationes Scientific Journal
Vol.17; Ed.No. 2/2024, pages: 43–55
Paper submitted: 28th November 2024
Paper accepted: 22nd October 2025
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.43

ITÁLIAI UTAZÁS A VIA DEL CORSO-N A CASA DI GOETHÉIG

Fülöp Zoltán Ottó
Gál Ferenc Egyetem, Kutatóintézet
Egyháztörténeti Kutatócsoport

Absztrakt

Munkámban a weimari költőfejedelem 1786 és 1788 közötti római tartózkodását, itáliai útiélményeinek életére és munkásságára gyakorolt hatását középpontba állító Goethe Itáliában című tárlat elemzésére vállalkozom. Tanulmányomban górcső alá kerül a peregrinatio academica-ig visszanyúló Kavalierstour motívuma, melynek célja a kora újkortól kezdve a klasszikus műveltség megszerzése volt.

A memóriaintézmény többféleképpen reflektál e témára, hiszen az antikvitás felé forduló költő itáliai kalandozásai mellett a jelen időtapasztalatán keresztül is megragadja az utazás jelentőségét és szerepét a tömegturizmus által befolyásolt kortárs valóságban. Muzeológiai megközelítésében tárlatrendezésében külön hangsúlyt kapnak azok az alkotások, amelyek a 21. századi olasz és német művészek sajátos nézőpontjait tükrözik vissza a Goethehez való viszonyulásukban.

Jelen írásban kérdésként fogalmazódik meg, miként valósul meg 'a ház mint múzeum' koncepción keresztül megragadható életvilág bemutatása a Casa di Goethe kiállítótereiben. Miként közvetíti a kurátori elgondolás Goethe munkásságának e korszakát? Milyen hangsúlyok mentén kelti életre a festőbarátjával, Wilhelm Tischbeinnel közösen a Via del Corso-n bérelt lakás gyűjteményi anyaga Goethe római tartózkodását?

A gazdag mediterrán kultúrkincsre történő plauzibilis, nyugat-európai reflexiók és reminiszteniciák kapcsán célom továbbá rávilágítani a német és az angol kiállításrendezési logika közötti egyezésekre és eltérésekre a Casa di Goethe, valamint a Spanyol lépcső közelében található Keats-Shelley House tárlatán keresztül. Vizsgálom, miként mutatják be – korabeli dokumentumok, levelek, személyes tárgyak, festmények, nyomatok, rajzok, fényképek segítségével – az Örök Városhoz köthető alkotótevékenységüket.

Emellett felfejtem, hogy Németország és Anglia – a világirodalom fent nevezett meghatározó alakjaira támaszkodva – milyen módon kívánja a sokrétű római múzeumi palettán pozicionálni önmagát, egyúttal hogyan próbál meg pozitív autosztereotípiát közvetíteni a kulturális tartalmak felhasználásával a Mediterráneumban.

Kulcsszavak: Casa di Goethe, Keats-Shelley House, utazás, 'a ház mint múzeum', antikvitás felé fordulás

ITALIAN JOURNEY THROUGH VIA DEL CORSO TO CASA DI GOETHE

Zoltán Ottó Fülöp
Church History Research Group, Research Institute
Gál Ferenc University

Abstract

In my work, I will analyse the exhibition Goethe in Italy, which focuses on the influence of the Weimar poet prince's stay in Rome between 1786 and 1788 on his life and work. My study will examine the motif of the Kavalierstour, which dates back to the peregrinatio academica (peregrination), the purpose of which was to acquire classical education from the early modern period onwards.

The memory institution reflects on this theme in a number of ways, since, in addition to the poet's adventures in Italy, who turned to antiquity, it also captures the significance and role of travel in a contemporary reality influenced by mass tourism through the experience of the present. In the method of the museum, particular emphasis is given to works that reflect the specific perspectives of 21st century Italian and German artists in relation to their approach to Goethe.

This paper asks how the concept of 'the house as museum' can be used to present the lifeworld in the exhibition area of Casa di Goethe. How does the curatorial concept convey this period of Goethe's work? What are the emphases along which the collection in the house in Via del Corso, rented with the painter's friend Wilhelm Tischbein, brings Goethe's stay in Rome to life.

Furthermore, in the context of plausible Western European reflections and reminiscences on the rich Mediterranean cultural heritage, I aim to highlight the similarities and differences between the German and the English exhibition logic through the Casa di Goethe and the Keats-Shelley House, which is located near the Spanish Steps. I will examine how their work is presented through with the help of archived documents, letters, personal objects, paintings, prints, drawings and photographs; which are connected to the Eternal City.

In addition, I explore how Germany and England, drawing on the above-mentioned great figures of world literature, seek to position themselves in the diverse museum palette of Rome, while at the same time attempting to convey a positive autostereotype through the use of cultural content in the Mediterranean.

Keywords: Casa di Goethe, Keats-Shelley House, journey, 'the house as museum', turning to antiquity

IMPOZÁNS ÉPÜLET A PALAZZO RONDANINIVEL SZEMBEN

A Porta Flamián, Róma északi városkapuján áthaladva a Santa Maria del Popolo templom mellett vezet az út az Piazza del Popolara, melynek közepén II. Ramszesz fáraó obeliszkje emelkedik. A teret a közel másfél kilométer hosszú Via del Corso köti össze a Piazza Veneziával. A történelmi városközpont e műemlékekkel, barokk palotákkal és templomokkal körülölelt utcáján található az a többszintes épület, melynek falán sötétvörös színű tábla jelzi Johann Wolfgang von Goethe egykori otthonát. A tömör faajtón belépve kanyargós márványlépcsőn jut fel a látogató az emelti szobákhoz, ahol betekinthez a weimari költőfejedeleme „életének egyik legboldogabb időszakába”. (Eckermann, 1989)

1. kép A Casa di Goethe bejárata

A 16. század végén neoreneszánsz stílusban épült *Palazzo Moscatelli* – ahol Goethe 1786-tól 1788-ig közös fedél alatt lakott *Johann Heinrich Wilhelm Tischbein*, *Johann Georg Schütz*, *Heinrich Meyer*, *Friedrich Bury* festőkkel és *Johann Heinrich Lips* rézmetszővel –, egy ősi nemesi famíliaé, a Collina családé volt. A Via del Corso sok minden megváltozott azóta, de továbbra is itt áll az a ház – szemben a Palazzo Rondanini-vel¹ –, melynek falára a város 1872-ben emléktáblát helyez el a költő tiszteletére. Az épület, hosszas tervezési és felújítási munkálatokat követően, 1973-ban nyitja meg kapuit a nyilvánosság előtt, harmadikként a Frankfurt am Main-i és a weimari Goethe-ház mellett. A múzeum mecénások nagylelkű támogatásával jön létre és a második emeleten kap helyet. (Ziegler, 2009) A Goethe munkásságának e korszakát dokumentáló kiállítótér a *Freies Deutsches Hochstift* kulturális intézet felügyelete alatt kezdi meg működését. Az 1980-as évek elején a múzeum bezárásra kényszerül. Néhány év-

vel később az Arbeitskreis selbständiger Kultur-Institute e. V. (a továbbiakban: AsKI) megbízást kap egy nagyszabású gyűjteményi koncepció kialakítására. A projekt az AsKI ügyvezető igazgatója, a művészettörténész *Konrad Scheurmann* vezetésével valósul meg. Az első emelet 1990-ben a német állam tulajdonába kerül, majd hét évvel később *Manfred Kanther* belügyminiszter felavatja a Casa di Goethét (Scheurmann – Bongaerts-Schomer, 1997), amely a költőt középpontba állító állandó kiállítása mel-

¹ A római tartózkodási cím, amit Goethe weimari barátainak megad: „neoreneszánsz Palazzo-stílusú, reprezentatív homlokzatú épület a Palazzo Rondaninivel szemben”. (Zapperi, 2010, 160) Az épületben ma éppúgy sakk-klub (Nouvo Circolo degli Scacchi) működik, mint a 18. század utolsó harmadában.

lett évente több, a tematikába illeszkedő időszakos tárlatot rendez. Így ad teret többek között *Johann Gottfried Schadow*, *Heinrich és Thomas Mann*, *Max Beckmann*, *Günter Grass* és *Andreu Alfaro* művészi megnyilatkozásainak. A DaimlerChrysler AG patronálásával ösztöndíjprogram is indul 1998 és 2006 között – írók, újságírók, tudósok, fordítók és képzőművészek számára. (Bongaerts, 2004) A Bundestag Kulturális és Médiabizottsága támogatásával 2009-ben a második emeleti lakást is megvásárolják, azt a részt, ahol először a múzeum működött. Három év múlva Bernd *Neumann* és *Lorenzo Ornaghi* német, illetve olasz kultuszminiszter új helyiségeket nyitnak meg. A brémai *Karin und Uwe Hollweg Stiftung* támogatásával 2013-ban a kutatási ösztöndíjpályázat újraindul. Ide költözik a korábban különböző intézetekben működő *Deutscher Künstlerverein* könyvtára, mely számos dokumentumot őriz a 19. századi Rómában alkotó német ajkú művészek életéről és szervezeteiről (Dingerdissen – Gazetti – Thimann, 2020).

2. kép A római Goethe-ház könyvtári részlege

A nyilvánosan hozzáférhető referenciakönyvtárban, mely jelenleg mintegy nyolcezeröttszáz kötetet számlál, egyaránt található szakirodalom Goethe személyes kapcsolatairól, életmódjáról, az utazás átfogó témájáról, valamint a német-olasz kulturális kapcsolatokról. A polcokon 17–19. századi könyvek, fóliók, illetve bőrkötésű példányok sorakoznak. Az állomány számos darabját kiállítási célokra is használják, különösen olyan bibliofil kincseket, mint a Goethe-művek első kiadásai, illetve a szerző útibeszámolói. A Goethe-házat 2022 óta *Gregor H. Lersch* irányítja, az intézmény vezető kurátora pedig a művészettörténész *Ludovico Pratesi*.

MŰVÉSZLAKÁSBÓL TÖRTÉNETI HÁZMÚZEUM

A Via del Corso 18. szám alatt található épület kisebb megszakítással mintegy fél évszázada ad otthont a Goethe Múzeumnak, mely – mint a weimari költőfejedelem római tartózkodásának tárgyiasult emlékalakzata – az idők folyamán többretegű

szimbolikus tartalommal telítődött, és a kollektív emlékezet helyévé vált. Egy adott lakóház kiállítótérre alakítása nem példa nélküli a nemzetközi múzeumi gyakorlatban. E múzeumtípus iránti érdeklődés a 20. század közepén lendül fel. A koncepció megvalósítása során világszerte ismert és elismert személyek, többnyire művészek otthonát rendezik be sajátos memóriaintézménnyé, melyet gyakran emlékmúzeumnak (*memory museum*) is neveznek (Coats, 1990). E történetileg jelentős helyszínek nagyban előmozdítják a kulturális turizmus felénélkülését. Némelyek közülük egykori neves lakóik életvitelét, szellemi tevékenységét vagy valamely alkotói korszakát, mások a lakóház társadalmi szerepét állítják a homloktérbe, így fogalmazzák meg egyedi narratívájukat. Gyűjteményezési stratégiájuk éppen ezért szorosan kapcsolódik az irodalom- és a társadalomtörténethez (Butcher-Youngmans, 1993).

A többretegű jelentést magába sűrítő 'történeti házmúzeum' (*historic house museum*) konceptus (Pinna, 2001) gyakran támaszkodik Maurice Halbwachs kollektív emlékezet fogalmára, mely terminus a társadalmi struktúrák és az egyéni emlékezet összefüggésrendszerében nyújt támpontot a múlt jelenségeinek értelmezésére (Halbwachs, 1992).

Továbbgondolva e kategória alkalmazhatóságát, a muzeológiában a kurátorok azt hangsúlyozzák, hogy a kollektív emlékezet beágyazódik a kultúrába és a helybe, vagyis sajátos formája akár egy lakóház esetében is megvalósulhat. Az emlékezet „megszelídítésére” (Hobbs, 2001) egy-egy város reurbanizációs projektjeiben szintén sor kerülhet azáltal, hogy a szakemberek az épület lokális jelentésén túl annak nemzeti és transznacionális szerepét is feltárják. A kollekcióképzés e gyakorlatába szervesen illeszkedik Goethe római korszakának a bemutatása, vagyis annak a lelkesedésnek és mindent átfogó boldog életérzésnek a közvetítése, amely itt-tartózkodása alatt egész lényét áthatotta, új lendületet adva megrekedt alkotói tevékenységének. Az állandó kiállítás készítői a költő egykori lakóhelyét gyűjteményi és szimbolikus funkcióval ruházzák fel. A látogatóban azt tudatosítják, hogy „a világ fővárosában” megváltozott a költő addigi életformája, művészi látásmódja, megismerkedett Tischbein hatására a *dolce far niente* életérzéssel. Azért utazott ide, hogy saját szemével lássa az ókori művészet remekait, új impulzusokat szerezzen: festeni akart, sétálni Róma utcáin, tapasztalatokat gyűjteni, ihletet meríteni. A memóriaintézmény határozott törekvése, hogy az épület, a gyűjtemény és a kommunikációs stratégia segítségével hatékonyan konzerválja Németország kultúráján keresztül történő térnyerését Rómában.

A kurátorok a költő életének e periódusát több megközelítésből tárgyalják. A tárlatrendezés logikája egyfelől Goethe grafikáinak, szobrainak, rézmetszeteinek és irodalmi alkotásainak sajátos csoportosítása révén érvényesül. A kiállított darabokhoz esetenként hosszabb magyarázó jellegű szövegek, olykor rövid feliratok társulnak. A tárlókban gondosan elrendezett korabeli dokumentumok, a weimari baráti körének, valamint a Károly Ágost szász-weimar-eisenachi nagyhercegnek és Charlotte von Stein udvarhölgynek írt levél- és naplórészletek, a falakon bekeretezett rajzok, vázlatok mutatják be Goethe e pályaszakaszát és szellemi környezetét. A fő mondanivaló a képző-

művészet oldaláról is különféleképpen jelenik meg. A sok kis helyiségből, szűk folyósókból álló lakás egyik szobájába lépve *Andy Warhol* egész falat betöltő Goethe-portréja (1982) ragadja meg a tekintetet. A pop-art stílusirányzat jeles amerikai képviselője a tudóst Tischbein *Goethe in der römischen Campagna* című alkotása mintájára ábrázolja (Mommsen, 1984). Az egész teret uraló kép és Goethe irodalmi tevékenységét reprezentáló kiállítási felületet jól kiegészítik egymást. Az ideérkezőknek a teremben lehetősége van megpihenni, befogadni, vagy akár továbbgondolni a látottakat.

Ugyancsak Tischbein előbb említett festménye szolgált alapul *Georgi Takev* bolgár származású osztrák festőművész Goethe-ábrázolásához (1996), melyen a költő széleskarimájú kalapban és bő fehér kabátban látható egy idilli táj előtt. A képet abban a teremben helyezték el, ahol az eredetit több mint kétszáz évvel ezelőtt Tischbein megfestette (Maurer, 2021). A Frankfurt am Mainban, a Städel Museumban őrzött eredeti olajfestmény a német-olasz kulturális kapcsolatok egyik meghatározó szimbólumává vált (Langenfeld, 2008).

3. kép Andy Warhol Goethe-portréja

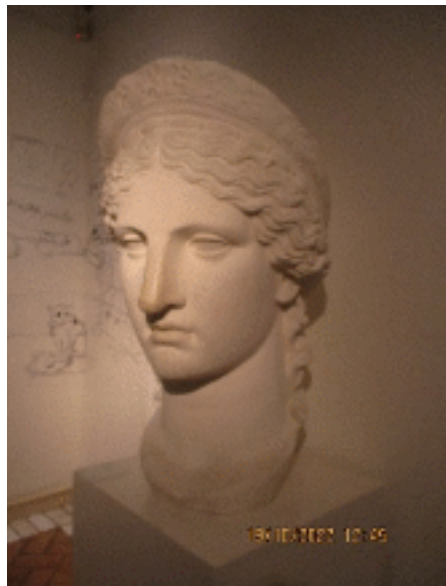
A lakásban eredeti bútor, berendezési tárgy ebből az időszakból nem maradt fenn, de a spaletták, a színesre festett kazettás mennyezet, a terrakotta padló jelenleg is ugyanaz, mint a 18. század végén. Tischbein számos rajzon megörökítette lakótársa egyszerű szobáját. E falak között rajzolta például a *Goethe am Fenster* című képét, mely a költőt úgy jeleníti meg, amint a „*Klein Stüppen*” (Gnoli, 1872) ablakából Pincio dombjára tekint. A látogató maga is kedvet érez arra, hogy az ablakpárkányra könyökölve – ahogy ezt

4. kép G. Takev: *Goethe in der römischen Campagna* című festménye

egykor Goethe tette – kinézzen a pálmafák és a fenyők övezte parkra és elmerüljön az elé táruló látványban.

Abban a sarokban, ahol költő ágya állt, ma Tischbein rajza² tölti be a falat. A festő Goethét az ágya mellett papucsában ábrázolja, amint párnáját fekhelyére igazítja. A képen balra az asztalon virággal teli váza és egy kétágú gyertyatartó, jobbra pedig egy utazóláda, valamint egy könyvekkel teli polc látszik. E jelenet mellett Juno³ arcképe ismerhető fel. A házasság és a termékenység istennőjének, egyúttal Róma város védnőjének a szobra ma is megtekinthető e helyiségben.

5. kép A Juno Ludovisi mellszobra
Goethe egykori szobájában

A múltban való elmerülés és a szellemi újjászületés felszabadító hatásának érzékeltetése mellett a tárlat Goethe alkotói tevékenységének gazdagságába is betekintést nyújt. Itt látható például színelméleti munkája (Goethe, 1810), amelyet az Örök Város fényei inspiráltak és a Szicíliában tanulmányozott növényvilágról írt műve is (Goethe, 1790). Üvegvitrinekben található a Rómában ihletett, átdolgozott vagy befejezett alkotásai: így az *Iphigenie auf Tauris* (Goethe, 1786), az *Egmont* (Goethe, 1789), a *Das Römische Carneval* (Goethe, 1789), a *Torquato Tasso* (Goethe, 1790) és a *Römische Elegien* (Goethe, 1790) unikális kiadásai. A gyűjtemény a német szövetségi kormány és szponzori segítséggel folyamatosan bővül.

A Casa di Goethe – gazdag könyvtára révén – nem csupán tudományos kutatóhelyként funkcionál, hanem művészeti, tudományos és kulturális találkozások helyszíne is. A második emeleten rendszeresen témaspecifikus előadásokat, felolvasásokat, könyvbemutatókat, szemináriumi órákat tartanak, vitacsoportokat szerveznek. Egyfajta kulturális csereprogram keretében kapnak hangsúlyt a kortárs német és olasz művészek munkái, melyeken Goethe személyéhez, itáliai élményeihez, alkotásaihoz fűződő sajátos viszonyulásmódjuk és a friss, olaszországi turizmussal kapcsolatos invencióik jutnak kifejezésre. Az egymás mellé helyezett művek az utazás toposzát különböző perspektívából láttatják. A kurátori szándéknak megfelelően a Via del Corso-n lévő lakásban a múlt felidézése és Európa jelenére vonatkozó kortárs reflexiók megfogalmazása az idő folytonosságának érzékeltetését szolgálják. A művészek személyes nézőpontját

2 A kép címe: *Das verfluchte zweite Kissen* (1787) (Zapperi 2010, 161).

3 A szobor nevét tulajdonosáról, az értékes régiséggyűjteménnyel rendelkező, bolognai származású Ludovico Ludovisi bíborosról kapta. A római kori nagyméretű márványfej jelenleg a Museo Nazionale Romano gyűjteményének része (Zádor – Genthon, 1981, 536).

visszatükröző festmények, szobrok, fényképek, videofelvételek olyan aktuális társadalmi kérdéseket érintenek, mint a migráció, a fasizmus emlékezete és a kulturális kisajátítás.

E ponton érdemes rávilágítani, hogy az utazás jelentése és természete gyökeresen megváltozott az idők folyamán. A *peregrinatio academica* hagyományaira (Giese, 2009) visszanyúló, a tudás gyarapítása céljából vállalt utazás Európában a kora újkortól kezdve vonzó lehetőséget kínált új ismeretek elsajátítására, illetve személyes kapcsolatépítésekre. Goethe 37 évesen valósította meg egy életre szóló álmát. Itáliai útját – mely egyfajta menekülés volt a weimari udvar korlátozásai és Charlotte von Steinrel való kapcsolata elől – eredetileg néhány hónapra tervezte, de végül csaknem két évig tartott. Naplóbejegyzéseiben, melyet *Italienische Reisen* (Goethe, 1816/1817) címen két kötetben évtizedekkel később tett közzé, lelkesedéssel számol be itt szerzett tapasztalatairól.

KULTURÁLIS TÉR KOMMEMORATÍV FUNKCIÓVAL A SPANYOL LÉPCSŐ TÖVÉBEN

A Piazza di Spagna 26. szám alatt található ház John Keats-nek és Percy Bysshe Shelley-nek állít emléket, akik Goethehez hasonlóan ugyancsak az Örök Városban találtak szellemi inspirációra. A múzeum, melyet az angol *Keats-Shelley Memorial Association* működtet, 1909-ben gazdag tárgyi anyaggal nyílik meg. A memóriaintézmény, melyhez egy több mint nyolcezer kötetes értékes könyvtár is tartozik, sokrétű kulturális tevékenységet folytat: bemutatótereiben tanórákat, múzeumpedagógiai foglalkozásokat és számos tematikus programot is tartanak.

6. kép J. Keats hálósobája a Piazza di Spagna-n

7. kép P. B. Shelley dolgozószobája

A múzeum körbejárása egy közel húsz perces kisfilmmel kezdődik, amely a két költő életét és az angol romantika nagy korszakát foglalja össze. A tárlat részét képezi a *The British in Rome* című egység, mely az írásos és a képi anyag elrendezésével hívja fel a figyelmet arra, hogy a 17–18. században sok brit fiatal nemes a széleskörű műveltség megszerzése, illetve látókörének bővítése okán végigjárta a *Grand Tour*-t (Black, 2003). Főként Franciaországba és Itáliába utaztak, sokuknak pedig Róma volt a végső céljuk. Az itt megfordult művészeknek, tudósoknak ekkor a törzshelye a Piazza di Spagna és környéke volt, amit a rómaiak el is neveztek „*Ghetto degli Inglesi*”-nek (Brown – Cacciatore – Haslam – Donini – Payling, 2005).

A skót származású orvosa, *James Clark* javaslatára a tuberkulózisban szenvedő Keats 1820 novemberében érkezik Rómába, egy hónap elteltével állapota azonban rosszabbra fordul és az 1821. február 13-án elhunyt költő a város protestáns temetőjében lel végső nyughelyre (Gittings, 1979). Egykori bútorai, személyes tárgyai, levelei, kéziratai, egyéb relikviái nem csupán hitelesen dokumentálják életének e szakaszát, hanem segítségükkel könnyen felidézhető rövid római tartózkodása. A tárlat ugyanakkor túlmutat az artefaktumok tárgyilagos láttatásán, hiszen kontextusukba helyezi azokat, és ily módon tárja fel a hozzájuk kapcsolódó tartalmakat. A kurátorok nagy precizitással, hangsúlyok megfogalmazásával jelenítik meg a két költő magánéletének apró részleteit is. A látogató így megtudhatja, milyen nagy hatással volt rájuk a városban élő honfitársaik közelsége, a Spanyol Lépcső, a Fontana della Barcaccia, vagyis a Pietro és Giovanni Lorenzo Bernini által tervezett barokk szökőkút, illetve a Pincio látványa.

8. kép Kilátás a Keats-Shelley House teraszáról a Spanyol Lépcsőre

Az is kiderül továbbá, hogy Keats és Shelley gyakran meghívtak magukhoz brit művészeket, tudósokat, és rokonaik is olykor felkeresték őket. Shelley-t például többször felesége, Mary, aki a *Frankenstein, or The Modern Prometheus* (M. Shelley, 1818) szerzője.

HIDAK MÚLT ÉS JELEN KÖZÖTT – A MÚZEUMI REPREZENTÁCIÓ JEGYÉBEN

Több szempont alapján összehasonlítható Goethe és Tischbein, valamint Keats és Shelley itáliai munkássága, csakúgy, mint az őket középpontba állító római memóriaintézmények kiállítási koncepciója és reprezentációs eljárása. Elmondható, hogy mind a négy alkotóra erőteljesen hatott a *genius loci*. Itáliába utazásuknak több oka is volt. Egyfelől a *Kavalierstour*, illetve a *Grand Tour* tradícióit követve azért érkeztek az Örök Városba, hogy kiszélesítsék és elmélyítsék klasszikus műveltségüket. Mélyen élt bennük az ókori értékek, eszmék és kultúra iránti fogékonyság, a ködös, hideg északi vidékről való elvagyódás és Itália napsütéses, gazdag földje iránti sóvárgás. Emellett újfajta művészi inspirációra is vágytak. Így a város történelmi központjának művészlakásaiba költöztek, amelyek egyébként egymástól sem voltak túl nagy távolságra. Ám, amíg Goethe és Tischbein elsősorban a Rómában tartózkodó német ajkú és itáliai művészekkel tartott fenn intenzív kapcsolatot, addig Keats-re és Shelley-re a „*Ghetto degli Inglesi*” környékét gyakran felkereső, a spanyol és francia kultúrkörhöz tartozó művészek is hatottak, már csak az ibériai állam szentszéki nagykövetségének és a Chiesa Santa Trinità dei Monti közelségéből adódóan is. Ha a két épület kortárs környezetét vesszük szemügyre, feltűnik, hogy mindkét lakást templomok, üzletek, bankok, éttermek, szállók veszik körül. A Keats-Shelley House közelében ugyanakkor

a mai napig működik egy tradicionális angol teaház, amely a hozzá köthető személyek és események kapcsán nyeri el jelentőségét, éppen úgy, mint a Via Condotti-n található Antico Caffé Greco. Az Örök Város legrégebbi kávéházának impozáns belső terében az 1760-as évektől számos ismert művész megfordult. „Itt elmélkedett *Goethetől Rabindranath Tagoreig, Samuel Morsétől Humperdinckig, Turgenyevtől D’Annunzio-ig és Buffalo Billig* mindenki, akinek Rómában neve, rangja, elmélkednivalója s egy csésze feketére való pénze volt.” – ahogy erről Lénárd Sándor polihisztor ír, aki az Anschluss után Rómában talált menedéket (Lénárd 1973, 186).

A két memóriaintézmény hasonló küldetéstudattal rendelkezik. Céljuk, hogy az Örök Városban alkotott művészeket keresztül hidakat építsenek országaik között, valamint a színes római múzeumi palettán pozícionálják önmagukat. A városi belépőjegyek áraihoz képest lényegesen olcsóbban árulják tikkettjeiket, ami arra utal, hogy a kulturális javak mediálása során azok dekommodifikálhatósága kerül előtérbe. Kiállítási logikájukat meghatározza a ’ház mint múzeum’ reprezentációs módszer. A Casa di Goethe neves lakóinak római alkotótevékenységét a 19–21. századi művészek reflexióinak keretében is bemutatja, ezen túlmenően az utazás szerepének és jelentőségének változását ugyancsak nyomon követi. A Keats-Shelley House muzeológusai által átfogott időkeret ezzel szemben a két költő római tartózkodásának spektrumán belül marad, így az angol kurátori koncepció nem tartja szükségesnek érvényesíteni az aktualizálás logikáját. Keats és Shelley munkásságát inkább komparatív módon a romantika jegyében tárgyalja, tág európai kitekintéssel. Jelentős eltérés továbbá, hogy amíg a Goethe Múzeum nem őriz személyes tárgyakat, addig a Keats-Shelley House eredeti artefaktumokban bővelkedik. Mindkét intézmény – lehetőséget biztosítva a tudományos tevékenység számára – komplex kutatóhelyként működik, értékes könyvtárral rendelkezik és az elsődleges gyűjteményi feladataikon túl olyan szekunder funkcióknak is teret engednek, mint a workshopok, szemináriumok, író-olvasó találkozók megtartása. A múzeumok fenntartói a kulturális tartalmak mediálása során pozitív autosztereotípiát közvetítésére és az országimázs erősítésére törekednek a Mediterráneumban.

Kapcsolattartó szerző:
Fülöp Zoltán Ottó
Gál Ferenc Egyetem
Kutatóintézet
Egyháztörténeti Kutatócsoport
6720 Szeged
Dóm tér 6.
zoltanotto29@gmail.com

Corresponding author:
Zoltán Ottó Fülöp
Church History Research Group,
Research Institute
Gál Ferenc University
Dóm square 6.
6720 Szeged, Hungary
zoltanotto29@gmail.com

Hivatkozás: Fülöp, Z. O. (2025). Itáliai utazás a Via del Corso-n a Casa di Goetheig. *Deliberationes*, 18(1), 43–55.

IRODALOMJEGYZÉK

- Berchoux, J. (1819). *La gastronomie: Poème*. L. G. Michaud. Biblioteca e Museo della Cucina, Roma.
- Black, J. (2003). *Italy and the Grand Tour*. Yale University Press.
- Bongaerts, U. (Hrsg.). (2004). *Die Casa di Goethe in Rom*. Casa di Goethe.
- Brown, S., Cacciatori, V., Haslam, R., Donini, F., Payling, C. (2005). *Keats and Italy: A History of Keats-Shelley House in Rome*. Il Labirinto.
- Butcher-Youngmans, S. (1993). *Historic House Museums: A Practical Handbook for Their Care, Preservation, and Management*. Oxford University Press.
- Coats, P. (1990). Survey of History House Museums. *History News*, 45(1), 26–28.
- Dingerdissen, U., Gazetti, M., Thimann, M. (Hrsg.). (2020). *Quellen der Inspiration: Deutsche Künstlerbibliotheken in Rom, 1795–1915. Fonti d'Inspirazione: Biblioteche e degli artisti tedeschi a Roma 1795–1915*. Arbeitskreis selbständiger Kulturinstitute e.V.; Casa di Goethe.
- Eckermann, J. P. (1935/1989). *Beszélgetések Goethével*. (ford.) Györffy M. Európa Könyvkiadó.
- Giese, S. (2009). Peregrinatio academica. In F. Jaeger (Hrsg.). *Enzyklopädie der Neuzeit: Naturhaushalt – Physiokratie, Bd. 9*. (pp. 951–955). J. B. Metzler Verlag.
- Gittings, R. (1979). *John Keats*. Penguin Books.
- Gnoli, D. (1872). Das Goethe-Haus in Rom. *Im neuen Reich*, 2(1872), 143–148.
- Goethe, J. W. v. (1786/1890). *Iphigenia Taurisban: Goethe drámája*. (ford.) Csengeri J., Kisfaludy Társaság; Franklin Társulat; Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- Goethe, J. W. v. (1789/1957). *Egmont*. (ford., utószó) Keresztury D. Európa Könyvkiadó.
- Goethe, J. W. v. (1789/1984). *Das Römische Carneval. Mit den farbigen Figurinen von 1789 und den Fragmenten „Über Italien.“* Herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Isabella Kuhn. Insel Verlag.
- Goethe, J. W. v. (1790/1933). *Torquato Tasso: Színmű*. (ford.) Pitroff P. Nitsmann József Nyomdája.
- Goethe, J. W. v. (1790/1982). *Római elégiák*. (ford.) Babits M. Európa Könyvkiadó.
- Goethe, J. W. v. (1790/2005). *A növények metamorfózisa*. (ford.) Hegedűs M. Pisztráng Kör Waldorf Természetvédő és Természetjáró Egyesület.
- Goethe, J. W. v. (1810/1983). *Színtan: Művészet és elmélet*. (ford.) Rajnai L., Corvina Kiadó.
- Goethe, J. W. v. (1816–1817/1961). *Utazás Itáliában*. (vál., ford., jegyz.) Rónay Gy. (utószó) Vajda Gy. M. Magyar Helikon Kiadó.
- Halbwachs, M. (1925/1992). *On Collective Memory*. (ed., trans., intr.) Coser, L. A. University of Chicago Press.
- Hobbs, S. D. (2001). *Exhibiting Antimodernism: History, Memory and the*

- Aestheticized Past in Mid-twentieth Century America. *The Public Historian*, 23(3), 39–61. <https://doi.org/10.1525/tph.2001.23.3.39>
- Langenfeld, K. (2008). *Wilhelm Tischbein: Goethe-Maler in Rom und herzoglich oldenburgischer Hofmaler*. Isensee Verlag.
- Lénárd S. (1943/1973). Róma, 1943. In Lénárd S., *Völgy a világ végén és más történetek*. (vál., s. a. r.) Szerb Ané., (bev.) Kardos G. Gy. (pp. 71–242). Magvető Kiadó.
- Maurer, G. (2021). *Heimreisen: Goethe, Italien und die Suche der Deutschen nach sich selbst*. Rohwolt Verlag.
- Mommsen, K. (Hrsg.). (1984). *Goethe – warum? Eine Auslese aus Werken, Briefen und Dokumenten*. Insel Verlag.
- Pinna, G. (2001). Introduction to historic house museums. *Museum International*, 210(53) 2, 4–9.
- Shelley, M. (1818/1977). *Frankenstein*. (ford.) Göncz Á. (szerk.) Szabó V. Kozmosz Könyvek.
- Scheurmann, K., Bongaerts-Schomer, U. (1997). *Goethe in Rom. Publikation zur Eröffnung der Casa di Goethe in Rom*. Philipp von Zabern Verlag.
- Zapperi R. (2010). *Das Inkognito: Goethes ganz andere Existenz in Rom*. C. H. Beck Verlag.
- Zádor A., Genthon I. (szerk.). (1981). *Művészeti lexikon II. (F–K)*. Akadémiai Kiadó.
- Ziegler, J. (2009). *Die Casa di Goethe in Rom: Ein besonderes Beispiel deutscher Kulturarbeit*. Universität Osnabrück.

Deliberationes tudományos folyóirat
18. évfolyam 1. szám 2025/1, 57–70. oldal
Kézirat beérkezése: ,2024. július 17.
Kézirat befogadása: 2025. október 22.
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.57

Deliberationes Scientific Journal
Vol.18; Ed.No. 1/2025, pages: 57–70
Paper submitted: 17th July 2024
Paper accepted: 22nd October 2025
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.57

AZ OROSZLÁN SZÁRNYAI ALATT VELENCEI TÉRNYERÉS AZ ÖRÖK VÁROSBAN A PALAZZO BARBO PÉLDÁJÁN

Fülöp Zoltán Ottó
Gál Ferenc Egyetem, Kutatóintézet
Egyháztörténeti Kutatócsoport

Absztrakt

Jelen tanulmány célja a Róma történelmi városközpontjában elhelyezkedő Palazzo di Venezia funkcióváltásainak vizsgálata. Kiderítem, milyen tényezők befolyásolták az impozáns reneszánsz stílusú palota történeti útjának alakulását a quattrocento korszakától napjainkig. Választ keresek arra, miként vált az épület az évszázadok során kulturális, diplomáciai, politikai és reprezentációs célok eszközévé, vagyis hogyan alakult át a hely történeti jelentősége, szerepe és a környék térszerkezete az idők folyamán. Kérdésként merül fel, miért fogott hozzá a gazdag velencei kereskedőcsaládból származó Pietro Barbo bíboros – a későbbi II. Pál pápa – a palazzo építtetéséhez, majd Szent Péter trónját elfoglalva hogyan változott meg szerepköre. Górcső alá veszem, miképpen fonódott össze a humanista szellemiségű polihisztor, Rotterdami Erasmus, Habsburg V. Károly német-római császár és a bécsi klasszikusok körébe tartozó Wolfgang Amadeus Mozart alakja az épülettel. Feltérképezem, hogy II. Pál pápa halálát követően miként állította a palotát a diplomácia szolgálatába a Velencei Köztársaság és a Habsburg Birodalom. Nyomon követem, milyen lenyomatokat hagyott a viharos 20. század a rezidencia alakulástörténetében. Rávilágítok, hogy az 1916-ban memóriaintézménnyé átalakított, majd egy jelentősebb cezúra után – amikor az épületet Mussolini fasiszta kormányzati központként használta – a nagyközönség előtt újranyitott, 2020-ban pedig sajátos autonómiát kapott Museo Nazionale di Palazzo Venezia milyen gyűjteményi koncepcióval illeszkedett be a Polo Museale del Lazio intézményi szférába. Bemutatom, milyen perspektívákat nyitott meg az olasz egységet középpontba állító Museo Centrale del Risorgimento intézménnyel való egyesülés a sajátos történeti, művészeti, kulturális és szellemi örökséget őrző palazzo számára. Végül felfejtem, milyen innovatív gyűjteményi funkciókkal ruházták fel az

új név alatt működő – Il Vittoriano e Venezia (VIVE) – múzeumkomplexumot a 21. században.

Kulcsszavak: Palazzo di Venezia, Barbo család, II. Pál pápa, risorgimento, kulturális örökség

UNDER THE WINGS OF THE LION

VENICE'S INVOLVEMENT IN THE ETERNAL CITY THROUGH THE EXAMPLE OF PALAZZO BARBO

Zoltán Ottó Fülöp

Church History Research Group, Research Institute
Gál Ferenc University

Abstract

The aim of this study is to examine the changing function of the Palazzo di Venezia in the historical centre of Rome. I will investigate the factors that have influenced the historical road of this imposing Renaissance-style palace from the quattrocento to the 21st century. I am looking for answers to the question of how the building has become a tool for cultural, diplomatic, political and representational purposes over the centuries, i.e. how the role of the building, the spatial structure of the area and the historical significance of the place has been transformed. I will ask why Cardinal Pietro Barbo, later Pope Paul II, from a wealthy Venetian merchant family, began building the palazzo and how he changed its function when he took the throne of St. Peter. I will look at how the building is associated with the humanist polymath Desiderius Erasmus, the Holy Roman Emperor of the German Nation Charles V and Wolfgang Amadeus Mozart, one of the Viennese classics. I will explore how the Republic of Venice and Habsburg Monarchy put the palace at the service of diplomacy after the death of Pope Paul II. I am following the traces of the stormy 20th century on the life of this 15th century residence. I will also highlight how the Palazzo di Venezia, transformed into a memorial institution in 1916, reopened to the public after a major caesura – when the building was used by Mussolini as a fascist government centre – and then given its own autonomy in 2020. The Museo Nazionale di Palazzo Venezia has created a collection concept that is integrated into the institutional sphere of the Polo Museale del Lazio. I will show the perspectives opened up by the merger with the Museo Centrale del Risorgimento, an institution that focuses on Italian unity, for the Palazzo, which has a specific historical, artistic, cultural and intangible heritage. Finally, I will explore the innovative functions of the collection that the museum complex under its new name – Il Vittoriano e Venezia (VIVE) – has endowed in the 21st century.

Keywords: Palazzo di Venezia, Barbo family, Pope Paul II., risorgimento, cultural heritage

BEVEZETÉS

Az egykori Palazzo di San Marco a Capitolinus északi lejtőjén, az UNESCO által világörökségi helyszínné nyilvánított történelmi városközpontban helyezkedik el (UNESCO, 1980). A Róma szívében a 15. század közepén épült, gazdag történelmi múltra visszatekintő palota többször is jelentős építészeti átalakításokon ment keresztül, amelyek mélyreható változásokat idéztek elő az épület szerkezetében és használatában egyaránt. Középkori jelleget visszatükröző zömök sarokbástyájának és masszív falainak komorságát háromsoros, fehér márvány kőkeresztes ablakok törik meg.

1. kép A San Marco bazilika és a Palazzo di Venezia homlokzata

A palotakomplexum architektúráját alapvetően a reneszánsz határozza meg, ugyanakkor román, barokk, neoklasszicista és neoreneszánsz stílusjegyeket is magán hordoz. Jelenlegi fekvése a Piazza Venezia térszerkezeti változtatásának eredményeként a 19. és a 20. század fordulóján alakult ki, a *risorgimento* emlékére készített monumentális II. Viktor Emánuel lovasszobor elhelyezése során. A tanulmányban a *palazzo* több évszázados történelmi útját végigkísérve feltárom, miként módosult e reprezentatív műemléképület funkciója és ezzel összefüggésben külső, illetve belső megjelenése. Hogyan illeszkedett bele a jelenleg múzeumnak otthont adó épületegyüttes a városképi jelentőségű Piazza Venezia sajátos környezetébe és Róma recens örökségvédelmi koncepciójába.

2. kép A II. Viktor Emánuel (1861–1878) tiszteletére állított lovasszobor a Piazza Venezián

EGYHÁZI FŐMÉLTÓSÁGOK REZIDENCIÁJA

A Palazzo di San Marco építését, az eredeti szerkezeti váz megtartásával, az ősi velencei patrícus családból származó Pietro Barbo 1455-ben rendeli el, akinek egyházi pályája meredeken ível felfelé, amikor nagybátyja, Gabriele Condulmer a pápai trónt IV. Jenő néven elfoglalja. A katolikus egyházfő a mindössze huszonhárom éves Pietro Barbót diakónusi rangon bíborossá nevezi ki, és 1451-ben a Basilica di San Marco Evangelista al Campidoglio (a továbbiakban: San Marco) címtemplomot jelöli ki számára Rómában (Pastor, 2018). A Szent Márk pápa megbízásából 336-ban épített, majd IV. Gergely pontifikátusa alatt helyreállított, Szent Márk evangélista tiszteletére emelt *basilica minor* bejáratát mindkét oldalról Velence védőszentjének jelképe, a nyitott könyvet tartó szárnyas oroszlán díszíti (Senekovic, 2020). A Palazzo Barbo néven is ismert palotát II. Pál pápává választását követően nyári rezidencia-ként használja. (Ki?) Ekkor alakul ki az épületkomplexum hármas tagolása, amely a palotából, a belső díszudvarból és a címtemplomból áll. A térre néző szobájának ablakából kiváló rálátás nyílik a Monte Testaccioból a Via del Corsora pápai kezdeményezésre átköltöztetett ünnepi karneválra (*carnevale romano*) és a berber lovak versenyére (Mooney, 1988). Az építkezés jelentőségét az ez alkalomra kibocsátott, a múzeumi térben is fellelhető emlékérmék tanúsítják. A tudomány- és művészetpártoló egyházfő figyelemreméltó gyűjteményre tesz szert értékes műtárgyakból, szobrokból, ékszerekből, drapériákból, kámeákból, melyet címerével díszített lakosztályában helyeztet el (Salomon, 2003). E falak között fogadja 1471-ben a pompát és a fényűzést kedvelő, nagylelkű mecénás hírében álló Borso d'Este-t, Modena és Ferrara hercegét (Lesychyn, 1981).

II. Pál halálakor a bővítési munkálatok folytatása unokaöccsére, Marco Barbo aquileiai pátriárkára hárul, aki elrendeli a belső udvar portikusának és a San Marco sekrestyéjének felújítását (Fletcher, 2000). Az ezt követő jelentősebb változtatásokat Lorenzo Cibo de Mari hajtja végre, aki 1491-ben kapja meg a tituláris templomot. Benevento érseke hét helyiségből álló lakosztályt építtet, amely ma az ő nevét viseli. Magánkönyvtárával és művészeti gyűjteményével gazdagítja a *palazzo* műkinccseit. Nevéhez fűződik a Madama Lucrezia és a Pasquino nevű „be-

3. kép II. Pál faragott címere az Appartamento Barbo kazettás mennyezetén

szélő szobroknak”¹ a Mars-mezei Iseum Campense-ből a San Marco előtti térre történő áthelyezése (Gilbert, 2015).

Jelentős átalakításokra Cibo utódja, Domenico Grimani aquileiai pátriárka idején kerül sor. Az épületbe költözteti a mintegy tizenötezer kötetből álló könyvtárát (Diller, Westerink & Saffrey, 2003), jelentős műtárgy- és festménygyűjteményt hoz létre, melyben fellelhetők többek között Hans Memling, Hieronymus Bosch, Leonardo da Vinci, Giorgione da Castelfranco, Raffaello és Tiziano alkotásai. Kollekcója részét képezi a 16. századi flamand miniatúrafestészet különleges darabja, egy sötétvörös bársonnyal fedett, aranyozott bronzdíszítésű, gazdagon illuminált kézíratos könyv, a *Grimani breviárium* (1515–1520), melyet a 18. század utolsó harmadáig a palotában őriztek, jelenleg pedig a velencei Biblioteca Nazionale Marciana tulajdona (Kren–McKendrick, 2003). Grimani meghívására 1509-ben érkezik a palotába a németalföldi humanista tudós, Desiderius Erasmus O.S.A., aki egy évtizeddel később pártfogójának ajánlja a Johannes Frobenius nyomdája által Baselben kiadott *In epistolam Pauli apostoli ad Romanos paraphrasis* c. művét.

A Farnese családból származó III. Pál a pápai trónt elfoglalva a *viridarium* boltíveit lezárátja, a Capitoliumhoz átjárót építtet, amelyet egy hatalmas védőtoronnyal megerősített. A Torre di Paolo III a 19. század végén a Piazza Venezia átfogó újratervezésének áldozata lesz (Hollingsworth, 1999). A trienti zsinat összehívását kezdeményező egyházfő a palotában fogadja a protestánsok elleni fő szövetségesét, Habsburg V. Károlyt, aki Tunisz elfoglalását (1574) követően ünnepélyes keretek között vonul be Rómába (Friedensberg, 2012).

KÖVETSÉGI PALOTA ÉS MŰVÉSZETI KÖZPONT

Az épület élete új irányt vesz, amikor IV. Piusz 1564-ben a Velencei Köztársaságnak adományozza a Palazzo di San Marco-t, amely ezzel fontos diplomáciai székhellyé válik. Mivel a palota 1797-ig a Serenissima szentszéki nagyköveteinek hivatalos rezidenciája, a neve Palazzo di Venezia-ra változik (Dengel, 1913). Az első hivatalba lépő diplomata Giacomo Soranzo a délkeleti szárny reprezentatív helyiségeit és a belső díszudvart hozatja rendbe. Az épület kisebb része továbbra is a bíborosok lakhelyeül szolgál. Az egyházi főméltóságok és a diplomaták között a palota használati joga miatt kialakult konfliktus Francesco Pisani bíboros alatt csúcsosodik ki, akinek figyelmét az 1530. évi árvíz által súlyosan megrongálódott palota rekonstrukciója mellett a San Marco felújítása köti le (Dengel, Dvořák & Egger, 1909).

¹ Rómában a *statue parlanti* – így a Pasquino (a pápai udvarba bejáratos szabó vagy borbély), a Marforio (allegorikus folyami istenség), a Madama Lucrezia (modenai hercegnő), az Abbot Luigi ('Luigi apát'), az Il Babuino ('pávián'), és az Il Facchino ('hordár') – egyfajta anonim politikai megnyilvánulási formát és tovább élő hagyományt jelentettek a 15. század végétől. A gúnyiratok, versek formájában megfogalmazott kritikák médiatörténeti megközelítésből a faliújság előfutárainak tekinthetők (Sullivan, 2006).

Ismét változás áll be Velence interdictum (1606–1607) alá helyezése idején, amikor is a Serenissima szembehelyezkedik a római kúriával, ezért V. Pál a szenátust és a dózsét kiközösíti (De Vivo, 2007). Ezt követően a nagyköveteknek el kell hagyniuk a palotát, és kényszerű távollétük alatt Giovanni Dolfin bíboros kisajátítja lakosztályait (Frommel, 1982). A Szentszék és a Serenissima közötti ellentét francia közvetítéssel ér véget, amikor a Borghese családból származó katolikus egyházfő visszavonja az egyházi tilalmat. Bár a pápaság szándékaival szembenelő két törvény érvényben marad, Leonardo Donato dózse ugyanakkor írásban rögzíti, hogy a továbbiakban is „a tőle megszokott kegyességgel” kezeli a helyzetet, valamint visszafogadja a kapucinusokat és teatinusokat (Bouwsma, 1968).

A nagyműveltségű Angelo Maria Querini O.S.B. kardinális – aki kiváló kapcsolatban állt kora vezető tudósaival, így Nicolas Malebranche oratoriánus szerzetessel és filozófussal, Isaac Newtonnal és Voltaire-rel (Madey, 1999) – befedeti a palota északi és déli szárnya közötti átjárót. A folyosó végén kialakított lakosztálya jelenleg iparművészeti alkotásoknak ad otthont. Brescia érseke elhelyezteti a díszkert egyik nyugati fülkéjében Orseolo Szent Péter, velencei dózse szobrát is (Wolf & Schmidt, 2011).

4. kép IV. Piusz a Velencei Köztársaságnak adományozza a San Marco palotát. 17. századi ismeretlen festő alkotása

5. kép Az 1731-ben XIII. Ince által szentté avatott Orseolo Péter szobra a palazzo díszudvarán

6. kép A Monaldi-kút a viridarium közepén

Pietro Ottoboni, miután VIII. Sándor néven 1689-ben elfoglalja Szent Péter trónját, hat uncia vizet biztosít ingyenesen az Aqua Paola vízvezetékrendszerből a palota számára, mely egy általa megálmodott szökőkutat is táplált volna (Symmes, 1998). A *Sposalizio del Mare*² mintegy negyven évvel később, Barbon Morosini nagykövet hivatali ideje alatt 1730-ban készül el. Carlo Monaldi szobrászművész allegorikus alkotása Velence tenger feletti uralmát testesíti meg.

Girolamo Zulian nagykövet 1779-ben havi huszonöt ezüst dukát fizetéssel négy évre a palotába hívja Antonio Canovát. A műgyűjtő diplomata 1781-ben megbízást ad pártfogoltjának egy mitológiai ihletésű, Velencének az Oszmán Birodalom felett aratott győzelmét szimbolizáló szobor elkészítésére, melyhez biztosítja a szükséges fehér márványtömböt. A velencei szobrász témáját Ovidius *Metamorphoses*-éből (Kr. u. 8) meríti. A *Thészeusz és a Minótauros* c. alkotás jelenleg a londoni Victoria and Albert Museum tulajdona (Honour, 1969).

Bonaparte Napóleon itáliai hadjáratát és a Campo Formio-i békét követően 1798. január 1-jén, több mint három évszázad után a Palazzo di Venezia-ről leeresztik Szent

Újabb változást hoz, amikor a korábban XIV. Lajos udvarában hivatali tisztséget ellátó Lorenzo Tiepolot 1711-ben nagykövetté nevezik ki Rómában. Az itt eltöltött, diplomáciai szempontból csendes két év lehetőséget ad számára, hogy a *palazzo* felújításának szentelje idejét. Elrendeli, hogy a Sala delle Battaglie-nak nevezett helyiségben végezzék el a sürgős restaurálási munkákat, melyhez Giovanni Lorenzo Bernini egyik tanítványát, Carlo Fontana építészti kéri fel (Dengel, Dvořák & Egger, 1909). Nicolò Duodo megbízást ad a Piazza Veneziára néző erkély és a magasföldszint kiépítésére, valamint rendbe hozatja a Csatak termének mennyezetét. E helyiségnek fontos zenetörténeti vonatkozása, hogy itt lépett fel a tizenégy éves Wolfgang Amadeus Mozart 1770-ben, valamint e falak között vezényelte először Gioacchino Rossini 1842-ben a *Stabat Mater*t.

² A 'Házasság a tengerrel' elnevezésű, minden évben a Festa della Sensa ünnepén megrendezett ceremóniális eseményről lásd bővebben: Reinach, 2010.

Márk oroszlánját, amely a Habsburg sasnak adja át a helyét. Napóleont 1805-ben a milánói dómban a Corona Ferrea-val a Regno Italico (1805–1814) királyává koronázzák (Zamoyski, 2018). Az 1805. évi pozsonyi békét követően a Habsburg Birodalom Trieszt kivételével elveszíti minden itáliai birtokát, emellett Isztriát és Dalmáciát is, ezt követően Velence 1806-tól a Napóleon észak-itáliai csatlósállamának részévé válik (Oer, 1965). A francia császár 1809-ben elfoglalja Rómát, majd két évvel később az Imperium Francicum rövid életű bábállamának diplomáciai képviselőtét Giuseppe Tambroni látja el. A régész, műkritikus által létrehozott Accademia del Regno Italico a milánói, bolognai és velencei képzőművészeti akadémia legkiválóbb hallgatóinak több éves képzési lehetőséget, illetve stipendiumot biztosít az Örök Városban (Frommel, 1982).

Napóleon bukását követően az épület ismét osztrák kézre kerül. Antonín Barvitiusz, prágai építész 1855 és 1865 között megbízást kap a *palazzo* átalakítási munkálataira. A historizmus jeles képviselője az épület szerkezetét megerősíti, a homlokzatot korszerűsíti, az északkeleti szárny hatalmas termei közé pedig válaszfalakat emel (Barvitiusz, 1858). A nagykövetség a palotában továbbra is kicsi, de virágzó művésztelepnek ad otthont. Gróf Ferdinand von Trauttmansdorff-Weinsberg 1871-ben arról számol be, hogy a művészek számára tizenegy műtermet rendeznek be (Hudal, 1952). Az akadémia támogatásában részesül 1882 és 1884 között Othmar Brioschi³ bécsi tájképfestő, aki Rómában vendégül látja barátját, Róna Józsefet (Róna, 1929), Magyarország első, egész alakos köztéri Kossuth-szobrának alkotóját, mely Miskolcon látható.

Újabb jelentős változás szakasza kezdődik 1884 és 1888 között. A palota, miután Giuseppe Sacconi megalkotja a Vittoriano-emlékművet a tér déli oldalán, a Piazza Venezia újradefiniálásának fontos zálogává válik. A jeles építész az eredetileg négyzetalakú terület kiszélesítését és a *palazzo* egyes részeinek a Via degli Astalli irányába történő áthelyezését végzi el. A III. Pál torony és az összekötő folyosó lebontását az épületet birtokló Osztrák-Magyar Monarchia kifogásolja. A mintegy tíz évig tartó patthelyzet egy 1908-ban megkötött megállapodással zárul, melynek értelmében a munkálatokat teljes egészében Ausztria-Magyarország finanszírozza, ennek fejében az államszövetségnek jogában áll változtatni Sacconi tervein (Atkinson & Cosgrove, 1998).

Az Osztrák-Magyar Monarchia 1915-ig két különálló nagykövetséget tart fenn Rómában. Amíg a Palazzo Chigi az olasz, addig a Palazzo di Venezia a szentszéki nagykövetség képviselőjeként működik. Az I. világháború alatt az Olasz Királyság a palotát rekvirálja, a Szentszék ezt követően bejelenti igényét az épületre, az olasz kormány azonban nem kívánja a római kúria rendelkezésére bocsátani, és 1916-ban múzeumná nyilvánítja (Frommel, 1982).

A Museo Nazionale del Palazzo di Venezia első igazgatója Federico Hermanin. A memóriaintézményként működő épület döntően középkori és reneszánsz képzőművé-

³ A Palazzo di Venezia történetéről a 20. század elején Bécsben napvilágot látott többszerzős kiadványt Brioschi akvarelljei díszítik (Dengel, Dvořák & Egger, 1909).

szeti alkotásokat mutat be (Bruhns, 1953). Számos műtárgy kerül át az Angyalvárból, a Gallerie Nazionali di Arte Anticából, valamint a Hertz-kollekcióból. Az idők folyamán elvégzett felújítások, különösen az északkeleti termek Barvitius általi felosztása, kiterjedt rekonstrukciós munkálatokat tesznek szükségessé. A válaszfalak lebontása során előkerülnek olyan 15. és 16. századi freskótöredékek, amelyeket Mantegnának és Bramanténak tulajdonítanak. Az 1917. évi caporettói hadműveletet követően, amikor az Osztrák-Magyar Monarchia és a Német Császárság csapatai együttesen áttörik az olasz frontvonalat, számos remekművet menekítenek át Rómába, melyek egy része – így Andrea del Verrocchio egyik legismertebb alkotása, a *condottiero* Bartolomeo Colleoni lovasszobra – a palotában kerül elhelyezésre. Az I. világháborút követően a Palazzo di Venezia a győztes zöld-fehér-piros trikolor egyik szimbólumává válik, a múzeum pedig az olasz hazafias lelkesedés jelképe lesz.

FASISZTA KORMÁNYZATI KÖZPONT ÉS MAGÁNMÚZEUM

Az impozáns épület felkelti az 1922-ben hatalomra kerülő Mussolini érdeklődését, aki a palotát fasiszta kormányának székhelyévé jelöli ki. A *palazzon* 1924 és 1936 között nagyszabású felújításokat végeznek, annak érdekében, hogy az épület teljes mértékben betölthesse új funkcióját. Az átalakítások elvégzésére külön bizottságot hoznak létre, amelyet Giuseppe Volpi de Misurata pénzügyminiszter irányít. Ennek során a Barbo-lakosztályt teljesen felújítják, tágas fogadószobákat alakítanak ki, valamint neoreneszánsz stílusban helyreállítják a Via del Plebiscitoro nyíló nagy lépcsősort, a *Scalone d'onoré*t (Frommel, 1982).

Mussolini 1929-ben költözik be véglegesen a palotába. Itt tartja üléseit a Gran Consiglio del Fascismo, és e helyiségben találkozik többek között Hitlerrel és Ribbentroppal is. Az emeleti szobából nyíló erkélyről jelenti be 1936-ban Abesszínia elfoglalását, innen üzen hadat 1940. június 10-én Franciaországnak, illetve az Egyesült Királyságnak, és intéz beszédeket a téren összegyűlt néptömeghez (De Grand, 2000).

Hermanin több mint harminc helyiség helyreállításáról gondoskodik, de ezeket nem nyitják meg a nagyközönség előtt. A termekben elhelyezett műtárgyak megtekintése a fasiszta diktátor és rangos vendégei kiváltsága marad. A *de facto* magánmúzeummá átalakult palotaszárny művészeti gyűjteménye tovább gyarapodik, főként annak köszönhetően, hogy az amerikai mágán házaspár, George W. Wurts és Henrietta Tower mintegy négyezer darabból álló magángyűjteménye 1933-ban ide kerül (Canepari & Goode, 2021). Majd egy évvel később a műkereskedő Alfredo Barsanti százötz bronz kisplasztikából álló kollekciója is, mely a hozzá tartozó tudományos katalógussal⁴ együtt a palotát gazdagítja (Pollak, 1994).

4 Az Alfredo Barsanti által 1922-ben kiadott katalógust Ludwig Pollak régész, múzeumigazgató készítette. Előszót írt hozzá Wilhelm von Bode művészettörténész. Jelenleg az ő nevét viseli a berlini Museuminselén létrehozott egykori Kaiser-Friedrich-Museum.

A Dino Grandi által végrehajtott palotapuccs 1943-ban megfosztja Mussolinit a hatalmától és egyúttal a II. világháborúból való kilépés felé tereli Olaszországot. A szövetséges hatalmak az Örök Várost is elérik. A műemlékekben gazdag Rómát 1943. augusztus 14-én az olasz hatóságok egyoldalúan nyílt várossá (*città aperta*) nyilvánítják, így sikerül a műkincseket és az épített örökséget a további katonai támadásoktól megóvni (Juhász, 2005). A palotában az 1564 óta folyó aktív diplomáciai, illetve politikai élet megszűnik, és egy új örökségvédelmi irányvonal lesz a meghatározó. Néhány héttel azután, hogy a szövetségesek bevonulnak Rómába, a *palazzo* múzeumként újra megnyitja kapuit a nagyközönség előtt. Aldo De Rinaldis és Emilio Lavagnino 1944 és 1945 között az európai festészet remekműveiből hoz létre kiállítást. Fő feladatuknak tekintik, hogy Olaszország újra felismerje művészeti örökségét.

7. kép A Barsanti-kollekció néhány darabja

MŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁSOK SZÍNHELYE

A gyűjteménygyarapítás 1945 után elsősorban Antonino Santangelo igazgatónak köszönhető, aki megvásárolja Evan Gorga, a világhírű tenor kollekciójának jelentős részét (Barberini, Casanova & Zuraw, 1996). Az 1950-es évektől a kurátori szemlélet az ipar- és a díszítőművészet irányába nyit. Az új gyűjteményezési irányvonal jegyében jelentős számú műtárgy kerül a *Museo Artistico Industriale*-ből a palotába. Így Mino da Fiesole négy domborműve, amely Szent Jeromos történetét mutatja be. A múzeum több mint kétezer hadászati eszközzel tesz szert, amikor 1959-ben megvásárolja Ladislao Odescalchi⁵ (1846–1923) herceg fegyvergyűjteményét, amely tematikájában Európa egyik legjelentősebb kollekciójának számít.

8. kép Gyalogsági parancsnoki páncél a 16. század közepéről

⁵ Ladislao Odescalchi herceg egy kelta sisak- és egy középkori címergyűjteménnyel kiállítóként vett részt az 1867. évi párizsi világkiállításon (Lehoërff, 2018).

9. kép A kőtárnak otthont adó kétszintes árka dos oszlopcsarnok⁶

Az 1980-as és 1990-es évek a blockbuster kiállítások korszaka. Megrendezik a Museo Centrale del Risorgimentoval közösen a nagyszabású Garibaldi-tárlatot, a nemzetközi visszhangot kiváltó Caravaggio kiállítást, valamint bemutatják Pietro da Cortona festészeti és építészeti munkásságát. Az ismét újjáéledő iparművészeti koncepció keretében számos majolika, bronz és terrakotta artefaktum kerül az intézménybe. Maria Giulia Barberini vezetésével 2006-ban megnyílik a lapidárium.

A palotában 2014 óta működik a Ministero della Cultura alá tartozó, Lazio régió múzeumait, kulturális helyszíneit, régészeti lelőhelyeit összefogó szerv, a Polo Museale del Lazio irodája. A képzőművészeti szakkönyvtárral felszerelt memóriaintézmény 2020 óta a sajátos múzeumi autonómiával rendelkező Il Vittoriano e Palazzo Venezia (VIVE) része. Az északkeleti szárny termei már nem adnak otthont kiállításoknak, önmagukban, illetve történeti jelentőségükre tekintettel válnak vonzerővé a látogatók számára, emellett különféle kulturális események lebonyolítására is szolgálnak.

TANULSÁGOK

Nyomon követve a Palazzo di Venezia sok szálon futó alakulástörténetét, kirajzolódott, hogy a San Marco bazilikával egybeépült műemléképület sorsát több tényező együttesen befolyásolta. Építészeti formajegyeit és adottságait jelentősen meghatározták a Piazza Venezia proxémikai sajátosságai, az egymást követő művészeti stílusirányzatok kifejezőeszközei, a folyamatosan végrehajtott átalakítások, bővítések és helyreállítások, melyeket összetett történeti folyamatok, diplomáciai és politikai érdekek szöttek át. Végigtekintve a *palazzo* szerepkörének módosulásán a 15. századtól napjainkig, megállapítható, hogy az épület különféle funkciót töltött be attól függően, kinek a birtokában volt: így szolgált bíborosi és pápai rezidenciaként, a Serenissima, a Habsburg Birodalom és a rövidéletű Regno Italico nagyköveteinek székhelyéül, illetve művésztelepként. Az egységes olasz állam tulajdonába kerülve az épületet múzeummá nyilvánították, melyet Mussolini kormányzati székhellyé alakított át. A II. világháborút követően ismét memóriaintézményként működött, és ezt a feladatát a mai napig betölti. Művészeti gyűjteményeit különböző galériák, intézmények, hagyatékok, és magánadományok révén gyarapította. A központi fekvésű, műemlékekkel övezett, forgalmas utcák metszéspontján elhelyezkedő, belső tereiben a reneszánsz pompájának és kifinomultságának jegyeit hordozó palotakomplexum zárt udvarkertjével a 21. században gyakran látogatott helyé vált, csakúgy, mint a város történetében Nagy Konstantin császár óta fontos szerepet betöltő címtemplom.

⁶ A tanulmányban szereplő összes fénykép saját felvétel.

Kapcsolattartó szerző:

Fülöp Zoltán Ottó

Gál Ferenc Egyetem

Kutatóintézet

Egyháztörténeti Kutatócsoport

6720 Szeged

Dóm tér 6.

zoltanotto29@gmail.com

Corresponding author:

Zoltán Ottó Fülöp

Church History Research Group,

Research Institute

Gál Ferenc University

Dóm square 6.

6720 Szeged, Hungary

zoltanotto29@gmail.com

Hivatkozás: Fülöp, Z. O. (2025). Az oroslán szárnyai alatt – Velencei térnyerés az örök városban a Palazzo Barbo példáján. *Deliberationes*, 18(1), 90–70.

IRODALOMJEGYZÉK

- Atkinson, D. & Cosgrove, D. (1998). Urban Rhetoric and Embodied Identities. City, Nation, and Empire at the Vittorio Emanuele II Monument in Rome, 1870–1945. *Annals of the Association of American Geographers*, 88(1), 28–49. <https://doi.org/10.1111/1467-8306.00083>
- Barberini, G., Casanova, L. & Zuraw, S. (1996). *Masterpieces of Renaissance and Baroque Sculpture from the Palazzo Venezia, Rome: Georgia Museum of Art, October 5–November 24, 1996*. Georgia Museum of Art; University of Georgia Press.
- Barvitijs, A. (1858). *Bericht über den Bestand der Baulichkeiten des K.K. Botschaftshotel in Rom genannt il Palazzo di Venezia: Mit einer Geschichte des Palastes als Einleitung zum Berichte*. Manuskript. Bibliotheca Hertziana, Roma.
- Bouwisma, W. J. (1968). *Venice and the Defense of Republican Liberty*. University of California Press.
- Breviario Grimani*. (1515–1520/2009). (comm.) Mazzucchi, A. Salerno Editrice.
- Bruhns, L. (1953). Federico Hermanin. *Kunstchronik*, 6(12), 347–349.
- Canepari, A. & Goode, J. (Eds.). (2021). *The Italian Legacy in Philadelphia: History, Culture, People and Ideas*. Temple University Press.
- De Grand, A. J. (2000). *Italian Fascism: Its Origins & Development*. University of Nebraska Press.
- De Vivo, F. (2007). *Information and Communication in Venice. Rethinking Early Modern Politics*. Oxford University Press.
- Dengel, I. Ph. (Hrsg.). (1913). *Palast und Basilika: San Marco in Rom. Aktenstücke zur Geschichte, Topographie, Bau- und Kunstgeschichte des Palazzo di San Marco, genannt Palazzo di Venezia, und der Basilika von San Marco in Rom*. Österreichische Nationalbibliothek, Wien. Loescher Editore.
- Dengel, I. Ph., Dvořák, M. & Egger, H. (1909). *Der Palazzo di Venezia in Rom*. Österreichische Nationalbibliothek, Wien. Verlag Franz Malota.

- Diller, A., Westerink, L. G. & Saffrey, H. D. (2003). *Bibliotheca Graeca Manuscripta Cardinalis Dominici Grimani (1461–1523)*. Biblioteca Nazionale Marciana; Edizioni della Laguna.
- Erasmus, D. R. (1519/2010). In *epistolam Pauli apostoli ad Romanos paraphrasis, quae Commentarii vice possit esse, per Des. Erasmus Roterodamum: ad Reverendissimum Cardinalem Grimanum*. (Hrsg.). Reifitz, C. Bayerische Staatsbibliothek, München. Verlag Classic Edition.
- Fletcher, S. (2000). Cardinal Marco Barbo as Protector of English Interests at the Roman Curia in the Late Fifteenth Century. *The Downside Review*, 118(410), 27–44. <https://doi.org/10.1177/001258060011841003>
- Friedensberg, W. (2012). *Kaiser Karl V. und Papst Paul III., (1534–1549)*. Salzwasser Verlag.
- Frommel, C. L. (1982). *Der Palazzo Venezia in Rom*. Herausgegeben von der Gemeinsamen Kommission der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften und der Gerda Henkel Stiftung. Westdeutscher Verlag.
- Gilbert, Ch. J. (2015, Spring). If This Statue Could Talk: Statuary Satire in the Pasquinade Tradition. *Rhetoric and Public Affairs*, 18(1), 79–112. <https://doi.org/10.14321/rhetpublaffa.18.1.0079>
- Hollingsworth, M. (1999, December). Courts and Creativity Agents and Artists: Jacopo Melegghino at the Court of Pope Paul III. *Court Historian*, 4(3), 207–215. <https://dx.doi.org/10.1179/cou.1999.4.3.002>
- Honour, H. (1969). *Canova's Theseus and the Minotaur*. Phaidon Press.
- Hudal, A. (1952). *Die österreichische Vatikanbotschaft 1806–1918*. Verlag Eduard Pohl.
- Juhász B. (2005). Róma “nyílt” város. *Sic Itur ad Astra*, 3–4, 89–157.
- Kren, T. & McKendrick, S. (2003). *Illuminating the Renaissance: The Triumph of Flemish Manuscript in Europe*. J. Paul Getty Museum.
- Lehoërff, A. (2018). The Imaginary Crested Helmet of Vercingetorix: What is 'Creativity' in Bronze Age Metal Production? In Sofaer, J. (Ed.) *Considering Creativity: Creativity, Knowledge and Practice in Bronze Age Europe*. (pp. 67–82). Archeopress Publishing Ltd. <https://doi.org/10.2307/j.ctvndv8rw.10>
- Lesychyn, L. A. (1981). *The Magnificence of Borso and Ercole d'Este: Princes of Ferrara (1450–1505)*. McMaster University.
- Madey, J. (1999). Qurini (Querini), Angelo Maria. In Bautz, T. (Hrsg.). *Biographisch – Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 16.*, (pp. 1305–1307). Verlag Traugott Bautz GmbH.
- Mooney, D. (1988). *The Development of the Roman Carnival over the eighteenth and nineteenth centuries*. University of Glasgow.
- Oer, R. F. v. (1965). *Der Friede von Pressburg: Ein Beitrag zur Diplomatiegeschichte des Napoleonischen Zeitalters*. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung.
- Ovidius, P. N. (Kr. u. 8./1982). *Átváltozások*. (ford.) Devecseri G. Európa Könyvkiadó.

- Pastor, L. (1886/2018). *Die Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, Bd. 2.: Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance von der Thronbesteigung Pius' II. bis zum Tode Sixtus' IV.* Literaricon Verlag.
- Pollak, L. (1922). *Raccolta Alfredo Barsanti. Bronzi Italiani (Trecento – Settecento) Pubblicati da Lodovico Pollak con prefazione di Giuglielmo Bode.* Instituto Italiano d'Arti Grafiche.
- Pollak, L. (1994). *Römische Memoiren, Künstler, Kunstliebhaber und Gelehrte 1893–1943.* (Hrsg.). Guldán, M. M. L'Erma di Bretschneider.
- Reinach, R. (1905/2010). (trans.) Frost-Knappman, E. *Cults, Myths and Religions.* Nabu Press.
- Róna J. (1929). *Egy magyar művész élete, II.* Európa Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
- Salomon, X. F. (2003). Cardinal Pietro Barbo's Collection and its Inventory Reconsidered. *Journal of the History of Collections*, 15(1), 1–18. <https://doi.org/10.1093/jhc/15.1.1>
- Senekovic, D. (2020). S. Marco. In Mondini, D., Jäggi, C. & Claussen, P. C. (Hrsg.). *Die Kirchen der Stadt Rom im Mittelalter 1050–1300. Band 4. (M–O).* Franz Steiner Verlag, 47–68.
- Sullivan, G. H. (2006). *Not Built In a Day: Exploring the Architecture of Rome.* Carroll & Graf Publishers.
- Symmes, M. (1998). (Ed.). *Fountains: Splash and Spectacle: Water and Design from the Renaissance to the Present.* Rizzoli International Publication; Cooper-Hewitt National Design Museum; Smithsonian Institution.
- Wolf, H. & Schmidt, B. (2011). Das Gutachten von Angelo Maria Querini. In Wolf, H. & Schmidt, B. (Hrsg.). *Benedikt XIV. und die Reform des Buchzensurverfahrens: Zu Geschichte und Rezeption von „Sollicita ac provida”.* Brill; Ferdinand Schöningh Verlag, 184–185. https://doi.org/10.30965/9783657767564_013
- Zamoyski, A. (2018). *Napoleon: Ein Leben.* (Übers.) Keen, R. & Stölting, E. C. H. Beck Verlag.

Elektronikus hivatkozások:

- UNESCO. (1980). *Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura.* <https://whc.unesco.org/en/list/91/> (Letöltés: 2024.01.30.).

Deliberationes tudományos folyóirat
18. évfolyam 1. szám 2025/1, 71–80. oldal
Kézirat beérkezése: 2025. január 21.
Kézirat befogadása: 2025. október 22.
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.71

Deliberationes Scientific Journal
Vol.18; Ed.No. 1/2025, pages: 71–80
Paper submitted: 21st January 2025
Paper accepted: 22nd October 2025
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.71

A BÁRÁNY MOTÍVUM NARRATÍV ÉS INTERTEXTUÁLIS VIZSGÁLATA JN 1,29-34 ALAPJÁN

Kovács Zoltán

Gál Ferenc Egyetem, Teológiai Kar

Absztrakt

Kutatásomban az Isten báránya motívumot vizsgálom úgy, ahogy János evangéliuma 1,29-34-ben megjelenik. Alkalmazott módszerem a bibliai szöveg szakszerű lefordítása után annak nyelvtani sajátosságokra érzékeny olvasása, mely a narratíva különlegességeit és háttértartalmait kívánja kiemelni.

Ezt követően Morales (2020) teológiai látásmódját követve a kivonulás makronarratíváját keresem a szövegben. Ez a megközelítés segít abban, hogy a szakaszt a Biblia egészének fényében az üdvösségtörténet szempontjából elemezzem és megtaláljam a modern kor embere számára az üzenetet.

A rövidnek tűnő szakasz több kapcsolódást mutat a Teremtés könyvével kapcsolatban, természetesen a Kivonulás könyvével kapcsolatban, illetve beindít egy egész Evangéliumon átfutó programot, amelyet „kultikus kivonulásnak” nevezhetünk. A kultikus kivonulás nem más Morales (2020) szerint, mint az édeni állapotba történő visszatérés, melyet a templom szentélye jelképez.

A bárány motívum két cselekvésre indítja az olvasót: térjen be Jézus lakóhelyére, jelenlétében megünnepelni a pászkavacsorát, s térjen be a szentek szentjébe, az új teremtsébe, amelyet Jézus újjáépített feltámadásában.

A jánosi Jézus teljes értelemben „húsvéti bárány”, aki feltárja Isten természetét, aki mozgásba lendít. Egyrészt arra hív, hogy kövessük őt, hogy így védelmet nyújtson a gonosz erőivel szemben. János a keresztény népet meghívja egy papi szemléletmódra, hogy a kultusz középpontjában minden mögött észrevehessük Jézust, aki az új kivonulás vezére.

Kulcsszavak: Isten báránya, kultikus kivonulás, templom, Keresztelő János, Jézus megkeresztelkedése

INTERTEXTUAL AND NARRATIVE ANALYSIS OF THE LAMB MOTIF IN JN 1:29-34

Zoltán Kovács

Gál Ferenc University, Faculty of Theology

Abstract

In my research I examine the motif of the Lamb of God as it appears in John 1:29-34. My method is a grammatically sensitive reading of the biblical text, after an adapt translation, in order to highlight the particularities and background of the narrative.

Then, following the theological vision of Morales (2020), I look for the macronarrative of exodus in the text. This approach will help me to analyse the passage in the light of the biblical story of salvation as a whole and to find the message for the modern man.

The seemingly brief passage reveals several connections with Genesis, certainly with the book of Exodus, and sets in motion a programme running through the whole Gospel, which we might call a 'cultic exodus'. The cultic exodus, according to Morales (2020), is nothing other than the return to the Edenic state, symbolised by the sanctuary of the temple.

The lamb motif leads the reader to two movements: to return to the dwelling place of Jesus to celebrate the Passover meal in his presence, and to return to the Holy of Holies, the new creation that Jesus rebuilt in his resurrection.

John's is, in the full sense, the „Passover lamb” who reveals the nature of God, who sets us in motion. On the one hand, he invites us to follow him, so that he may protect us from the forces of evil. On the other hand, John invites the Christian people to a priestly approach, so that at the centre of the cult, behind everything, we can discern Jesus, who is the leader of the new exodus.

Keywords: Lamb of God, cultic exodus, church, John the Baptist, baptism of Jesus

BEVEZETÉS

János evangéliumában a Logosz-himnuszt követő narratíva nyitányaként olvashatjuk Keresztelő János tanúságtételét: „*Íme, az Isten báránya, aki elveszi a világ bűnét*” (Jn 1,29).¹ A szentmise és a keresztény kultúrtörténeti ábrázolások ezt a felkiáltást ismerős csengéssel ajándékozzák meg, mégis a maga korában ez a cím olyan sok jelentéstartalmat egyesített, hogy még a korabeli hallgatók is zavartan állhattak a kijelentés hallatán. Jézus lehetett

1) az a bárány, akiről Isten *majd* gondoskodik Izsák feláldozásának történetében (Ter 22,7),

¹ A görög eredeti szerint egyes számú, kollektív főnév.

- 2) a pászskabárány, akinek feláldozását és elfogyasztását megparancsolta Isten a kivonuláskor, hogy védelmet nyerjenek a halállal szemben,
- 3) a napi áldozat, amely előírt a Törvény vagy a bűnért való különféle áldozatok valamelyike (Lev 6,1-7; 14,10-12; Szám 6,9-12; 28,4-9),
- 4) végül pedig, a próféták által megjövendölt bárány, esetleges eszkatologikus színezettel, aki engedelmes és szelíd a szenvedésben, és így Isten megdicsőíti (Iz 53,1; Jer 11,19).

Ebben a cikkben a 2-es és a 3-as opciót, a pászka és az áldozati *bárányhoz* kötődő kapcsolódásokat vizsgálom meg tüzetesebben, hiszen mindkettő a Kivonulás könyvének narratívájához kapcsolódik. Fontos megjegyezni, hogy sem a történelmi kivonuláskor, sem az áldozati rendszerben nem volt kizárólagos áldozati állat a bárány. A kivonulásnál feláldozhattak kecskét is (Kiv 12,21), valamint az áldozat különféle formái bikákat és kosokat említenek további lehetőségként (Kiv 29,10; 34,19).

Azt, hogy Jézust nem „Isten bikájának” nevezzük, János evangelistának köszönhetjük, aki Jézus szerepét ebben a keretben kívánta kifejezni. Lehetséges hipotézis, hogy az ő idejére állt készen a keresztény közösség, hogy Keresztelő János zavarba ejtő tanúságtételét teljesen befogadja. N. T. Wright (2019) kiváló újszövetségi bevezetője szerint János egyértelműen új Teremtés könyvét akart írni, de egyúttal egy új Kivonulás történetet is elének szeretett volna tární. A bárány a Kivonulás könyvének két fő részében jelenik meg: húsvét éjszakáján a kivonuláshoz vezető döntő csapás kapcsán, valamint a napi áldozatbemutatás során (Kiv 12,3; Kiv 29,38). A kivonulás lehetővé tette a vándorlást az Ígéret Földje felé, ugyanakkor ezt az utat Isten törvények és kultikus előírások követésével kötötte össze, amely a szent sátor kultuszát vette körül. A kivonulás kezdetét és folyamatát egyaránt a bárány áldozata kíséri, amit a zsidó hagyomány az ígéret földjén a napi áldozatban és a húsvét emlékezetében őrzött meg.

Michael L. Morales (2020) a kivonulásról írt, díjnyertes biblikus teológiájában azt vizsgálja, hogy a Kivonulás könyvének hagyományát hogyan használja fel a Szentírás egésze. Az egyik fontos észrevétele az, hogy a kivonulás egy Isten által indított, áldozatra épülő cselekvés az Ígéret Földje felé. Ezt a sémát vetíti rá a kultuszra, és így alkotja meg a „kultikus kivonulás” fogalmát. A történelmi kivonulástapasztalat Isten imádására hív a sivatagba, majd másodlagos célként az ígéret földjére, míg a kultikus kivonulás, analóg módon, kihív a bűnből, hogy behívjon a szentek szentjébe, Isten jelenlétébe, amely szintén az imádás légköre, a zsidó liturgia csúcseménye. Morales (2020) számára a bárány egy mozgásba lendítő erő, amely a belépéshez szükséges; vagy a szabadság felé, vagy a templomban Isten jelenlétébe vezet. Meglátásait üdvösségtörténeti keretbe helyezve azt mondja, hogy minden az ígéret földjére való bevonulás, valamint a templom szentélyébe való megérkezés az újjáteremtés megünneplése, az Édenből való száműzetés visszafordítása.² Hogyan igazolható a perikópa

² Morales (2020), pg. 13-14.

vizsgálata alapján az alábbi tézis? Raymond Brown (1988) figyelmeztet, hogy Jánosnál „vannak egymást átfedő témák, amelyek ellenállnak a sematizálásnak”.³ Ez azt jelenti, hogy János minden egyes perikópában halmozza a többlettartalmakat. Morales elméletében szintén észrevehető a sematikus halmozás. Az általa leírt kivonulás az üdvösségtörténet teljes összefoglalása, amely ciklikusan jelenik meg, kinyilatkoztatásként. Isten, ha üdvözíteni akar, kivonulásra hív. Ez a kivonulás újjáteremt és bevezet Isten jelenlétébe. Cikkem célja, hogy, a jánosi szakasz elemzése után, megtaláljam a szövegben azokat a válaszokat és tartalmakat, amelyek igazolhatják Morales feltevését. A tanulmány meglátásai részét képezték annak a záródolgozatnak, amellyel 2023-ban megszereztem Biblikus Teológia licenciámat a Pápai Gergely Egyetemen.

A SZÖVEG SZEMPONTJAI

A bárányról szóló tanúságtétel nem egy töredék, hiszen egy konkrét mikro- és makrokontextusban helyezkedik el. Ennek megfelelően tekintünk rá. Először a legelső előfordulást tartalmazó szövegrész összefüggő egységét vizsgálom. Itt a szöveg általam készített fordítását közlöm a Nestle-Aland 28. kiadásának szövegével, melyet a magyarázott helyeken a magyar szöveg mellé illeszttek (Aland et al., 2012). A szöveg elemzése után rátérek a szövegrész Teremtés és Kivonulás könyvével való kapcsolatra, ezt követően pedig János egész narratíváját szemlélve bemutatom a bárány szerepét a kultikus kivonulásban.

1.1. A szöveg

0) *A helyszínváltás bevezetése (Jn 1,29a)*

Másnap (Τῇ ἐπαύριον) látta, hogy Jézus feléje tart, és így szólt:

A1) *Ünnepélyes tanúságtétel (Jn 1,29b-30)*

Nézzétek, az Isten Báránya, aki hordozza a világ bűneit!

(ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.)

Ő az (οὗτός ἐστιν), akiről mondtam: mögöttem jön egy férfi, aki nagyobb nálam, mert előbb volt, mint én.

B) *Profétai kinyilatkoztatás (Jn 1,31-1,33)*

Én sem ismertem (οὐκ ᾔδειν αὐτόν), de azért (διὰ τοῦτο) jöttem vízzel keresztelni, hogy kinyilatkoztassam Izraelnek.”

Ezután János tanúságot tett (ἐμαρτύρησεν):

Láttam a Lelket (πνεῦμα), amint galamb alakjában leszállt rá a mennyből, s rajta is maradt. Magam sem ismertem (οὐκ ᾔδειν αὐτόν), de aki vízzel keresztelni küldött, azt mondta: Akire látod, hogy leszáll a Lélek s rajta is maradt,

³ Brown (1988), pg. 15.

A2) Ünnepélyes tanúságtétel (Jn 1,33b-34b)

ő az, aki (οὗτός ἐστιν) Szentlélekkel kereszstel (ὁ βαπτίζων). Láttam és tanúságot tettem (μεμαρτύρηκα), hogy ő az (οὗτός ἐστιν) Isten Fia (ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ)."

Az ünnepélyes bárány-kijelentés további magasztos kijelentésekkel társul. Rendszeresen visszatér a szövegben az „ő az” (οὗτός ἐστιν) formula, amely által felállíthatunk egy keretes „ABA” szerkezetet. Az A1-A2)-es részeket ünnepélyes tanúságtételként neveztem el, amely valójában a bárány további oldalait világítja meg. János küldetése arról szól, hogy Jézus „be legyen mutatva”, hogy „ő az, aki Lélekkel kereszstel”, hogy „ő az Isten Fia”.

A szöveg műfaja ihletett tanúságtétel és ezt a görög tanúságot tenni (μαρτυρεω) ige jól tükrözi (Jn 1,32.34). A próféta kinyilatkoztatás világossá teszi, hogy minden Jézussal kapcsolatos hiteles ismeret a Szentlélek által lehetséges, hiszen János korábban nem lelki szempontból ismerte Jézust, hanem mint unokatestvérét, akivel együtt nőttek fel. János küldetésének befejezését és közelgő leköszönését a „tanúságot tettem” perfectum alak megerősíti. Ebben a tanúságtételben János kisebbedik, mondhatni „nyugdíjazás előtt áll”, hiszen egy beteljesedett feladatról hallunk, Jézus pedig egyre több címmel gazdagodik. Ő az, akire a reflektorfény irányul.

Az A1-A2)-es részek által felállított keretes szerkezetet megerősíti még az „Isten... báránya-fia” (τοῦ θεοῦ) birtokos szerkezet (Jn 1,29.34). Isten báránya fiúi méltósággal jelenik meg. Mindenben az Atya küldetését teljesíti, mert fiúi kapcsolatban áll vele. A τοῦ θεοῦ genitivus tehát lehet származási genitivus (bárány, amely Istentől származik), birtokos genitivus (bárány, mint Isten birtoka) vagy minőségjelzős genitivus (isteni tulajdonságú bárány). Továbbá lehet olyan hebraizmus, mint amelyet Ter 10,9-ben találunk (lifne Adonai) (Morris 1995). Ez esetben jelentheti, hogy Jézus „bárány Isten előtt”, amely egy elismertséget implikál. A rövid szakasz Jézus megjelenését fejti ki, így a származási genitivus kézenfekvő. Az a tény viszont, hogy Jézus el tudja venni a bűnöket, egy isteni minőséget is ajándékoz neki, hiszen implikál egy bűntől való mentességet és egy isteni feladatkört.

A Szentlélek tanúságtétele, amit a B) központi részben olvasunk, a legfőbb hangsúlyt kapja ebben az egységben. Az ebben található üzenetre különös figyelmet kell fordítani. A Lélek nem csak hogy leszállt Jézusra, de rajta is maradt, sőt később tovább is fogja adni, hiszen ő az, aki Lélekkel kereszstel. Szép üzenete még a választott szakasznak az, hogy mind Jézus megismeréséhez, mind a róla való tanúságtételhez, mind a vele való kapcsolathoz szükséges a Szentlélek.

Kiemelendő még a participiumok használata, mely szintén keretet alkot (Jn 1,29.34). Jézus két fő tevékenységét ismerjük meg ebben, amelyet jelen idejű igeeként fordíthatunk. Ő az, aki elveszi a világ bűneit, és ő az, aki tűzzel kereszstel. Talán egy korabeli szentségfelvételi kronológiát láthatunk itt? Elképzelhető. A keresztyén lét azt jelenti, hogy megvalósítottuk a kultikus kivonulást, a beavató szentségek teljes szívvel való felvétele által pedig beléptünk az ígért földjére, és ezek szellemiségében, a bárányhoz szorosan ragaszkodva, éljük tovább keresztyén életünket.

LEHETSÉGES MEGKÖZELÍTÉSEK

Kapcsolat a Teremtés könyvével

A szövegrész több kapcsolódási pontot mutat a Teremtés könyvével. A helyzetleírásban találjuk a „másnap” (Τῇ ἐπαύριον) kifejezést, amely *része annak a hét napos számlálásnak*, amelyet János hajt végre az Evangéliumban. Az Evangélium azzal a tendenciózus nyitánnyal indít, mint a Teremtés könyve: „Kezdetben!” Ezt követően János egy olyan narratív stratégiát hajt végre, amely utána nem lesz jellemző az Evangélium további részére. Elkezd számolni a napokat. A „kezdetben” után háromszor találhatjuk meg a Τῇ ἐπαύριον kifejezést (Jn 1,29.35.43), illetve egyszer találkozhatunk azzal az igazsággal, hogy a tanítványok betérnek Jézushoz a tizedik óra tájt, amely a napnak délutáni, naplementét idéző óráját jelenti, zsidó felfogásban az új nap kezdetét (Jn 1,39) (Carson, 1991). Összeszámolva a kánai menyegzőnél szereplő „harmadnap” (καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ) időhatározóval, amely praktikusán plusz két napot jelent, azt mondhatjuk, hogy a Teremtésre utaló *kezdetben* szótól számítva a hetedik napra esik a kánai menyegző. A magyarázat azt sugallja, hogy a bárány vezet át bennünket az új teremtésbe, amely menyegzős színezetet ölt, ahol Ő gondoskodik mindenről. A Jelenések könyvéből a bárány menyegzője juthat eszünkbe (Jel 19,1-9). A hetedik nap megtaláljuk az új Éva típusát is, aki, mint első Éva, ahelyett, hogy bűnre csábított volna, első csodájára „kísérti” Jézust.

A második Teremtés könyvére utaló motívum az, hogy a galamb leszállt Jézusra és megnyugodott rajta. A vízőzön után az új kezdet jele volt, hogy a galamb nem tért vissza, hanem a föld valamely helyén maradt. A galamb motívum utalhat arra, hogy Jézusban az új teremtés kezdetét lássuk meg. A narratíva nyitány jellege összecseng az új kezdet toposzával.

Ezen felül, a bűnbe esett embertől Isten fokozatosan visszavonja a lelkét (Ter 6,3), hogy ne éljenek sokáig, csak kb. 120 évig. A Jézusra kiáradó Lélek jelentheti az örök élet Lelkének újbóli megjelenését is, amelyet a régi ember elveszített.

Kapcsolat a Kivonulás történetével

János evangéliumában a Kivonulás könyve több módon megjelenik. János az Evangélium kezdetén felállítja a párhuzamot Mózes és Jézus között (Jn 1,17). Az a motívum, hogy Mózes jeleket idéz a fáraó előtt, hogy elengedje a népet, Jézus és a farizeusok kapcsolatában is megtalálható. A jelek fokozódásával a farizeusok egyre makacsabbak, épp úgy, ahogy egykor a fáraó. A nép kivonulása a fáraó számára az utolsó jel, míg Jézus csúcsejele a feltámadás, amely egy egész nép szabadságát eredményezi. Jézus életében a jelek mózesi összefüggésben a nép összegyűjtését szolgálják. János evangéliuma azonban már nem különböztet meg kivonulás előtti „csapásokat” és pusztai „jeleket”, hanem az egészet egy ívben szemléli.

A Kivonulás könyvével való másik kapcsolat lehet az is, hogy Keresztelő János utal arra, hogy Jézus már „volt”, de ő nem ismerte, amíg a Szentlélek ki nem nyilatkoztat-

ta. Az Evangélium narratívájában is többször megjelenik az „én vagyok” (ἐγὼ εἰμι) kifejezés. Ezt a múltbéli létezést különösen Jézus Ábrahámmal kapcsolatos válasza erősíti meg: „Mielőtt Ábrahám lett, én vagyok.” (ἐγὼ εἰμι) (Jn 8,58). Mózes meghívásának története harmonizál Keresztelő János bemutatásával. Az égő csipkebokornál úgy mutatkozik be Isten, hogy „én vagyok, aki van” (Εγὼ εἰμι ὁ ὢν), s egyúttal Ábrahám, Izsák és Jákob Istenének nevezi magát. Az isteni manifesztáció az egyént időbeli síkon megelőző minősége ebben és a csipkebokor jelenetben is közös. Továbbá az Evangélium azt az isteni retorikát használja, amely a Kivonulás könyvében a „név” kinyilatkoztatása során, sőt más formában Izajásnál is megtalálható (Iz 43).

Az Isten báránya motívum kapcsán fel kell figyelnünk arra az igazságra, amely Jn 1,39-től bontakozik ki, de kötődik az általunk vizsgált részhez is. Jn 1,36-ban ismét elhangzik a buzdítás: „Íme, az Isten Báránya!”. A narratíva egy tudatos kihagyást alkalmaz. Nincs megismételve a participium, mely szerint Jézus elveszi a világ bűnét. A tanítványok válasza viszont dinamikus és élettel teli. Jézus lakóhelye felől érdeklődnek. Ragaszkodni akarnak hozzá, mígnem a Mester felajánlja, hogy nézzék meg és tartsanak vele. A pászkabaránnal kapcsolatos fő szabályok közé tartozott, hogy egy családnak vagy egy kisebb közösségnek együtt kellett elfogyasztania és egy házban kellett tartózkodniuk. Ha a tanítványok Jézusban megismerték a pászkabarányt, akkor az e fajta ragaszkodás jelképezheti az egyetlen jó választ, a hozzá való ragaszkodást, hiszen így megszabadulhatnak a bűn miatt érkező pusztítástól, és általa kiszabadulhatnak a romlott nemzedékből, amelynek előképei az egyiptomiak vagy később a babiloniak. Ez az első lépés, amelyre a bárány által Isten meghívja a népét.

Kultikus kivonulás

Tovább gondolva a tanítványok Jézus házánál történő időtöltését, visszatérünk Morales kultikus kivonulásához. A kultikus bevonulás a szentélybe visszafordítása az Édenből való kiűzetésnek, hiszen az szentély a zsidó hagyományban Isten jelenlétének helyét testesítette meg, amelybe a zsidó liturgia csúcspontján, egy évben egyszer, lehetett bejutni – csakis kizárólag a főpapnak.

Ha Morales feltételezése igaz, akkor Jézus egy kultikus kivonulásra hív bennünket a bűnből azáltal, hogy elvégzi bevonulásunkat a szentélybe. Ennek kapcsán érdemes egy pillantást vetnünk a templomi kultikus tárgyakra.

A templom szentélyében három kultikus eszköz volt a függöny előtt. A kitett kenyerek asztala, a tömjénáldozat oltára és a menóra, a hétágú gyertyatartó (Kiv 25,23-40; Kiv 30,1-10). Kintebb tekintve, a templom ajtaja Josephus Flavius beszámolója szerint szőlőmintázatú volt (Ant. 15.11.3). Ez előtt volt a napi áldozat oltára, amelyről sok esetben átvitték a paraszat a tömjénáldozathoz. A szentek szentjében helyezkedett el a frigyláda, amelyben a mózesi kőtáblák, Áron főpap botja és a vándorlás mannája volt (Zsid 9,4). A frigyláda tetején két kerub ült egymással szemben, szárnyaikat a láda fölött tartva.

Jézus programot állít fel a templom megtisztításának történetében (Jn 2,13-23). Bá-

rányként bevonult a templomba, kiúzta a többi áldozatnak szánt állatot, majd a narratíva végén megjegyzi: „Bontsátok le ezt a templomot, és harmadnapra fölépítem.” Itt testének templomáról beszélt. Ha Jézus valóban a Morales-féle kultikus kivonulást járja, akkor az Evangélium során tanúi lehetünk annak, ahogy ezt a templomot felépíti a bárány.

Jézus a bárány (Jn 1,29.36), amely nélkül nincs bebocsátás az új templomba. Majd így szól: „Én vagyok a kapu” (Jn 10,9), akin keresztül Isten szentélyébe mindenki ki-be járhat. Így szól: „Én vagyok a szőlőtő” (Jn 15,5), amely jelképezi a josephusi templomkapu díszének mintázatát. Szőlővesszőként mi magunk is részesei vagyunk Jézus teste templomának. Továbbá így szól: „Én vagyok a világ világossága” (Jn 8,12), az örök fény, amelyet a menóra jelképez. Végül pedig így: „Én vagyok az élet kenyere” (Jn 6,35), a kitett kenyerek asztalának Istennek szentelt kenyere. A tömjén oltár hiányzik, illetve a frigyládjára történő bármely utalás is. Keressük meg, hátha találunk hasonlót.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a Zsoltárok között az imádság „mint tömjénfüst” száll Isten színe elé (Zsolt 140). Morales (2020) ezen a vonalon haladva azt állítja, hogy:

Izrael kultikus kivonulása Isten mennyei jelenlétébe az áldozati báránnyal való azonosuláson keresztül történt, aki Izraelt, Isten elsőszülöttjét képviselte. Izrael rituálisan és helyettesítő módon átélte az áldozati helyettes kultikus kivonulását, akinek feddhetetlen vére kiontatott, akinek anyagát Jahve dicsőségének tüze füstté változtatta, és aki kellemes illatként szállt fel Isten boldogító házába.⁴

Ezt igazolja az „elvenni”, „felemelni” ige (αἶρω) a választott perikópánkból, amely kifejezi a felfelé irányuló mozgást. Isten báránya „felemeli” a világ bűneit. Sőt, maga mondja, hogy „Amint Mózes fölemelte a kígyót a pusztában, úgy fogják fölemelni az Emberfiát is” (Jn 3,14). Jézus saját halálával, az Atyának bemutatott életáldozatával, elveszi a bűneinket.

A frigyládjára történő utalást, azaz a szentélybe való sikeres bejutást pedig nem máshol szemléljhetjük, mint a feltámadási jelenetben, ahol, egyedülálló módon, János szerint Mária Magdolna két fehér ruhába öltözött angyalt látott, hasonlóképpen a frigyláda szerkezetéhez – „az egyik fejtől, a másik lábtól” (Jn 20,12). Jézus olyan templomot épített fel testében, amelybe főpapként ő vezeti be Mária Magdolnát, az ingadozó Pétert és, a hit által, legelőször Jánost.

BEFEJEZÉS

A jános Jézus a szó teljes értelmé szerint „húsvéti bárány”. Olyan bárány, aki feltárja Isten valódi természetét: szenved értünk elsőszülöttként, hordozza a bűnt, de ezzel megszerzi a védelmet. A tanítványok számára Jézus pászkbárány, akit követni kell, mert a házában biztonság van.

A papi közösség számára, mely egyre inkább kezdi megérteni a zsidó szokások ér-

⁴ Morales (2020), pg. 103.

telmét, Jézus az új templom, aki a templom összes tisztségével rendelkezik. Olyan bárány, amely az irgalom idejét hirdeti, amelyben mentesülhetünk az ítélet alól. Olyan bárány, aki megnyitja az ígéret földje felé az utat, s bevezet bennünket a mennyei szentélybe, melyben a nép a Szentlélek által igazi imádóvá válik. Jézus a bárány, aki családját az új teremtes szentélyébe gyűjti, ahová az Atya mindenkit, akik hisznek Fiában, az örök élet ajándékával vár. Az evangélium különösen is érzékeny a zsidó szimbolikára, ezért egyesek úgy gondolják, hogy János a papsághoz tartozott (Rigato, 2007). Ezt látszik igazolni, hogy bejárása volt a főpap udvarába, ahová, Jézus passiója során, be tudata juttatni Pétert (Jn 18,15).

Isten bennünket, modern olvasókat eme rövid szakasz által arra hív, hogy fogadjuk el Jézus két legfőbb működését, amely a bűnbocsánatban és a Szentlélek kiáradásában nyilvánul meg; arra hív, hogy a pászskabárányhoz, az Eucharisziához való ragaszkodásunkat megújítsuk, hiszen az Ő házában védelem alatt állunk; arra hív, hogy vegyük észre Jézusban az új templomot, aki „a mennyek közé” helyezett bennünket, és a zsidó templom minden szimbolikáját megtestesíti számunkra. Ha Isten jelenlétében vágyunk, Jézus által szabad utunk van az Atyához. Áldozata megvalósította, beteljesítette a történelmi kivonulás emlékét, megértette velünk a kultusz szerepét, hogy Jézus imádata által mi magunk is az új teremtes részesei lehessünk, ahogy János ezt evangéliumában megszerkesztette.

Tanulmányom, János evangéliumát vizsgálva, több oldalról világította meg Isten bárányának szerepét. Bízom abban, hogy az olvasó a Kinyilatkoztatás gazdag feltárása által talált olyan lelki kincset ebben a munkában, amely az jánosi bárány zsidó hátterét megszeretteti és keresztény szempontból is megközelíthetővé teszi. A jánosi ábrázolás célja, hogy minél jobban higgyünk Jézusban, az Isten bárányában, és „ha hiszünk, akkor életünk legyen benne” (vö. Jn 20,31).

Kapcsolattartó szerző:
Kovács Zoltán
Gál Ferenc Egyetem,
Teológiai Kar
6720 Szeged
Dóm tér 6.
kovacs725@gmail.com

Corresponding author:
Zoltán Kovács
Faculty of Theology
Gál Ferenc University
Dóm square 6.
6720 Szeged, Hungary
kovacs725@gmail.com

Hivatkozás: Kovács, Z. (2025). A bárány motívum narratív és intertextuális vizsgálata Jn 1,29-34 alapján. *Deliberationes*, 18(1), 71–80.

IRODALOMJEGYZÉK

- Aland, K., Aland, B., Karavidopoulos, J., Martini, C. M., & Metzger, B. M. (2012). *Novum Testamentum Graece* (28th Edition). Deutsche Bibelgesellschaft.
- Brown, R. E. (1988). *The Gospel and Epistles of John: A concise commentary*. The Liturgical Press. <http://127.0.0.1:80/pug/resource?uri=312081BIB>
- Carson, D. A. (1991). *The Gospel according to John*. IVP.
- Horton, M. S. (2002). *Covenant and Eschatology: The Divine Drama* Westminster John Knox.
- Josephus, F. (1987). *The works of Josephus: Complete and unabridged* (W. Whiston, Ed.). Hendrickson.
- Morales, L. M. (2020). *Exodus Old and New: A Biblical Theology of Redemption*. IVP Academic.
- Morris, L. (1995). *The Gospel according to John*. Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Rigato, M. L. (2007). *Giovanni: L'enigma il Presbitero il culto il Tempio la cristologia / Maria Luisa Rigato*. EDB.
- Szent István Társulati Biblia. (2018). Szent István Társulati Biblia Online. <https://szentiras.hu/SZIT/R%C3%B3m6/> (Eredeti 1973)
- Wright, N. T. (2019). *The New Testament in its world: An introduction to the history, literature, and theology of the first Christians* SPCK.

Deliberationes tudományos folyóirat
18. évfolyam 1. szám 2025/1, 81–91. oldal
Kézirat beérkezése: 2025. április 1.
Kézirat befogadása: 2025. október 22.
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.81

Deliberationes Scientific Journal
Vol.18; Ed.No. 1/2025, pages: 81–91
Paper submitted: 1st April 2025
Paper accepted: 22nd October 2025
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.81

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE AUTONOMOUS VEHICLE MARKET: TRENDS AND INNOVATIONS

Máté Prorok

Faculty of Economy, Gál Ferenc University
Óbuda University, Innovation Management Doctoral School

Abstract

The application of artificial intelligence (AI) in the autonomous vehicle market has shown significant growth between 2017 and 2024. This study aims to answer the following research question through secondary data analysis: To what extent have artificial intelligence technologies—specifically machine learning, deep learning, and computer vision—contributed to trends and innovations in the autonomous vehicle market during the chosen period? I explored the role of AI technologies in the development of autonomous systems by conducting a comprehensive analysis of the IEEE, Springer and further relevant databases publications to the topic.

The results show that machine learning algorithms have significantly improved the perception and pattern recognition capabilities of autonomous vehicles, enabling accurate classification of traffic signs and reliable detection of pedestrians. Deep learning techniques have facilitated the processing of complex environmental data, supporting the development of computer vision and 3D environment modeling. Sensor fusion and AI-based real-time decision-making have played a key role in improving vehicle reliability and efficiency, contributing to market growth.

The integration of AI technologies has not only been a driver of vehicle technology development, but has also influenced industry trends, regulatory frameworks, and facilitated the emergence of intelligent transportation systems. I found that AI has significantly contributed to innovations and trends in the autonomous vehicle market between 2017 and 2024. I conclude that AI technologies will continue to be a driver of autonomous vehicle development, and I recommend further research on the integration of AI and smart city infrastructures, as well as addressing regulatory and ethical challenges.

Keywords: autonomous vehicles, machine learning, deep learning, artificial intelligence, computer vision

MESTERSÉGES INTELLIGENCIA AZ AUTONÓM JÁRMŰPIACON: TRENDEK ÉS INNOVÁCIÓK

Prorok Máté

Gál Ferenc Egyetem, Gazdasági Kar

Óbudai Egyetem, Innováció Menedzsment Doktori Iskola

Absztrakt

A mesterséges intelligencia (AI) alkalmazása az autonóm járművek piacán jelentős növekedést mutatott 2017 és 2024 között. A tanulmány a következő kutatási kérdésre kíván választ adni szekunder adatelemzés révén: Mennyire járulnak hozzá a mesterséges intelligencia technológiák – különösen a gépi tanulás, a mélytanulás, és a számítógépes látás – a trendekhez és innovációkhoz az autonóm járművek piacán a választott időszakban? A mesterséges intelligencia technológiák autonóm rendszerek fejlesztésében betöltött szerepét az IEEE, Springer és további a témához kapcsolódó releváns adatbázisok publikációinak átfogó elemzésével tártam fel.

Az eredmények azt mutatják, hogy a gépi tanulási algoritmusok jelentősen javították az autonóm járművek észlelési és mintafelismerő képességeit, lehetővé téve a közlekedési táblák pontos osztályozását és a gyalogosok megbízható észlelését. A mély tanulási technikák lehetővé tették az összetett környezeti adatok feldolgozását, támogatva a számítógépes látás és a 3D környezetmodellezés fejlesztését. Az érzékelőfúzió és az AI-alapú valós idejű döntéshozatal kulcsszerepet játszott a járművek megbízhatóságának és hatékonyságának javításában, hozzájárulva a piac növekedéséhez.

Az AI-technológiák integrációja nemcsak a járműtechnológia fejlődésének motorja volt, hanem befolyásolta az iparági trendeket, a szabályozási kereteket, és elősegítette az intelligens közlekedési rendszerek megjelenését. A mesterséges intelligencia 2017 és 2024 között jelentősen hozzájárult az innovációkhoz és trendekhez az autonóm járművek piacán. Arra a következtetésre jutottam, hogy az AI-technológiák továbbra is az autonóm járművek fejlesztésének mozgatórugói lesznek, és további kutatásokat javaslok az AI és az intelligens város integrációjával kapcsolatban. infrastruktúrák, valamint a szabályozási és etikai kihívások kezelése.

Kulcsszavak: autonóm járművek, gépi tanulás, mélytanulás, mesterséges intelligencia, számítógépes látás

INTRODUCTION

The development of autonomous vehicles has gained significant momentum over the past decade, with artificial intelligence playing a central role. AI enables vehicles to sense, interpret, and make autonomous decisions in their environment. The integration of machine learning, deep learning, and computer vision has led to a number of innovations in autonomous systems.

This study aims to answer the following research question through secondary data analysis from 2017 to 2024: To what extent have artificial intelligence technologies—specifically machine learning, deep learning, and computer vision—contributed to trends and innovations in the autonomous vehicle market during the chosen period?” During the study, I analyzed IEEE and Springer and other relevant journals available in databases to uncover the latest developments and research directions. I observed significant growth in the AI-enabled autonomous vehicle market during the analyzed period, this is why I chose exactly this period. This growth is linked to the development of AI technologies, digitalization and the increasing demand for intelligent transportation systems. The use of machine learning algorithms has enabled the efficient recognition of patterns in data, such as traffic sign classification and pedestrian detection. Deep learning has contributed to the development of computer vision, improving object recognition based on camera images and 3D modeling of the vehicle environment.

Sensor fusion and AI-based real-time decision-making are areas that have significantly contributed to increasing the reliability and efficiency of autonomous vehicles. The integration of 5G networks and V2X communication creates further opportunities for autonomous systems, facilitating the emergence of intelligent transportation infrastructures.

THE ROLE OF AI IN AUTONOMOUS VEHICLES

At the heart of autonomous vehicles is artificial intelligence, which enables vehicles to sense, interpret, and also make autonomous decisions in their environment (Cunneen, 2023). The application of AI is built on integrated solutions that include a number of complementary technologies and algorithms (Fernandes & Estorilio, 2023).

Machine Learning (ML) algorithms are able to learn independently and improve their performance based on experience. The main application of ML in autonomous vehicles is to recognize patterns in data, such as classifying traffic signs or detecting pedestrians. Supervised learning allows systems to learn from specific examples, while unsupervised learning allows systems to discover hidden relationships between data. Deep learning algorithms are based on the multilayer structure of neural networks, which are particularly effective in processing large and complex databases. In autonomous vehicles, deep learning helps with computer vision, such as object recognition and classification based on camera images, and 3D models of the vehicle's environment (Cunneen et al., 2019).

Computer vision is one of the most important application areas of AI, allowing a vehicle to perceive and interpret visual data. Computer vision technology supports basic functions such as obstacle detection, path identification, and traffic sign interpretation. Sensors in autonomous vehicles such as lidar, radar, camera, ultrasonic sensors generate huge amounts of data. AI algorithms can extract useful information from this data, such as the movement patterns of objects around the vehicle or the prediction of traffic

situations (Selver et al., 2018).

The environmental perception of autonomous vehicles is based on the integrated use of different types of sensors. Sensor fusion is a technology that performs coordinated processing of data collected by sensors, thus providing a more accurate, context-rich picture of the vehicle's environment. Light Detection and Ranging, Lidar, sensors create a high-resolution spatial map using laser beams. AI systems can use this data to accurately determine obstacles, routes, and distances. Radar plays a prominent role in detecting the speed and distance of moving objects, such as other vehicles, especially in poor visibility conditions. Cameras provide accurate information about the color, shapes, and movement of the environment through computer vision algorithms. AI software integrates and analyzes information generated by sensors in real time, allowing the vehicle to respond adaptively to changing environmental factors (Blasch et al., 2021).

A key aspect of autonomous vehicle operation is real-time decision making, in which AI systems evaluate the current environment and make decisions, such as when accelerating, braking, or changing lanes (Tien, 2017). Another important thing is path planning. AI-based path planning algorithms optimize the vehicle's movement to reach a destination while taking into account traffic rules, dynamic obstacles, and traffic situations. The algorithms often use Dijkstra or A* algorithms to determine the shortest or safest path. Machine learning models can predict the movements of other road users, such as pedestrians and vehicles, thereby preventing potential accidents (Lin, 2024). Real-time adaptation is becoming more important. Autonomous vehicles are able to adapt their decisions to the current situation, for example, choosing an alternative route in case of traffic jams or adjusting their speed to bad weather conditions (Gallardo et al, 2017).

Recent developments further enhance the efficiency and reliability of autonomous systems. Federated learning means that shared learning models among autonomous vehicles allow vehicles to collectively improve AI performance without having to share raw data, thereby ensuring a high level of data protection (Zeng et al., 2022). Reinforcement learning is another branch of AI which is able to learn real-time decision-making, in which vehicles optimize their behavior based on rewards and penalties from their own experience (Hillebrand et al., 2020).

MARKET TRENDS AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT DIRECTIONS

The autonomous vehicle market has shown rapid growth in recent years, driven by the demand for AI technologies, digitalization, and smart transportation systems. Market players are continuously innovating to meet the ever-expanding consumer needs and regulatory expectations. AEVs, Autonomous Electric Vehicles, the rise of electric vehicles, combined with autonomous technologies, points towards a more sustainable transportation model. AEVs not only support carbon-neutral transportation, but also reduce operating costs thanks to electric propulsion and AI-based efficiency optimization

(Mallozzi et al, 2019). Models such as ridesharing and carsharing have also become significant trends in the autonomous vehicle market. AI-powered systems make these services more efficient by balancing real-time demand and supply. (Prieto et al., 2022).

Artificial intelligence has fundamentally transformed technological innovations in the autonomous vehicle market, particularly in terms of communication technologies, data processing, and enhanced safety. The role of 5G networks provides low-latency, high-bandwidth communications that enable autonomous vehicles to share data in real time and enable Vehicle-to-Everything (V2X) communication. This technology is key to vehicle-to-vehicle collaboration and the integration of intelligent transportation systems (Hasan, 2020).

Autonomous vehicles continuously generate and use large amounts of data, which are processed and stored by cloud-based systems. AI-based cloud services enable real-time analysis, for example by processing traffic patterns instantly. Autonomous vehicle data, especially sensor data and decision-making logic, contain sensitive information. The use of blockchain technology ensures its secure sharing and authenticity (Shahzad, 2022).

The widespread use of AI technology offers significant cost-effectiveness benefits in the autonomous vehicle market. The first benefit can be the reduction of manufacturing costs. AI-based robotic manufacturing processes reduce the need for human labor while increasing production efficiency. Intelligent quality control systems further reduce the rate of defective products. The other benefit can be the maintenance cost optimization. AI-powered predictive maintenance systems can predict component failure, reducing downtime and repair costs. The widespread use of autonomous vehicles is expected to reduce the number of traffic accidents, which can lead to significant cost savings in the healthcare and insurance sectors (Goriparthi, 2024).

AI-based systems in autonomous vehicles play a key role in real-time data processing and personalization of the user experience. AI systems analyze traffic data in real time, enabling congestion avoidance and optimal route selection. Technologies such as digital twins enable the simulation and optimization of transportation systems. Advanced user interfaces, like HMIs, Human-Machine Interfaces powered by AI provide passengers with real-time analysis of the vehicle environment and decisions, thereby increasing transparency and trust in the technology (Meduri et al, 2023). AI systems in autonomous vehicles can recognize user preferences, such as desired temperature, seat settings or preferred routes, thus providing a unique experience for passengers (Liao et al., 2024).

In addition to the technological development of the autonomous vehicle market, the development of the regulatory environment and infrastructure is also receiving special attention. Global developments in the field of autonomous technologies, such as regulatory harmonization in the EU and the United States, are decisive for market opportunities (von Ungern-Sternberg, 2018).

Explainable AI or XAI is important because the technologies that increase the transparency of the operation of AI systems allow the processes behind decisions to be better understood, thereby increasing user and regulatory trust (Dwivedi et al, 2023).

SOCIAL AND ECONOMIC IMPACTS OF AI-BASED AUTONOMOUS VEHICLES

One of the most important societal impacts of autonomous vehicles is the significant reduction in the number of traffic accidents, which results from the elimination of human error. Majority of traffic accidents are caused by human error, such as fatigue, inattention or speeding. AI-based systems, such as collision avoidance systems and predictive behavior analysis, analyze traffic situations in real time, thereby minimizing the risks caused by the human factor. The more accurate perception and decision-making capabilities of AI-controlled vehicles improve reaction times and accident avoidance. For example, AI-based braking systems react to hazards in milliseconds, making it almost impossible to compete with human reflexes. Autonomous systems strictly follow traffic rules, such as speed limits, interpretation of traffic signs, and maintaining a safe distance, thereby reducing the risks of violations (Fu et al., 2021). Autonomous vehicles significantly improve the flexibility and accessibility of transportation, especially for those for whom traditional transportation options are limited. Autonomous vehicles provide personalized services that enable the elderly and people with reduced mobility to travel independently. AI-based systems use adaptive technologies such as voice control or accessible vehicle design. Ridesharing and carsharing services that use autonomous vehicles provide flexible transportation options at lower costs while reducing the need for vehicle ownership. AI-based systems' optimized route planning and real-time traffic analysis reduce congestion, improving transportation efficiency and saving time (Bongiovanni, 2022).

Autonomous vehicle technology is fundamentally transforming the economy, creating new business models and generating new industries. AI-based systems support shared mobility services, such as autonomous taxis and fleet management systems. These solutions reduce operating costs while increasing the efficiency and availability of services. Technologies related to autonomous vehicles, such as software development, sensor manufacturing, and big data analysis, have created new industries. These areas are expected to create millions of new jobs in the coming decades. Accident risks reduced by AI can result in lower insurance premiums. The data collection capabilities of autonomous vehicles enable more accurate risk analysis, which also contributes to cost-effectiveness. The widespread use of autonomous vehicles improves the efficiency of logistics chains, reduces transportation costs, and increases the availability of goods and services (Turan et al, 2020).

Autonomous vehicles contribute to the development of sustainable transport systems that have a positive impact on the environment. Optimized driving patterns of AI-based systems, such as smoother acceleration and braking, reduce fuel consumption and emissions. The proliferation of electric autonomous vehicles will further reduce the need for fossil fuels, supporting the goals of carbon neutrality. Autonomous systems

improve road use efficiency, reducing road congestion and infrastructure maintenance costs (Manavaalan et al., 2024).

One of the biggest obstacles to the widespread adoption of autonomous vehicles is the regulatory framework and the resolution of ethical dilemmas. Autonomous vehicles are being introduced in a globally diverse regulatory environment, which may hinder the development of a single market. Issues such as liability will fundamentally affect the adoption of the technology. Ethical dilemmas that arise during the operation of autonomous vehicles are generating significant debate. Social norms must be taken into account when programming the decision-making mechanisms of AI algorithms, but these may differ from region to region and culture to culture. To ensure the compatibility of autonomous systems, global standards are needed that define the interoperability of AI technologies (Fahim, 2024).

The operation of autonomous vehicles requires the collection and processing of large amounts of data, which raises a number of data protection and security challenges. Autonomous systems collect personal and sensitive data about passengers, such as location data, habits, and biometric information. Compliance with the General Data Protection Regulation (GDPR) or other similar regulations is essential to avoid data breaches. Autonomous vehicle systems are vulnerable to cyberattacks that can compromise the safety of passengers and the operation of the vehicles. The use of advanced encryption algorithms, blockchain technology, and real-time threat detection systems are key to preventing such attacks (Taeiagh, 2019).

The issue of social acceptance is based on the successful integration of autonomous vehicles depends largely on society's attitude and trust. People's trust is affected by accidents during autonomous vehicle testing and the lack of transparency in AI. Explainable AI technologies, which allow us to understand the decision-making processes of AI systems, play an important role in increasing social trust (Adnan, 2018).

For the future, the development of the autonomous vehicle market offers significant opportunities, especially in the areas of artificial intelligence and the integration of smart cities. Further advances in AI, such as increasing the efficiency of deep learning models and developing adaptive learning algorithms, will enable the precision operation of autonomous systems to be improved. The integration of smart cities and transport systems are important. Autonomous vehicles can optimize traffic flows by connecting to the transport infrastructure of smart cities. Smart traffic lights, real-time traffic control and AI-based parking systems all contribute to the efficiency of urban transport. The spread of electric self-driving vehicles contributes to environmental sustainability, while logistics optimization reduces energy consumption. The introduction of autonomous systems can lead to the realization of carbon-neutral transport models in the long term (Chehri, 2019).

SUMMARY

In the autonomous vehicle market, the integration of AI technologies, especially machine learning, deep learning, and computer vision, has fundamentally transformed transportation systems and related industries between 2017 and 2024. According to the answer to the research question, these AI technologies have played a key role in the trends and innovations in the autonomous vehicle market, facilitating the development of vehicles' sensing, interpretation, and autonomous decision-making capabilities.

In the analysis of the IEEE, Springer and the other relevant databases to the topic, I found that the application of machine learning has enabled the efficient recognition of data patterns, which is essential for the environmental perception and interaction of autonomous vehicles. Deep learning has facilitated the processing of complex environmental information and the development of computer vision, improving object recognition and obstacle avoidance capabilities. These innovations have contributed to increasing the reliability and efficiency of autonomous vehicles, which has led to the rapid growth of the market during this period.

Future developments and research will continue to focus on integrating AI technologies, building smart city infrastructures, and addressing regulatory challenges. The widespread deployment of AI-powered autonomous vehicles offers significant benefits in terms of road safety, economic efficiency, and environmental sustainability. Overcoming barriers and continuing innovation are essential for these technologies to fully realize their potential to transform global transportation systems.

Kapcsolattartó szerző:
Prorok Máté
Gál Ferenc Egyetem
Gazdasági Kar
5600 Békéscsaba
prorok.mate@gfe.hu

Corresponding author:
Máté Prorok
Faculty of Economy
Gál Ferenc University
Bajza str. 33.
prorok.mate@gfe.hu

Hivatkozás: Prorok, M. (2025). Artificial Intelligence in the Autonomous Vehicle Market: Trends and Innovations. *Deliberationes*, 18(1), 81–91.

BIBLIOGRAPHY

- Adnan, N., Nordin, S. M., bin Bahrudin, M. A., & Ali, M. (2018). How trust can drive forward the user acceptance to the technology? In-vehicle technology for autonomous vehicle. *Transportation research part A: policy and practice*, 118, 819-836.
- Blasch, E., Pham, T., Chong, C. Y., Koch, W., Leung, H., Braines, D., & Abdelzaher, T. (2021). Machine learning/artificial intelligence for sensor data fusion—opportunities and challenges. *IEEE Aerospace and Electronic Systems Magazine*, 36(7), 80-93.
- Bongiovanni, C., Kaspi, M., Cordeau, J. F., & Geroliminis, N. (2022). A machine learning-driven two-phase metaheuristic for autonomous ridesharing operations. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 165, 102835.
- Chehri, A., & Mouftah, H. T. (2019). Autonomous vehicles in the sustainable cities, the beginning of a green adventure. *Sustainable Cities and Society*, 51, 101751.
- Cunneen, M. (2023). Autonomous vehicles, artificial intelligence, risk and colliding narratives. In *Connected and automated vehicles: Integrating engineering and ethics* (pp. 175-195). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Cunneen, M., Mullins, M., & Murphy, F. (2019). Autonomous Vehicles and Embedded Artificial Intelligence: The Challenges of Framing Machine Driving Decisions. *Applied Artificial Intelligence*, 33(8), 706–731. <https://doi.org/10.1080/08839514.2019.1600301>
- Dwivedi, R., Dave, D., Naik, H., Singhal, S., Omer, R., Patel, P., ... & Ranjan, R. (2023). Explainable AI (XAI): Core ideas, techniques, and solutions. *ACM Computing Surveys*, 55(9), 1-33.
- Fahim, S. (2024). Ethical Issues Related to Artificial Intelligence in Autonomous Cars. In *Ethico-Legal Aspect of AI-driven Driverless Cars: Comparing Autonomous Vehicle Regulations in Germany, California, and India* (pp. 129-154). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Fernandes, E. C., & Estorilio, C. C. A. (2023). The Impact of Artificial Intelligence Technologies in Achieving Better Levels of Maturity in Business Process Management. In F. Deschamps, E. Pinheiro De Lima, S. E. Gouvêa Da Costa, & M. G. Trentin (Eds.), *Proceedings of the 11th International Conference on Production Research – Americas* (pp. 717–725). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-36121-0_89
- Fu, Y., Li, C., Yu, F. R., Luan, T. H., & Zhang, Y. (2021). A survey of driving safety with sensing, vehicular communications, and artificial intelligence-based collision avoidance. *IEEE transactions on intelligent transportation systems*, 23(7), 6142-6163.
- Gallardo, N., Gamez, N., Rad, P., & Jamshidi, M. (2017). Autonomous decision making for a driver-less car. In *2017 12th System of Systems Engineering Conference (SoSE)* (pp. 1-6). IEEE.
- Goriparthi, R. G. (2024). AI-Driven Predictive Analytics for Autonomous Systems: A Machine Learning Approach. *Revista de Inteligencia Artificial en Medicina*, 15(1), 843-879.

- Hasan, M., Mohan, S., Shimizu, T., & Lu, H. (2020). Securing vehicle-to-everything (V2X) communication platforms. *IEEE Transactions on Intelligent Vehicles*, 5(4), 693-713.
- Hillebrand, M., Lakhani, M., & Dumitrescu, R. (2020). A design methodology for deep reinforcement learning in autonomous systems. *Procedia Manufacturing*, 52, 266-271.
- Liao, X., Zhao, Z., Barth, M. J., Abdelraouf, A., Gupta, R., Han, K., ... & Wu, G. (2024). A review of personalization in driving behavior: Dataset, modeling, and validation. *IEEE Transactions on Intelligent Vehicles*.
- Lin, Y. (2024). Dijkstra and A* algorithms in automated vehicle driving. In *International Conference on Mechatronic Engineering and Artificial Intelligence (MEAI 2023)* (Vol. 13071, pp. 584-590). SPIE.
- Mallozzi, P., Pelliccione, P., Knauss, A., Berger, C., & Mohammadiha, N. (2019). Autonomous vehicles: state of the art, future trends, and challenges. *Automotive systems and software engineering: State of the art and future trends*, 347-367.
- Manavaalan, G., Gobikannan, K., Elango, S., & Kumar, P. V. (2024). Energy saving and speed control in autonomous electric vehicle using enhanced manta ray foraging algorithm optimized intelligent systems. *Journal of Power Sources*, 619, 235217.
- Meduri, K., Nadella, G. S., Gonaygunta, H., & Meduri, S. S. (2023). Developing a Fog Computing-based AI Framework for Real-time Traffic Management and Optimization. *International Journal of Sustainable Development in Computing Science*, 5(4), 1-24.
- Prieto, M., Stan, V., & Baltas, G. (2022). New insights in peer-to-peer carsharing and ridesharing participation intentions: Evidence from the “provider-user” perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102795.
- Selver, A. M., Ataç, E., Belenlioglu, B., Dogan, S., & Zoral, Y. E. (2018). Visual and LIDAR data processing and fusion as an element of real time big data analysis for rail vehicle driver support systems. *Innovative Applications of Big Data in the Railway Industry*, 40-66.
- Shahzad, A., Gherbi, A., & Zhang, K. (2022). Enabling fog-blockchain computing for autonomous-vehicle-parking system: A solution to reinforce iot-cloud platform for future smart parking. *Sensors*, 22(13), 4849.
- Taeihagh, A., & Lim, H. S. M. (2019). Governing autonomous vehicles: emerging responses for safety, liability, privacy, cybersecurity, and industry risks. *Transport reviews*, 39(1), 103-128.
- Tien, J. M. (2017). Internet of things, real-time decision making, and artificial intelligence. *Annals of Data Science*, 4, 149-178.
- Turan, B., Pedarsani, R., & Alizadeh, M. (2020). Dynamic pricing and fleet management for electric autonomous mobility on demand systems. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 121, 102829.

- von Ungern-Sternberg, A. (2018). Autonomous driving: regulatory challenges raised by artificial decision making and tragic choices. In *Research handbook on the law of artificial intelligence* (pp. 251-278). Edward Elgar Publishing.
- Zeng, T., Semiari, O., Chen, M., Saad, W., & Bennis, M. (2022). Federated learning on the road autonomous controller design for connected and autonomous vehicles. *IEEE Transactions on Wireless Communications*, 21(12), 10407-10423.

Deliberationes tudományos folyóirat
18. évfolyam 1. szám 2025/1, 93–118. oldal
Kézirat beérkezése: 2025. április. 11.
Kézirat befogadása: 2025. október 22.
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.93

Deliberationes Scientific Journal
Vol.18; Ed.No. 1/2025, pages: 93–118
Paper submitted: 11th April 2025
Paper accepted: 22nd October 2025
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.93

AZ ISKOLAIGAZGATÓK KIÉGÉSÉNEK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA VALIDÁLT MÉRŐESZKÖZZEL

Thékes István
Gál Ferenc Egyetem, Egészség- és Szociális Tudományi Kar

Absztrakt

Jelen dolgozatban hazai mércével mérve hiánypótló munkát kívánok bemutatni. A tanári kiégés kockázatát a lent hivatkozott kutatások már ugyan vizsgálták, de az intézményvezetői kiégési kockázatok dimenzióit és a veszélyeztetettség mértékét az elmúlt két évtizedben nem mérték a hazai oktatáskutatók. Erre vállalkozom most, és megpróbálom feltárni azokat a változókat, amelyek szerepet játszanak az igazgatói munkából való kiégésben. A munkában történő kimerülés, a naponta monoton módon kapott újabb és újabb feladatok kapcsán minden emberben megfogalmazódik, hogy jobb lenne nem dolgozni, illetve teljesen mást csinálni. Ez a dilemma vetette fel, immár fél évszázada, azt a törekvést, hogy a kiégést (burnout) empirikus adatokkal vizsgálják és mérhetővé tegyék.

Maslach és munkatársai. (2001) dolgozták ki a pedagógusi kiégés véglegesített kérdőívét. A pedagógus-kiégés korábbi vizsgálata során mi is ezzel a mérőeszközzel dolgoztunk, természetesen támaszkodtunk a hazai kutatások tapasztalataira is (Szabó és Jagoics, 2016). Ezúttal hazai iskolaigazgatók kiégésről alkotott vélekedéseit vizsgáltuk az adaptált Maslach-féle kérdőívvel. Az igazgatók (N=53) online töltötték ki a Likert-skálás kérdőívet, amely lakókörnyezetre, iskolai környezetre és munkatapasztaltra vonatkozóan háttérkérdéseket is tartalmazott. Elemzéseinket a nemzetközi és a hazai szakirodalomban található eredményekkel összevetve végeztük el, melyeket ebben a tanulmányban tárgyalunk.

Kulcsszavak: kiégés, burnout, iskolaigazgatók, Maslach

THE EMPIRICAL INVESTIGATION OF SCHOOL PRINCIPALS' BURNOUT WITH A VALIDATED INSTRUMENT

István Thékes

Gál Ferenc University, Faculty of Health and Social Sciences

Abstract

In this paper, I want to present a work that, by national standards, fills a gap. Although the research cited below has already examined the risk of teacher burnout, the dimensions of burnout risk and the extent of exposure to it have not been measured by domestic educational researchers in the last two decades. I will now take up this work and try to explore the variables that play a role in principal burnout. Exhaustion at work, the monotonous daily tasks that are given to us all, make us think that it would be better not to work or to do something else entirely. This is the problem that has prompted the quest for half a century now to investigate and measure burnout with empirical data. Maslach et al. (2001) developed the finalised questionnaire on teacher burnout. We have used this measure in our previous research to examine teacher burnout, drawing on the experience of domestic research (Szabó and Jagoics, 2016). This time, we investigated domestic school principals' perceptions of burnout using the adapted Maslach questionnaire. Principals (N=53) completed a Likert-scale questionnaire online, which included background questions on home environment, school environment and work experience. We conducted our analysis by comparing the results with those found in the international and national literature, which are discussed in this article.

Keywords: burnout, school principals, Maslach

BEVEZETÉS

Jelen dolgozatban hazai mércével mérve hiánypótló munkát kívánok bemutatni. A tanári kiégés kockázatát a lent hivatkozott kutatások már ugyan vizsgálták, de az intézményvezetői kiégési kockázatok dimenzióit és e veszélyeztetettség mértékét az elmúlt két évtizedben nem mérték a hazai oktatáskutatók. Erre a munkára tesztek most vállalat és megpróbálom feltárni azokat a változókat, amelyek szerepet játszanak az igazgatói munkából való kiégésben.

A munkában történő kimerülés, a naponta monoton módon kapott újabb és újabb feladatok kapcsán minden emberben az fogalmazódik meg, hogy jobb lenne nem dolgozni, illetve teljesen mást csinálni. Amikor már minden nap ezzel a gondolattal in-

dul a nap, vagy zárul, akkor már nem egyszerű kimerültségről beszélhetünk, hanem kiégésről.¹

Egy kutatócsoport² szerint a kiégés-szindrómával összefüggésbe hozható tényezőket két csoportra lehet osztani: 1) erőforrások, 2) követelmények. Ahogy rámutatnak, az erőforrások elősegítik, hogy a munkavállalók terhei ne legyenek olyan nagymértékűek, és a feladatok elvégzése során sikeresek legyenek. Ezzel szemben a követelmények növelik a dolgozók terheltségét, illetve az őket érő stresszt és az átélt szorongás mértékét. Korábbi empirikus kutatások eredményei alapján kijelenthető, hogy a burnout-szindróma megjelenésének valószínűsége akkor nő meg leginkább, ha az erőforrások nincsenek arányban a stresszt okozó tényezőkkel.³

A kiégés számos foglalkozásban megnyilvánulhat, de különösen gyakori a tanárok körében.⁴ Valójában a tanítást az egyik legstresszesebb szakmának tartják.⁵ Ez talán nem meglepő, tekintve a számos követelményt és stresszforrást, melyeket a tanárok nap mint nap megtapasztalnak⁶, beleértve a diákok helytelen viselkedését, a nagy munkaterhelést és a gyakori teljesítményértékeléseket.⁷ Ezek a tényezők együttesen rengeteg lehetőséget kínálnak arra, hogy a tanárokat a kiégés kialakulásának veszélye fenyegetse.⁸

Több definíció is született a pedagógiai kiégés-kutatások elmúlt fél évszázada alatt. Freudenberger⁹ szerint a kiégés a fizikai és érzelmi energia kimerülését jelenti, amely a munkakörülményekből fakad. Maslach és Jackson¹⁰ ugyanakkor már a kiégést három alkotó komponens szerint határozza meg: A kiégés három különböző összetevőre bontható: kimerültség, a deperszonalizáció és a csökkent személyes teljesítmény. A tanári hivatásra jellemző, hogy a tanítási gyakorlatot igényesnek és nagy stresszel járóknak ismerik el, ami jelentősen megnövelheti annak valószínűségét, hogy a pedagógusok olyan jelenségekkel szembesülnek, amelyek jelzik a kiégés tüneteit.¹¹ A korábbi kutatások rámutattak azokra a tényezőkre, amelyek a pedagógusokat fokozottan hajlamossá teszik a kiégés megtapasztalására. Hazánkban az ezredfordulón jelentek meg először a kiégést vizsgáló tanulmányok, három fő területen: orvosok, ápolók, tanárok.¹²

1 Szabó és Jagodics, 2016

2 Demerouti és mtsai., 2001

3 Maslach és Goldberg, 1998

4 Iancu és mtsai., 2018

5 Kyriacou, 2001

6 McCarthy és mtsai., 2016

7 Kyriacou, 2001

8 Schaufeli és Peeters, 2000

9 Freudenberger, 1974

10 Maslach és Jackson, 1985

11 Skaalvik és Skaalvik, 2020

12 Jagodics, 2021

1. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

1.1 A pedagógusok kiégését vizsgáló kutatások története

Ebben a szövegrészben egyrészt egy korábbi tanulmányom megállapításaira,¹³ másrészt Szigeti¹⁴ doktori értekezésére hagyatkozom, aki szerint a tanári kiégés vizsgálatának több fázisát különböztethetjük meg.

A témát vizsgáló szakirodalomban talált tanulmányok megállapításairól általánosságban elmondható, hogy a tanári kiégést a kutatók a tanulók motiváltságának tükrében vizsgálták. Egy múlt évezred végi kutatásban rámutattak, hogy ha a diákok kiégettnek érzik tanáraikat, akkor az motiváltságuk rovására megy, illetve az iskolai dolgozatok írása során gyakrabban követnek el csalást. Egy hazai felmérés¹⁵ azt találta, hogy a magyarországi tanárok 5-8%-a mutatja a kiégés jeleit. Egy korábbi, 30 debreceni pedagógus bevonásával végzett hazai tanulmány¹⁶ azt közölte, hogy a pedagógusok leginkább a hatalomtól, azaz az igazgatótól, a fenntartó képviselőjétől, az előjáróktól, az egzisztencia és az állás elvesztésétől félnek. Ezeknek a változóknak az együttese a tanári kiégéshez hasonló mértékűek, akárcsak a pedagógusok kudarcától való félelmei. Egy friss magyarországi kutatásban a kutatók e témában ennél sokkal nagyobb mintán végeztek vizsgálatot.¹⁷ A burnout-szindróma tüneteit a Maslach-féle kiégés kérdőív tanári munkára specializált verziójának hazai adaptációjával vizsgálták. A Maslach-féle mérőeszköz és annak tanárookra specializált változata eredetileg négy alskálából állt: lelki, érzelmi, szociális és testi. Az itemanalízis során a kutatók az eredetileg 24 tételből álló kérdőív magyar változatát alkalmasnak találták a kiégés feltárására¹⁸. A megerősítő faktorelemzéseket követően a több mint ezer felvett adat alapján arra jutottak, hogy az alskálák jól illeszkednek, azonban a korábbi hat-hat kérdőív tétel helyett négy-négy itemet tartalmaz most már csupán ($N = 1043$ fő, Chi négyzet/Szabadságfok = 5,17; CFI = 0,94; TLI = 0,93; RMR = 0,03; RMSEA = 0,06). A korábbi ellentmondások miatt, a testi alskála itemeit elhagyták a mérésből, így három alskálát vontak be a kutatásba. A válaszadás 0–4-ig terjedő Likert-skálán történt. Egy-egy alskálán maximálisan 16 pont volt elérhető. A saját fejlesztésű mérőeszköz segítségével elvégzett kutatásban bebizonyosodott, hogy a más területekre fejlesztett elméleti modell a pedagógusok esetében is használható. Az eredmények alapján elmondható, hogy a követelmények nagyobb mértéke erősen korrelál a kiégés tüneteinek súlyosbodásával. Továbbá az is kijelenthető, hogy az erőforrások a kiegyensúlyozottabb munkahelyi tapasztalatokkal járnak együtt. Ugyanakkor kiemelték, hogy az erőforrások képesek ellensúlyozni a követelmények hatását.

¹³ Thékes, 2019

¹⁴ Szigeti, 2023

¹⁵ Paksi és mtsai., 2015

¹⁶ Lelesz, 2009

¹⁷ Szabó és Jagodics, 2016

¹⁸ Jagodics és Szabó, 2016

Továbbá a kutatás fontos megállapítása, hogy a burnout-szindróma elemzése során az érzelmi kiégés a legmeghatározóbb.

1.2 A kiégés kutatásának történeti fázisai

A leírtak tükrében fontos áttekinteni az elmúlt 50 év kutatásának fázisait Szigeti¹⁹ alapján, amelyet az 1. ábra is illusztrál.

1) Úttörő fázis (1970-es évek –1980-as évek közepe)

Rengeteg, főleg leíró jellegű, sokszor anekdotaszerű esetleírással találkozhatunk, háttérbe szorítva a tudományos hozzáállást – főleg az egyénen belüli tényezőkre koncentrálva. Szigeti felidézi, hogy az akkoriban megjelent 48 publikációból mindössze 5 tartalmazott empirikus adatot.²⁰ Ma már szinte hihetetlennek hangzik, hogy a legtöbb nyelvre validált mérőeszközt, a *Maslach Burnout Inventoryt*, az egyetlen burnouttal foglalkozó tudományos folyóirat – közlésre alkalmatlannak találta.

2) Empirikus fázis (az 1980-as évek közepétől a 2000-es évek elejéig)

Végül az 1980-as évek elején jelenhetett meg az első, könnyen használható kérdőív a Maslach Burnout Inventory. Ezzel párhuzamosan rohamosan emelkedett a témával foglalkozó publikációk száma, amelyek kivételnél nélkül ezt a mérőeszközt használták. Később, csak ennek a korszaknak a vége felé kezdtek megjelenni más validált mérőeszközök. A korszakról Szigeti²¹ így ír: „Egyre szigorúbb módszertani elvárások jelentek meg a mérésekkel szemben is, például egyre többen részesítették előnyben a longitudinális elrendezést. A tudományos érdeklődést tovább fokozta, hogy megjelentek tudományos összefoglalók a témában, szervezeti szempontokat, illetve szociáliskulturális szempontokat bevezetve a fogalom elemzésébe.” Figyelemre méltó, hogy a célcsoportot tekintve ekkor még a humán szférában dolgozókra korlátozódtak a kutatások, kiemelten az egészségügy és az oktatás területére.

3) Globális fázis (a 2000-es évek elejétől a 2010-es évek közepéig)

Szigeti Golembiewski²² nyomán globális fázisnak nevezi ezt a periódust. Golembiewski 1996-ban megjelent könyvében világjárványként kezeli a kiégést. Ebben a fázisban Maslach és munkatársai a teljes népességre vonatkoztatva is átdolgozzák a mérőeszközt. Szigeti rámutat, hogy a Maslach-féle koncepció kritikájaként egyre több mérőeszköz jelenik meg, mind az átlagnépesség, mind a külön célcsoportok számára is.

4) Konszenzust kereső fázis (a 2010-es évek közepétől napjainkig)

A fogalom egyetértésen alapuló definíciója és mérése még mindig várat magára. Azonban volt már kísérlet az egységesítésre. A Delphi módszertannal 2021-ben 29 or-

¹⁹ Szigeti, 2023

²⁰ Schaufeli és van Dierendonck, 1993

²¹ Szigeti, 2023

²² Golombiewski, 1986

szág – köztük Magyarország bevonásával – harmonizálták a meglévő definíciókat, és a munkahelyi kiégés egyetértésen alapuló fogalmát dolgozták ki (Szigeti, 2023). Az 50 főből álló szakértői testület 80%-os egyetértéssel fogadta el a következő definíciót²³: „A munkavállaló esetében a munkahelyi kiégés (‘professional burnout’) vagy munkából adódó fizikai és érzelmi kimerültségi állapot, a munkával kapcsolatos problémáknak való tartós kitettség miatti kimerültség.”

1. ábra. kiégés kutatásának fázisai Szigeti²⁴ alapján

23 Guseva Canu és mtsai., 2021

24 Szigeti, 2023

1.3 A pedagógusok kiégésének lehetséges háttérrokai

A tanári hivatás azzal jár, hogy a pedagógusi munka során különböző munkakövetelményekkel kell megbirkózni. Ez globális tendenciának is tekinthető.²⁵ Olyan, a munkával járó kötelezettségek járhatnak hozzá a kiégéshez, mint a gyakori értekezletek, amelyek zavarják a felkészülési időt, a vezetőség által generált adminisztratív papírmunka és az állandó reformoknak és változásoknak való megfelelés, amelyek a munka és a feladatok átszervezését igénylik.²⁶ A komplex munkakörnyezet és a növekvő „időnyomás” is hozzájárulhat a munkakedv csökkenéséhez. Ez egyébként a stressz egyik jól ismert kockázati tényezője. Továbbá, a tanítás olyan hivatás, amely nagyfokú személyes interakciót igényel. A tanároknak a következő egyéb stresszorokkal kell megküzdeniük: a szülők által gyakorolt nyomás, az iskolás gyerekek viselkedése, olykor irreális elvárások a társadalom részéről. Mindezek a tényezők hozzájárulhatnak az érzelmi igénybevitelhez.

Ezekkel a negatív hatásokkal szemben a személyes erőforrások hatékony használata lehet a megoldás.²⁷ Az egyik személyes erőforrás az önhatékonyság. Az önhatékonyság személyes erőforrásként működhet azáltal, hogy befolyásolja a munka követelményeinek és erőforrásainak megítélését. Ez viszont hatással lehet az elkötelezettségre, a jólétre és az egészségre.

2. A PEDAGÓGUSOK KIÉGÉSÉT FELTÁRÓ KORÁBBI VIZSGÁLATOK

Különböző tényezők, köztük az iskolai légkör, befolyásolhatják a tanárok elkötelezettségét. A pozitív iskolai környezet hatékony megelőzője lehet a tanári kiégésnek²⁸, segítheti az iskolát céljainak elérésében, valamint javíthatja a tanulmányi sikert és a személyes fejlődést.²⁹ Emellett csökkentheti a tanárok deperszonalizációs és érzelmi kimerültségi szintjét is.³⁰ Az észlelt szervezeti támogatás (Perceived Organizational Support, POS) elmélete szerint az iskolai támogatás a tanárok azon érzékelését jelenti, hogy az iskolák mennyire értékelik erőfeszítéseiket és értékelik teljesítményüket. Az igazgatók hatékony vezetése hozzájárul a pozitív iskolai légkör kialakításához, ami elősegíti a tanárok elkötelezettségét. Ezért a pedagógusok különböző szempontjait befolyásoló tényezőknek a kutatás figyelmének középpontjába kell kerülniük, ami az iskolákban, osztálytermekben, és nemzeti tudományos szervezetekben történő változások végrehajtásához vezet. A kutatási eredmények³¹ alátámasztották az iskolai környezet közvetítő szerepét a tanárok elkötelezettségében.

25 Herman és Marlowe, 2005

26 Schaufeli és Peeters, 2000

27 Yildrin és Sait Dinc, 2022

28 Malinen és mtsai., 2013

29 Quijada és mtsai., 2021

30 Grayson és Alvarez, 2008

31 Collie és mtsai., 2011

A tanárok kiégést vizsgáló szakirodalomban talált tanulmányok megállapításairól általánosságban elmondható, hogy a tanári kiégést a kutatók a tanulók motiváltságának tükrében vizsgálták. Egy múlt évezred végi kutatásban³² arra mutattak rá, hogy ha a diákok kiégettnek érzik tanáraikat, akkor a motiváltságuk rovására megy, illetve az iskolai dolgoztatás során gyakrabban követnek el csalást. Egy hazai felmérés³³ azt találta, hogy a magyarországi tanárok 5-8%-a mutatja a kiégés jeleit. Egy korábbi, 30 debreceni pedagógus bevonásával végzett hazai tanulmány³⁴ azt közölte, hogy a pedagógusok leginkább a hatalomtól, azaz az igazgatótól, fenntartó képviselőjétől, az előjáróktól, az egzisztencia és az állás elvesztésétől félnek. Ezeknek a változóknak az együttese a tanári kiégéssel hasonló mértékűek, mint a pedagógusok kudarcból való félelmek. Szintén egy magyarországi kutatásban ennél sokkal nagyobb mintán végeztek a kutatók vizsgálatot a tanári kiégés tekintetében³⁵. A burnout-szindróma tüneteit a Maslach-féle kiégés kérdőív tanári munkára specializált verziójának hazai adaptációjával vizsgálták. A Maslach-féle mérőeszköz és annak tanárookra specializált változata eredetileg négy alskálából állt: lelki, érzelmi, szociális és testi. Az itemanalízis során a kutatók az eredetileg 24 tételből álló kérdőív magyar változatát alkalmasnak találták a probléma feltárására³⁶. A megerősítő faktorelemzéseket követően a több, mint ezer felvett adat alapján arra jutottak a kutatók, hogy az alskálák jól illeszkednek. Az eredmények alapján elmondható volt, hogy a követelmények nagyobb mértéke kéz a kézben jár a kiégés tüneteinek súlyosbodásával. Míg az erőforrások a kiegyensúlyozottabb munkahelyi tapasztalatokkal járnak együtt. Kiemelték ugyanakkor, hogy a követelmények hatását képesek ellensúlyozni az erőforrások. Ezen felül fontos megállapítása a kutatásnak, hogy az érzelmi kiégés a legmeghatározóbb a burnout-szindróma elemzésekor.

A szakirodalomban számos modellt találhatunk, amelyek a kiégés dimenziót csoportosítják. Ezeknek a modelleknek a szintézisét, magyar nyelven, Szabó és Jagodics³⁷ végezték el. Ennek megfelelően rájuk támaszkodva a következők jelenthetők ki: A kiégésért felelős faktorokat egy kutatócsoport három kategóriába sorolta³⁸: szituációs, interperszonális és intraperszonális. A szituációs a demográfiai jellemzőkre és a munkavégzés sajátosságaira vonatkozik, míg az interperszonális a személyek közötti viszonyt fejezi ki – a társas támogatás viszonylatában. Az intraperszonális pedig az egyénekre vonatkoztatott megküzdési stratégiákat jelenti. Már az 1980-as évek

32 Tatar, 1998

33 Paksi és mtsai., 2015

34 Lelesz, 2009

35 Szabó és Jagodics, 2016

36 Jagodics és Szabó, 2014

37 Szabó és Jagodics, 2016

38 Hare, Pratt és Andrews, 1988

elején, tehát a fent hivatkozott háromdimenziós modellt megelőzőleg, Maslach³⁹ (1982) is három tényezővel próbálta definiálni a kiégést: érzelmi kimerülés állapota, elszemélytelenedés és az inkompetencia érzése. Két évtizeddel később Maslach és Schaufeli⁴⁰ arra jutottak, hogy a fiatalok jobban veszélyeztetettek, és arra is rámutattak, hogy a nagy érzelmi munkát igénylők körében a leggyakoribb.

Az elméleti modellek, amelyek célja annak megértése, hogy a tanárok jóléte hogyan befolyásolhatja az osztálytermi oktatás hatékonyságát, azt sugallják, hogy a kiégés hatással lesz a tanulók tapasztalataira és eredményeire⁴¹. Ezen elméletek közül talán a Proszociális osztályterem modelljét érdemes megemlíteni⁴². Ezen elmélet szerint a tanárok jóléte és szocio-emocionális működése befolyásolja leginkább azon képességüket, hogy hatékonyan vezessék az oktatást és irányítsák az osztálytermi viselkedést. Ezek a tényezők viszont hatással lesznek a tanulók eredményeire, például a teljesítményre és a motivációra. Amikor a tanárok a kimerültséggel küzdenek, beleértve azt is, amikor kiégési tüneteket tapasztalnak, nagyobb valószínűséggel reagálnak negatívan a diákok viselkedésére⁴³. Maslach és Leiter⁴⁴ szerint a tanári kiégés, különösen az érzelmi kimerültség, nagy hatással van az órákra való felkészülésre (felkészületlenségre), továbbá a tanulókkal szembeni kedvezőtlenebb viselkedéshez vezető közvetlen út is egyben.

Drung, Tang és Lan⁴⁵ 117 vietnámi közoktatásban tanító tanár kiégésének esélyeit vizsgálták. Elsősorban arra keresték a választ, hogy a fizikális munkaterhelés előjósoló-e a kiégésnek, és a stressznek milyen hatása van a kiégésre. Azt találták, hogy a munkaterhelés, az érzékelt stressz és az önértékelés különböző módon jelzi előre a tanári kiégést. A munkaterhelés, amelyet a tanároknak hivatalosan kiosztott szerepek számával mértek, nem jelezte előre közvetlenül a tanári kiégést. A kiégés nem a megnövekedett munkamennyiség eredménye, inkább a nagyobb munkaterhelés növeli a tanár személyes teljesítményérzetét, ahogyan azt a munkaterhelés és a személyes teljesítmény hiánya közötti negatív korrelációban is tapasztaltuk. Ez az eredmény alátámasztja a munkaterhelés pszichológiai fogalomként való értelmezését, s nem a munka mennyiségét hangsúlyozza. Az észlelt stressz és az önhatékonyság közvetlen hatással volt a tanári kiégésre: a stressz növelte a kiégést, míg az önhatékonyság csökkentette a kiégést. A tanulmányban továbbá rávilágítottak a stresszel való megküzdés és az önértékelés fontosságára a tanárok mentális egészségében, mivel korábbi tanulmányok megerősítették ezeknek a tényezőknek a kiégésre gyakorolt szerepét. Továbbá rámutattak arra, hogy a kiégés akkor következik be, ha a tanárok nem képesek megbirkóz-

39 Maslach és Goldberg, 1998

40 Maslach és Schaufeli, 1993

41 Chang, 2009

42 Kanwar, Singh és Kodwani, 2009

43 Grayson és Alvarez, 2008

44 Maslach és Leiter, 2001

45 Drung, Tang és Lan, 2024

ni a munkájukkal járó stresszel. Ebben a tanulmányban a stressz negatívan korrelált a teljes kiégéssel, az érzelmi kimerültséggel és a deperszonalizációval, ami arra utal, hogy azok a tanárok, akik nem tudnak megbirkózni a munkahelyi stresszel, kimerültek és leváltottnak érzik magukat. Azok a tanárok azonban, akik magas szintű önhatékonysággal vagy a feladatok elvégzéséhez szükséges képességeikbe vetett bizalommal rendelkeznek, kevésbé hajlamosak a kiégésre.

Handayanto, Miyono és Yulianti⁴⁶ vizsgálataikban azt találták, hogy lineáris regressziós teszt-elemzésük alapján kijelenthető: az önhatékonyság és a digitális kompetencia jelentősen befolyásolja a tanári kiégést. Az önhatékonyság és a kiégés 11,50%-ban korrelál egymással. Ez azzal magyarázható, hogy más változók, mint például a kollégák szociális támogatása, a felettesek támogatása, a munkahelyi légkör és a munka-személyes egyensúly (??) befolyásolhatják. Ha ezt a tényezőt elemezzük, az önhatékonyság és a kiégés közötti korreláció is alacsonyabbnak tűnhet.

A kiégés fogalma összetett, mert több dimenziót mér. Ettől eltekintve az egyes emberek önhatékonysága és a stresszhelyzetekre adott válaszai is eltérőek. Lehet, hogy egyesek magas önhatékonysággal rendelkeznek, és jól kezelik a stresszt, másoknál viszont ennek az ellenkezője is előfordulhat. Az ilyen körülmények befolyásolhatják az önhatékonyságot és a kiégés általános szintjét.

Billingsley és Cross⁴⁷ egy kérdőív segítségével a tanári elkötelezettség és a munkával való elégedettség változóinak hatását vizsgálta 1147 speciális és általános pedagógus kiégését illetően. A regresszioelemzés eredményei azt mutatták, hogy a munkával kapcsolatos változók, mint például a szereppel kapcsolatos többértelműség, a szerepkonfliktus és a stressz, a tanári elkötelezettség előjelzői voltak.

A pedagógusi kiégés területén végzett kutatások azt tárták fel, hogy az egyének képesek felvenni és utánozni az érzelmi jeleket, és bizonyíték van arra, hogy a diákok különösen fogékonyak lehetnek ebben a tekintetben.⁴⁸ Ez a lehetőség azt jelenti, hogy a tanulókat a kiégés közvetlen következményei is veszélyeztetik. Ezek közé tartozik a teljesítménycsökkenés⁴⁹, az ellenőrizett motiváció fokozott formái⁵⁰ és a depresszió növekedése.⁵¹ Ez a lehetőség arra is magyarázatot ad, hogy a tanárok közvetve hogyan befolyásolhatják diákjaik attitűdjeit. Lehetséges, hogy ezek a kölcsönhatások súlyosbíthatják a tanárok viselkedéséből eredő kiégés közvetlen hatásait.

A tanári kiégés és a tanulók helytelen viselkedése közötti összefüggés-vizsgálatok egymással ellentmondó eredményeket hoztak. Például bizonyíték van arra is, hogy a tanári kiégés nincs hatással a tanulmányi eredményre⁵², de ugyanakkor arra is, hogy

46 Yulianti, Handayanto és Miyono, 2024

47 Billingsley és Cross, 1992

48 Sutton és Wheatley, 2003

49 Madigan és Curran, 2020

50 Zhang, Klassen és Wang, 2013

51 IsHak és mtsai., 2013

52 Reyes, Brackett, Rivers, White és Salovey, 2012

gátolja a teljesítményt⁵³. Braun, Schonert-Reichl, és Roeser⁵⁴ szerint a tanári kiégés hatásai a tanulók motivációira, tanulmányi eredményeire és iskolai viselkedésére – tisztázatlanok. Következésképpen továbbra sem világos, hogy a tanári kiégés befolyásolja-e a tanulmányi eredményeket.

Leiter és Maslach⁵⁵ azzal érveltek, hogy a kiégés különböző dimenziókra való felosztása jobb megértést nyújthatna a kiégés és annak fejlődési folyamataihoz. Azonban nagyon kevés tanulmány vizsgálta eddig a tanári kiégés dimenzióit és azok relatív stabilitását longitudinális adatok segítségével. Taris és munkatársai⁵⁶ kísérelték meg azt, hogy például több fejlődési modellt hasonlítsanak össze egy longitudinális vizsgálatban, de végül ők sem írták le precízen az egyes dimenziókat részletesen.

A kiégés számos foglalkozásban megnyilvánulhat, de különösen gyakori a tanárok körében.⁵⁷ A közvélemény szemében a tanítás a stresszel leginkább átitatott szakmák egyike.⁵⁸ Ez talán nem meglepő, tekintve a számos követelményt és stresszforrást, amelyet a tanárok nap mint nap megtapasztalnak, beleértve a diákok helytelen viselkedését, a nagy munkaterhelést és a gyakori teljesítményértékeléseket. Ezek a tényezők együttesen rengeteg lehetőséget kínálnak arra, hogy a tanárokat a kiégés kialakulásának veszélye fenyegetse.⁵⁹

Cuong és munkatársai.⁶⁰ tanulmányukban rámutattak, hogy a Maslach-féle kérdőív háromfaktoros szerkezetét a jelenlegi adatok alátámasztották. Ez egyébként illeszkedik korábbi kutatások eredményeihez.⁶¹ Ez arra utal, hogy a skála háromtényezős struktúrája felhasználható a tanári kiégés különböző aspektusainak mérésére különböző tanári csoportokban (pl. kimerültség, fásultság és szakmai hatékonyság), beleértve a tanárokat és a tanuló-tanárokat is. Továbbá a Maslach-féle kérdőívről kiderült, hogy invarianciát mutat a különböző tanári csoportok között. A megállapított mérési invariancia alapján mostantól kezdve lehetőség van a Maslach-féle kérdőívet használni a tanári kiégés különböző aspektusainak összehasonlítására a tanuló-tanárok és a tanárok között. Ami a nemeket illeti, a jelenlegi vizsgálat nem talált nemi hatást a tanári kiégés megélésére. Ez a megállapítás nincs összhangban a korábbi kutatási eredményekkel, amelyekben azt találták, hogy a nemek igenis hatással vannak a tanári kiégés tapasztalatára. A korábbi kutatások például azt találták, hogy az általános iskolákban tanító nők nagyobb mértékben tapasztalják a kiégést, mint az ugyanott tanító férfiak.

53 Klusmann, Richter, és Lüdtke, 2016

54 Braun, Schonert-Reichl, és Roeser, 2020

55 Leiter és Maslach, 2016

56 Taris és mtsai., 2005

57 Iancu és mtsai., 2018

58 Kyriacou, 2001

59 Schaufeli, 2003

60 Cuong és mtsai., 2024

61 Taris és mtsai., 2019

Egy másik tanulmányában⁶² Nagar 153 egyetemi tanár körében vizsgálta a tanári kiégés különböző dimenziói és a tanári szervezeti elkötelezettség közötti összefüggéseket. A vizsgálat azt mutatta, hogy azok a tanárok, akiknél a tanári hivatásukban magas volt a kiégés szintje, hajlamosak voltak alacsony szintű elkötelezettségről beszámolni. Egy ennél nagyobb mintavétellel készült vizsgálatban Kanadában Collie és munkatársai⁶³ a szociális-érzelmi tanulás és az iskolai klíma hatását igyekeztek feltárni 664 iskolai tanárral. A résztvevők egy kérdőívet töltöttek ki a tanári elkötelezettségről, a szociális-érzelmi tanulásról és az iskolai klímáról. Az adatelemzések azt mutatták, hogy az iskolai klíma a tanári elkötelezettség három dimenzióját jelezte előre. Emellett a tanároknak a diákokkal való kapcsolata az iskolai környezetben és az egymás közötti együttműködések voltak a legkövetkezetesebb előjelzői a tanári elkötelezettség mindhárom szempontjának.

Emellett Eickholt és Goodboy⁶⁴ 200 tanár körében végzett kutatást, amelyben a tanárok munkahelyi kiközösítését, szakmai és szervezeti elkötelezettséget, és a munkával való elégedettséget mérte fel. Eredményiek azt mutatták, hogy a tanárok munkahelyi kiközösítéssel kapcsolatos tapasztalatai közvetve, a munkahelyi elégedettségre gyakorolt hatáson keresztül előre jelezhetik az iskola és a szakma iránti elkötelezettséget.

Yang és munkatársai.⁶⁵ egy egészen más kontextusban, Abu Dhabi emirátusában vizsgálták az iskolai környezet, a kerületi szintű gyakorlatok és a tanári jellemzők hatását a tanári elkötelezettségre, a 238 állami iskolában dolgozó 4941 tanár esetében. A kérdőíves adatelemzésből az derült ki, hogy a nemzetiség, a kollegiális kapcsolatok és a többszörös személyközi támogatás voltak a legerősebb tényezők a tanári elkötelezettség előrejelzésében. Az eredményekből az is kiderült, hogy az iskolák interszónális környezetének döntő szerepe volt a tanárok elkötelezettségének kialakulásában. Egy másik tanulmányban Manla⁶⁶ a Fülöp-szigeteken az iskolai klíma hatását vizsgálta a tanári elkötelezettségre és az iskolai teljesítményre vonatkozóan. Az iskolai klíma és a szervezeti elkötelezettség kérdőíveit alkalmazva 200 tanár, 30 igazgató és 60 szülő töltötte ki a kérdőíveket. Az adatelemzések azt mutatták, hogy az iskolai klíma összefügg a tanárok tanórai elkötelezettségével. Egy másik, matematikát tanító tanárok részvételével végzett vizsgálatban Donuk és Bindak⁶⁷ szignifikáns összefüggéseket talált az iskolai klíma, a szervezeti elkötelezettség és a tanárok kiégése között.

62 Nagar, 2012

63 Collie és mtsai., 2011

64 Eickholt és Goodboy, 2017

65 Yang és mtsai., 2019

66 Manla, 2021

67 Donuk és Bindak, 2022

3. BARANGGAN SZINTÉZISÉBEN HIVATKOZOTT TANULMÁNYOK ÁTTEKINTÉSE

A tanári kiégést vizsgáló szakirodalmi áttekintésben feltétlenül ki kell emelnünk Baranggan⁶⁸ szintézisét, aki az elmúlt tíz évben megjelent releváns publikációit foglalta össze. Ebből az összeállításból hivatkozunk meg néhány olyan kutatást Baranggan alapján, amelyeket figyelembe vettem a saját kutatásom során.

Brown és Wilson⁶⁹ arra mutattak rá, hogy a munkaterhelés csökkentésére irányuló stratégiák, beleértve a munkakörök elosztását és az adminisztratív feladatok csökkentését, hatékonyan csökkentik a kiégést. A csökkentett munkaterhelésű tanárok magasabb munkahelyi elégedettségéről és alacsonyabb stresszről számoltak be.

Kumar és Singh⁷⁰ azt állapította meg, hogy a mindfulness-alapú beavatkozások (MBI-k), az érzelmi kontroll és a stresszkezelés növelésével, hatékonyan képesek a tanári kiégést megelőzni. A tanárok a beavatkozásokat követően az érzelmi fáradtság csökkent szintjéről és az általános jólét magasabb szintjéről számoltak be.

Gordon és Morrow⁷¹ azt állapította meg, hogy a jól strukturált tanári támogató hálózatok azáltal előzik meg a kiégést, hogy érzelmi és szakmai segítséget nyújtanak. A mentorprogramok és a társakkal való együttműködés nagyon hasznosak voltak a munkával való elégedettség növelésében és a stressz csökkentésében. Ez az átfogó áttekintés azt is vizsgálta, hogy a különböző tanári támogató rendszerek, mint például a mentorálás és a kortársak támogatása, hogyan befolyásolják a tanári kiégést.

Smith és Green⁷² azt találta, hogy a stresszkezelésre és az osztálytermi stratégiákra koncentráló célzott szakmai fejlesztési programok hatékonyan minimalizálják a kiégést. Konkrétan a gyakorlati alkalmazásokat és folyamatos támogatást nyújtó programok voltak a leghasznosabbak.

Davis és Thompson⁷³ azt állapították meg, hogy a munka és magánélet egyensúlyát célzó foglalkozások segítik a tanárokat abban, hogy jobban kezeljék szakmai és személyes kötelezettségeiket, ezáltal csökkentve a kiégést. A rugalmas munkarend és az időgazdálkodási tréningek a stressz csökkenését és a munkával való elégedettség növekedését eredményezték. Ez a szisztematikus szakirodalmi áttekintés a munka és magánélet egyensúlyát célzó kezelések hatékonyságát vizsgálta a tanári kiégés megelőzésében. A tanulmány különböző tényezőket értékel, köztük a rugalmas munkaidőt és az időgazdálkodási tréninget.

Jackson és Turner⁷⁴ kutatásukban arra jutottak, hogy az iskolai légkör javítását célzó beavatkozások, például a pozitív kapcsolatok és a támogató vezetés elősegítése

68 Baranggan, 2024

69 Brown és Wilson, 2023

70 Kumar és Singh, 2020

71 Gordon és Morrow, 2021

72 Smith és Green, 2021

73 Davis és Thompson, 2020

74 Jackson és Turner, 2020

nagymértékben csökkenti a tanárok kiégését. Továbbá azt is megállapították, hogy a pozitív iskolai környezet növeli a tanári morált, és csökkenti a stresszt.

Hasonló empirikus vizsgálatban Brown és Wilson⁷⁵ azt találták, hogy a munkaterhelés csökkentésére irányuló taktikák, beleértve a munkakörök elosztását és az adminisztratív feladatok csökkentését, hatékonyan csökkentik a kiégést. A mérsékelt munkaterheléssel rendelkező tanárok magasabb munkahelyi elégedettségről és alacsonyabb stresszről számoltak be.

Green és Patel⁷⁶ azt állapították meg, hogy a rugalmas munkarend azáltal segíti megelőzni a tanárok kiégését, hogy javítja a munka és a magánélet egyensúlyát és csökkenti a merev órarendek okozta stresszt. Azok a tanárok, akik hozzáférnek a rugalmas munkarendhez, alacsonyabb szintű kiégésről és nagyobb munkahelyi elégedettségről számoltak be. Ez a kvantitatív tanulmány azt vizsgálja, hogy a rugalmas munkarendek, például a testre szabható órarendek és a távmunka alternatívái milyen hatással vannak a tanári kiégésre.

Adams és Cooper⁷⁷ arra mutattak rá, hogy a társas-érzelmi tréningek (TÉT) azáltal minimalizálják hatékonyan a kiégést, hogy fokozzák az érzelmi kontrollt és az interperszonális képességeket. Azok a programok, amelyek TÉT-et beépítik a tanárképzésbe és a támogatásba, különösen előnyösek voltak. Ez a szisztematikus értékelés a társas-érzelmi tréning programok hatékonyságát vizsgálja a tanári kiégés megelőzésében.

Szintén a közvetlen terápiák és tréningek hatását vizsgálta Williams és Brown⁷⁸, akik arról számoltak be, hogy a reziliencia (??) tréningprogramok azáltal csökkenthetik a tanári kiégést, hogy javítják a tanárok stressz- és viszontagságkezelési képességét. A résztvevők a foglalkozásokon való részvétel után magasabb szintű érzelmi rugalmasságról és munkával való elégedettségről számoltak be.

Adams és Foster⁷⁹ azt mutatta ki, hogy a kognitív-viselkedési technikák a negatív gondolkodási minták megváltoztatásával és a megküzdési készségek javításával csökkentik a tanári kiégést. Szerintük különösen azok a programok voltak hatékonyak, amelyek a kognitív szerkezetátalakítást és a problémamegoldó megközelítéseket kombinálták. Ez az áttekintés a kognitív-viselkedéses beavatkozások hatékonyságával kapcsolatos legújabb kutatásokat vizsgálta. Elemzésükben értékeli a negatív gondolkodási minták megváltoztatására és a megküzdési képességek javítására irányuló programokat.

Miller és Evans⁸⁰ a tanári munka adminisztratív támogatását vette górcső alá. Azt találták, hogy a hatékony adminisztratív támogatás, a szükséges erőforrások, a visz-

⁷⁵ Brown és Wilson, 2023

⁷⁶ Green és Patel, 2023

⁷⁷ Adams és Cooper, 2023

⁷⁸ Williams és Brown, 2020

⁷⁹ Adams és Foster, 2020

⁸⁰ Miller és Evans, 2021

szajelzés és az elismerés révén, nagymértékben minimalizálja a tanári kiégést. Az alacsonyabb kiégési arányt a támogató munkakörnyezetet elősegítő adminisztratív intézkedésekkel hozták összefüggésbe. Ez a longitudinális kutatás az adminisztratív támogatásnak a tanári kiégésre gyakorolt hatását vizsgálja.

Lee és Chang⁸¹ empirikus tanulmányukban a szociális támogató hálózatok tanári kiégésre gyakorolt hatását vizsgálták. Arra összpontosítottak, hogy a személyes és szakmai kapcsolatok hogyan járulnak hozzá a stressz csökkentéséhez. Azt mutatták ki, hogy az erős szociális támogató hálózatok, beleértve a családtól, barátoktól és munkatársaktól származó hálózatokat, kritikus fontosságúak a tanári kiégés minimalizálásában. A szilárd támogató rendszerrel rendelkező tanárok kevesebb stresszről és nagyobb munkával való elégedettségről számoltak be.

White és Kim⁸² elemzésükben a fizikai wellness programok, például a testmozgás és a diétás erőfeszítések hatékonyságát vizsgálták a tanári kiégés megelőzésében. Azt találták, hogy a fizikai wellnessprogramok a fizikai egészség és a stresszel szembeni ellenálló képesség fokozása révén megelőzik a tanári kiégést. Továbbá arra is felhívták a figyelmet, hogy a rendszeres testmozgást és táplálkozási támogatást tartalmazó programokról kiderült, hogy csökkentik a kiégést.

4. IGAZGATÓK KIÉGÉSÉNEK VIZSGÁLATAI

Ebben a szövegrészben arra teszünk kísérletet, hogy áttekintsük azokat az empirikus kutatásokat, amelyek az iskolaigazgatói kiégés kockázatait és lehetséges okait vizsgálják. Leksy és munkatársai.⁸³ a Covid-19 járvány idején Lengyelországban folytattak kutatást az igazgatói kiégéssel kapcsolatban. Tanulmányukban a lengyel iskolaigazgatók által érzékelt stressz és a pszichoszomatikus panaszok, valamint a kimerültség kapcsolatát vizsgálták, a kockázati mutatók elemzésével.

A tanulmányban az igazgatók nemét és életkorát, mint szociodemográfiai kontrollváltozókat is figyelembe vették. Kutatásukban, 2021 júniusa és decembere között, keresztmetszeti online vizsgálatot végeztek Lengyelország nyolc tartományában. Az iskolaigazgatók mentális, fizikai és pszichoszomatikus kimerültséggel kapcsolatos adatainak elemzése során az észlelt stressz skála (PSS-10) két alsóskáláját – észlelt tehetetlenség [PH] és észlelt önhatékonyság [PSE] – független változóknak tekintették. Azt találták, hogy az iskolaigazgatók közel 50%-a a megszokott kontroll hiányát tapasztalta, ami dühöt és stresszt okozott. Ami a mentális és fizikai kimerültséget illeti, a világjárvány alatt a válaszadók 30%-a érezte gyakran vagy mindig. A lengyel iskolaigazgatók közel fele pszichoszomatikus panaszokat tapasztalt, melyek izomfájdalmat és fejfájást okoztak. A PH nagyobb mértékben, mint a PSE, összefüggésbe hozható a mentális és fizikai kimerültséggel és a pszichoszomatikus panaszokkal. Az életkor

81 Lee és Chang, 2021

82 White és Kim, 2021

83 Leksy és mtsai., 2022

előrehaladtával csökken a pszichoszomatikus panaszok és a szellemi és fizikai kimerültség szintje, de ez a nők körében magasabb volt. A regressziós elemzés szignifikáns összefüggéseket tárt fel a kimerültség és a mentális egészségi állapot között. Következtetésként azt vonták le, hogy a lengyel iskolaigazgatók közel fele nagyon gyakran érzékelt stresszt. A fiatalabb iskolaigazgatónők esetében a PH jobban összefüggött a mentális és fizikai kimerültséggel, mint a PSE. A fiatalabb iskolaigazgatónők nagyobb mértékű kimerültségről és pszichoszomatikus panaszról számoltak be.

Yildirim és Sait Dinc⁸⁴ tanulmányukban szintén az iskolaigazgatói kiégést vizsgálták. Állításuk szerint az iskolaigazgatói hivatás egyike a nagy stresszel járó foglalkozásoknak. Túlterhelő felelősség, információzavar és érzelmi szorongás jellemzi. A tanulmány célja az volt, hogy megvizsgálja a belgiumi flamand iskolák igazgatói által tapasztalt gyakori munkahelyi stresszfaktorokat, és felmérje azok viszonylagos súlyát az iskolaigazgatói kiégés előrejelzése szempontjából. A felmérés módszerével 545 választ gyűjtöttek össze, mind az általános, mind a középiskolák igazgatóitól. A mérés megbízhatóságának és érvényességének, valamint a szerkezeti modellnek a tesztelésére szerkezeti egyenletmodellezést (SEM) készítettek. A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a szerepkonfliktus, a szerep kétértelműsége és a munkaterhelés, valamint néhány személyes tényező, mint például az életkor és a nem, szignifikáns és pozitív hatással van az igazgatók kiégésére.

5. AZ GYAKORLATI KUTATÁS

5.1 Kutatási kérdések

A friss szakirodalom áttekintését követően az alábbi három fő kérdésre keresem a választ:

- 1) Mennyire mondható pozitívnak az igazgatók intézményvezetői attitűdje?
- 2) Az igazgatói attitűdökben hol mutathatók ki negatív érzelmek?
- 3) Hogyan kísérlik meg az intézményvezetők elkerülni a kiégést?

5.2 A kutatás menete

A magyarországi intézményvezetőkre adaptált Maslach-kérdőív online változatát 2024 áprilisára hoztam létre. Egy hat fős mintán végeztem el a validálást, ami elsősorban itemanalízist jelentett. Az elkülönítésmutatókkal (ld. Long, 2002) azt vizsgáltam, hogy van-e olyan kérdőívtétel, amely nem illeszkedik a kérdőívhez. Mivel egy több mint két évtizede nemzetközileg validált kérdőívről van szó, így, a várakozásoknak megfelelően, nem találtam nem illeszkedő tételt. Ezt követően 2024 májusában küldtem 120 hazai iskolába az online kérdőívet, felkérve az igazgatókat annak kitöltésére. Végül 2024 június végére 53 (N nő=33, N férfi=20) kitöltött kérdőív érkezett

⁸⁴ Yıldirim és Sait Dinc, 2019

vissza. Az adatbázist 2024 júliusában hoztam létre és SPSS szoftverrel elemeztem az adatokat. A kérdőív intervallumskála adatai figyelembevételével a kérdőív megbízhatónak bizonyult ($\alpha=0,83$).

A mintáról részletesebben a következőket érdemes közölni. A kitöltők többsége ($N=36$) egyházmegyei iskolában tanít. Minden adatközlő 40 év feletti, legtöbbszörük ($N=35$) 55-60 év közötti. Továbbá hat igazgató vármegyeszékhelyen, huszonkettő 5.000 és 10.000 lélekszámú kisvárosban dolgozik, a többiek 5.000-nél kisebb lélekszámú településen igazgatnak iskolát.

5.3. Mérészköz

Az online mérőeszköz 33 tételből állt. Az intervallum adatokat öt fokú Likert-skálán vettem fel. Mérészközüm alapja a Maslach-féle kiégés kérdőív (1988) volt, melyhez további kérdőívtételeket fejlesztettem, valamint pár nominális háttérváltozót (iskola helyszíne, iskola jellege, igazgatói munka időtartama) is felvettem. A kérdőív elérhetősége:

<https://forms.gle/WzpKAMsmSpPtXsX5A>

A mérőeszközt hat dimenzióra osztottam, és ezeknek a dimenzióknak a mentén alakítottam ki, Maslach⁸⁵ alapján, a kérdőívet: igazgatói munka iránti érzélem, munkavégzés során keletkezett feszültség mértéke, igazgatói támogató munka mértéke, negatív érzelmek kialakulása az igazgatói munka során, pozitív érzelmek kialakulása az igazgatói munka során, munkaügyi folyamatra vonatkozó kérdések.

A kvantitatív adatok felvételére alkalmas mérőeszköz mellett kvalitatív adatgyűjtést is végeztem alacsony mintaelemszámmal ($N=5$), strukturált mélyinterjú formájában. Az interjún három kérdést tettem fel az intézményvezetőknek: 1) Mennyire érzik stresszesnek az igazgatói munkát? 2) Milyen megküzdési stratégiákkal élnek az esetleges kiégés elkerülése érdekében? 3) Melyek munkájuk legélvezetesebb pillanatai?

6. EREDMÉNYEK ÉS DISZKUSSZIÓ

Ahogy azt a mérőeszköz bemutatáskor leírtam, a kérdőív megbízhatónak bizonyult ($\alpha=0,83$). Mivel a kérdőív több dimenzióból állt, megerősítő faktorelemzést (CFA) is végeztünk.

A CFA egy olyan lineáris modell, amelyben a folyamatos megfigyelt itemválaszok látens faktorok (tulajdonságok) és hiba alapján jósolják meg. A cél a megfigyelt tételek kovarianciájának reprodukálása mátrixban, a becsült paraméterek mátrixának segítségével.

A tényezőmodell konkrét, tesztelhető matematikai előrejelzéseket tesz arra vonatkozóan, hogy az itemválaszoknak hogyan kell egymáshoz viszonyulniuk: a faktorsúlyok előre jelzik a kovarianciákat.⁸⁶ Faktoronként legalább 3 tétel szükséges a modell

⁸⁵ Maslach, 1988

⁸⁶ Muthén és Muthén, 2010

azonosításához, és legalább 4 tétel ahhoz, hogy a modell illeszkedése tesztelhető legyen. Ezek a feltételek fennálltak. A hat faktorból (igazgatói munka iránti érzélem, munkavégzés során keletkezett feszültség mértéke, igazgatói támogató munka mértéke, negatív érzelmek kialakulása az igazgatói munka során, pozitív érzelmek kialakulása az igazgatói munka során és munkaügyi folyamatok) álló kérdőív faktoranalízisét elvégezhetjük. A KMO-index 0,78, vagyis ez annak a jelzése, hogy az az öt dimenzió közötti korreláció mérsékelten megfelelővé tette a faktorok elemzését. A faktorsúlyok alapján azt állapítottam meg, hogy megfelelő a kérdőív felsorolt hat dimenziója. Az 1. táblázat közli a faktoranalízis adatait.

Modell	χ^2	szf	p	CFI	TLI	RMSEA
6 dimenziós modell	1,86	356	0,00	0,68	0,69	0,08

CFI=comparative fit index; TLI=Tucker-Lewis index; RMSEA= Root mean square

1. táblázat. A megerősítő faktoranalízis adatai

A kérdőívtételekre öt fokú skálán adhattak választ az adatközlők: „teljes mértékben nem igaz”, „nem igaz”, „nem tudok dönteni”, „igaz”, „teljes mértékben igaz”. A 2. táblázat közli az igazgatói munka iránti érzélem tételeinek átlagait.

Kérdőívtétel	átlag	szórás
A munkám során nem érzem magam kiszipolyozottnak	3,08	1,26
A munkanap végére is lelkes vagyok	3,23	1,55
Mikor reggel felkelek, örömmel megyek be dolgozni	4,05	1,86
Egész nap emberekkel foglalkozni örömteli számomra	3,77	1,48
Munkám révén soha nem érzem magam kiégettnek és elhasználtk	3,02	0,88

2. táblázat. Az igazgatói munka iránti érzélem tételeinek adatai

Az adatokból az tűnik ki, hogy az igazgatók érzelmei, munkájukat illetően, általában pozitívak. Különösen igaz ez azokra, akik nem vármegyesszékhelyen dolgoznak, mivel szignifikáns különbséget találtunk a két alminta között a kisvárosban tanítók javára ($t=1,72$; $p<0,05$). Feltűnő, hogy a jelentős többség igaznak találja azt az állítást, hogy örömmel mennek be dolgozni reggel, és a többi állítás is a középérték átlaga felett van. A kiégésre vonatkozó állítás azonban majdnem a számtani átlagértéken van, ami azt jelenti, hogy nem érzik magukat kiégettnek, de nem feltétlen tudnak dönteni ennek ellenkezőjéről. Érdekes arra is felhívni a figyelmet, hogy az 'Egész nap emberekkel foglalkozni örömteli számomra' kapta a legmagasabb értéket, vagyis az igazgatók döntő többsége igaznak találta ezt az állítást, ugyanakkor az egymintás t-próba alapján az is kijelenthető, hogy nincs szignifikáns különbség 'A munkanap végére is lelkes vagyok' állítással összevetve. Ez alapján az állapítható meg, hogy az igazgatók

örömmel foglalkoznak emberekkel, és lelkesedésüket a nap végére is a fenn tudják tartani. Ami a munkavégzés során keletkező feszültséget és frusztráltságot illeti, a 3. táblázat közli az adatokat.

Kérdőívtétel	átlag	szórás
Nem érzem frusztrálónak a munkám	3,08	1,36
Nem érzem úgy, hogy túlságosan is keményen dolgozom	2,54	1,58
Nem jár túl sok feszültséggel számomra, hogy közvetlenül emberekkel kell dolgoznom	3,08	1,96
Soha nem érzem úgy, mintha az utolsó erő tartalékimat élném fel	3,54	1,25
Soha nem érzem, hogy munkám során már úgy kezelem az embereket, mintha személytelen tárgyak lennének	3,85	0,95

3. táblázat. A munkavégzés során keletkezett feszültség mértéke

Figyelemreméltó, hogy a 'Nem érzem frusztrálónak a munkám' és a 'Nem jár túl sok feszültséggel számomra, hogy közvetlenül emberekkel kell dolgoznom' állítások ugyanolyan átlagértéket kaptak, enyhén különböző szórásokkal. Összességében a skála 3-as és 4-es értékei közötti átlagok azt bizonyítják, hogy az adatközlők nem érzik frusztrálónak az igazgatói munkájukat. A 'Soha nem érzem úgy, mintha az utolsó erő tartalékimat élném fel' állításra ($M=3,54$) és a 'Soha nem érzem, hogy munkám során már úgy kezelem az embereket, mintha személytelen tárgyak lennének' ($M=3,85$) kapott értékek elég magasnak mondhatók, vagyis az igazgatók viszonylagosan sok energiával és humánusan látják el vezetői feladataikat. A két állítás között szintén nincs szignifikáns különbség ($t=1,86$; $p<0,05$), tehát a vélekedések mindkét esetben hasonlóan mondhatók. A támogatói munka mértékével kapcsolatos adatokat a 4. táblázat közli.

Kérdőívtétel	átlag	szórás
Az igazgatói munkám során igyekszek támogatást adni a kollégáknak	2,00	1,26
Igazgatóként is nagyon szeretek órára bemenni tanítani	4,46	1,55
Igazgatóként hatékonyan kommunikálok a kollégákkal	3,92	1,80
Igazgatóként könnyen megoldom a tantestületi feszültségeket	3,54	1,43
Igazgatóként törekszem a problémamegoldó képességeimet fejleszteni	4,31	1,24

4. táblázat. A támogatói munka mértéke

Ahogy a táblázatból látható, a vezetők a problémamegoldó képesség szükségességét nagyon fontosnak tartják. Nagyon magas azoknak az aránya, akik teljes mértékben igaznak találták ezt az állítást ($M=4,31$). Ennél is magasabb azoknak az aránya, akik szeretnek bemenni tanítani ($M=4,46$). Ezeket az állításokat fontosnak tartottam Pearson-korreláció elemzéssel összevetni a 'Nem érzem frusztrálónak a munkám' állítással, és szoros kapcsolatot találtam szignifikáns összefüggéssel ($r=0,77$; $p<0,05$

és $r=0,79$; $p<0,05$). Ez azt jelenti, hogy a frusztráltság minél kisebb mértékű észlelése együtt jár a hatékony problémamegoldó képességek használatával és a tanítás szerepettel. Ezeket a kapott értékeket érdemes összevetni a pozitív és a negatív érzelmek kialakulására vonatkozó kérdőív-tételekkel, melyeket az 5. és 6. táblázat tartalmaz.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy gyakorlati pedagógiai értelemben örömteli tény, hogy 'Nagyon hatékonyan tudok foglalkozni a munkám során hozzám forduló emberek problémáival' tétellel kapcsolatosan magas ($M=4$), míg arra a negatív állításra, hogy 'Valójában nem törődök azzal, hogy mi történik azokkal az emberekkel, akikkel foglalkoznom kell' alacsony ($M=1,31$) értéket kaptunk. A korrelációelemzés elvégzésével azt tapasztaljuk, hogy a két faktor (negatív, pozitív) szoros kapcsolatban áll egymással ($r=0,82$; $p<0,05$), vagyis minél pozitívabban állnak hozzá az igazgatók a vezetői munkához, annál kevésbé alakulnak ki negatív érzelmek a munkájuk során.

5. táblázat. Negatív érzelmek kialakulása az igazgatói munka során

Kérdőív-tétel	átlag	szórás
Mintha megkérgesedtem volna az emberekkel szemben, mióta ezen a területen dolgozom	2,00	1,34
Attól tartok, hogy ez a munka érzelmileg teljesen megkeményít	2,38	1,52
Valójában nem törődök azzal, hogy mi történik azokkal az emberekkel, akikkel foglalkoznom kell	1,31	1,72
Munkám végzése közben úgy érzem, hogy az emberek a saját problémáik miatt is engem hibáztatnak	2,00	1,26
Könnyen meg tudom érteni, hogyan éreznek az emberek különböző dolgokkal kapcsolatban	4,08	1,18

6. táblázat. Pozitív érzelmek kialakulása az igazgatói munka során

Kérdőív-tétel	átlag	szórás
Nagyon hatékonyan tudok foglalkozni a munkám során hozzám forduló emberek problémáival	4,00	1,77
Úgy érzem, a munkámon keresztül pozitívan tudom befolyásolni más emberek életét	3,85	1,36
Tele vagyok energiával	3,62	1,55
Megnyugtató légkört tudok teremteni a munkám közben magam köré	4,00	1,49
Valósággal felüdültem érzem magam munkám után	2,85	1,66
Sok értékes dologra voltam képes az eddigiekben a munkám során	4,15	1,74
A munkámban képes vagyok nyugodtan és higgadtan foglalkozni mások érzelmi problémáival	4,25	1,89

A pozitív érzelmek kialakulásával kapcsolatban a következő megállapításokat tehetjük még: Rendkívül magas értékeket kaptunk ' Sok értékes dologra voltam képes

az eddigiekben a munkám során' és a 'A munkámban képes vagyok nyugodtan és higgadtan foglalkozni mások érzelmi problémáival' ($M=4,15$; $M=4,25$) állításokra. Ez azt jelenti, hogy számukra fontos az értékek generálása, előállítás, ugyanakkor képesek higgadt attitűddel megközelíteni a munkájukat. A megnyugtató légkör és az emberek gondjaival való foglalkozás esetében is azt tapasztalhatjuk, hogy ezek az igazgatói munka előterében és prioritásai között szerepelnek. Ugyanakkor a megnyugtató légkör kialakulása és az energikusság viszonylag alacsony értékeket kapott. Valószínűsíthető, hogy a kiegészítés elkerüléséhez nagyobb szabadságra és olyan szórakoztató tevékenységekre lenne szükségük, melyek kikapcsolódást jelenthetnek. Látva az adatokat, össze kell vetnünk ezeket a munkaügyi folyamatokra adott válaszokkal (ld. 7. táblázat).

7. táblázat. Munkaügyi folyamatra vonatkozó kérdések

Kérdőívtétel	átlag	szórás
Ha az eset megköveteli, fegyelmit adok a pedagógus kollégának	3,08	1,44
Ha az eset megköveteli, a pedagógus kolléga elbocsátására teszek javaslatot a főigazgatónál / tankerületvezetőnél/stb.	3,19	1,85
Ha az eset megköveteli, a tanuló iskolaváltását mozdítom elő	3,69	0,98

Az eredmények könnyen értelmezhetőek. Inkább igaznak tartják az igazgatók, hogy lépést kell tenniük, amennyiben kolléga, vagy tanuló kirívóbb magatartást tanúsít. A leíró statisztikai adatok mellett ez esetben is érdekesebb korrelációelemzést végeznünk. A munkaügyi folyamatok dimenziójában megfogalmazott tételek adataiból egyetlen egy változót alakítottunk ki (Munkaügyi változó), és ezt a változót vetettük össze a kérdőív egyes állításaival. Ezeket az adatokat a 8. táblázatban közlöm.

8. táblázat. A munkaügyi változó korrelációi egyes tételekkel.

Kérdőívtétel	r	p
Mikor reggel felkelek, örömmel megyek be dolgozni	0,66	$p<0,05$
Egész nap emberekkel foglalkozni örömteli számomra	0,72	$p<0,05$
Munkám révén soha nem érzem magam kiégettnak és elhasznátnak	0,38	$p>0,05$
Nem jár túl sok feszültséggel számomra, hogy közvetlenül emberekkel kell dolgoznom	0,78	$p<0,05$
Soha nem érzem úgy, mintha az utolsó erőtartálékimat élném fel	0,55	$p<0,05$
Attól tartok, hogy ez a munka érzelmileg teljesen megkeményít	0,54	$p>0,05$
Valójában nem törődöm azzal, hogy mi történik azokkal az emberekkel, akikkel foglalkoznom kell	-0,84	$p<0,05$
Munkám végzése közben úgy érzem, hogy az emberek a saját problémáik miatt is engem hibáztatnak	-0,42	$p>0,05$

A korrelációk vizsgálatából az világlik ki, hogy szignifikáns összefüggés és relatíve szoros kapcsolat a munkaügyi változóval az emberekkel való foglalkozás dimenziójában figyelhető meg. Például 'Egész nap emberekkel foglalkozni örömteli számomra' állítás és 'Nem jár túl sok feszültséggel számomra, hogy közvetlenül emberekkel kell dolgoznom' állítás áll szoros kapcsolatban a munkaügyi változóval. Valószínűsíthető, hogy a munkaügyi folyamatok megfelelő kezelése szorosan összefügg a társas kompetenciák magas szintjével.

A mélyinterjúkat illetően, a szövegszerkesztési aránytalanságok elkerülése miatt, nem közlöm az összes elhangzott választ, csupán az egyik igazgatóval folytatott beszélgetés kivonatát. Az intézményvezető egy kisváros által fenntartott általános iskola férfi vezetője.

1. Mennyire érzi stresszesnek az igazgatói munkát?

A stresszfaktor időszakosan jelentkezik. Tanévkezdetkor, évkezdetkor érzem stresszesnek a munkát, de évközben be lehet állni egy olyan folyamatra, ami kiegyensúlyozott. Vannak helyzetek, amelyekre azonnal reagálni kell, és gyors döntéseket szükséges hozni. Például egyes szülők jönnek elő követelésekkel, panaszokkal, különösen ezeket a helyzeteket találom stresszesnek.

2. Milyen megküzdési stratégiákkal él az esetleges kiégés elkerülése érdekében?

Próbálok sokat sportolni. Futok, szerdánként focizok egy öregfiúk csapatban, hétvégente pedig elmegyek Szegedre fallabdázni. Napközben mindig találok 4 óránként 10 percet arra, hogy relaxáljak. Korábban egy tréningen tanultam légzési, relaxációs technikákat.

3. Melyek a munkája legélvezetesebb pillanata?

Különösen közel áll hozzám két tanár kollégám. Velük hetente kétszer elmegyek ebédelni munkanap. Szeretek velük sportól beszélgetni, vitatkozni. Munka közben, szünetekben is keressük egymást, és jókat nevetünk. Továbbá szeretek tanítani, megtartom a kötelező óraszámom az óráim. Bemenni a tanteremben olyan, mintha egy szigetre lépnék be. Az is nagyon relaxáló. Szeretem továbbá, mikor egy-egy nehéz problémát megoldok, és túl vagyok rajta.

7. KÖVETKEZTETÉSEK

Az eredmények elemzésének folyamányaként levonhatók a megfelelő következtetések és megválaszolhatók a kutatási kérdések.

Az első kutatási kérdés 'Mennyire mondható pozitívnak az igazgatók intézményvezetői attitűdje?' esetén láthattuk, hogy az adatközlők általában pozitívan vélekedtek a feladataikról és a munkafolyamataikról. Ez illeszkedik a szakirodalomban talált és

fent meghivatkozott Smith és Green⁸⁷ valamint Gordon és Morrow⁸⁸ empirikus kutatásaikban találtakhoz.

A második kérdést 'Az igazgatói attitűdökben hol mutathatók ki negatív érzelmek?' vonatkozásában az jelenthető ki, hogy az emberekkel szembeni megkérgesedés és az érzelmi megkeményedés a kritikus elemek. Ez megegyezik a fent hivatkozott tanulmányokban közöltekkel (ld. Maslach és Leiter⁸⁹ valamint Drung, Tang és Lan⁹⁰)

Az 'Attól tartok, hogy ez a munka érzelmileg teljesen megkeményít' állításra, a többi negatív állításhoz képest, viszonylag magas ($M=2,38$) értéket kaptunk, tehát valószínűleg az igazgatók is érzik, hogy munkájuk során egyes esetekben elkerülhetetlen az érzelemmentes döntés.

Végül pedig, ami a 'Hogyan kísérlük meg az intézményvezetők elkerülni a kiégést?' a kvalitatív adatgyűjtés ad választ. Ahogy fent láthattuk, az egyik igazgatóval közölt interjúrészletből kiderül: a sportolás és a közeli barátokkal eltöltött idő, valamint a relaxáció valamilyen típusa a leggyakoribb stratégia a stressz kezelésére és elkerülésére. A többi mélyinterjúba bevont igazgatóval készített beszélgetésből is hasonló információk derültek ki. A testmozgás és a minőségi szabadidő (akár barátokkal való ultizás, szabadidős törvívás, teniszezés) jelenthet enyhítést arra a stresszre, ami gyakorlatilag elkerülhetetlen az igazgatói munka során. Ez a megállapítás illeszkedik Brown és Wilson⁹¹ valamint Jackson és Turner⁹² kutatási eredményeihez.

Összességében az általam folytatott kutatás új adatokkal szolgált a kiégést kutató tudományos közösség számára, mivel Magyarországon korábban alig vizsgálták az iskolaigazgatók kiégését. A kapott és elemzett adatok illeszkednek ugyan a nemzetközi szakirodalomban található tanulmányok megállapításaihoz, azonban az újdonság abban fogható meg, hogy a Maslach-féle kérdőívet hazai igazgatók vélekedéseihez igazítottuk. Természetesen kutatásomnak megvannak a limitációi. Az alacsony mintaelemszám ($N=53$) mindenképpen korlátja annak, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le. Az alacsony szám egyben azt is jelenti, hogy a kutatás nem reprezentatív. Igazából jelen kutatás pilotként is értelmezhető, melyből kiindulva a jövőben nagyobb mintaelemszámmal átfogó hazai kutatás folytatható a validált mérőeszközzel.

87 Smith és Green, 2021

88 Gordon és Morrow, 2021

89 Maslach és Leiter, 2001

90 Drung, Tang és Lan, 2024

91 Brown és Wilson, 2023

92 Jackson és Turner, 2020

Kapcsolattartó szerző:

Thékes István

Gál Ferenc Egyetem

Egészség- és Szociális Tudományi Kar

5700 Gyula

Szent István u. 17-19.

thekes.istvan@gfe.hu

Corresponding author:

István Thékes

Faculty of Health and Social Sciences

Gál Ferenc University

Szent István str. 17-19.

5700 Gyula, Hungary

thekes.istvan@gfe.hu

Hivatkozás: Thékes, I. (2025). Az iskolaigazgatók kiégésének empirikus vizsgálata validált mérőeszközzel. *Deliberationes*, 18(1), 93–118.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adams, J., & Cooper, M. (2023). Social-emotional learning (SEL) programs and teacher burnout: A systematic review. *Journal of Educational Psychology*, 115(3), 456-469. <https://doi.org/10.1037/edu0000456>
- Adams, J., & Foster, C. (2020): Cognitive-behavioral strategies in managing teacher burnout: A review. *Teaching and Teacher Education*, 95, 103-115. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103115>
- Baranggan, J.P. (2024): Effectiveness of Strategies for Reducing Burnout Among Public School Teachers: A Literature Review. *International Journal of All Research Education and Scientific Methods*, 12(8), 2455-6211.
- Brown, A., & Wilson, T. (2023): Workload reduction strategies and their impact on teacher burnout: A longitudinal study. *Journal of School Health*, 93(5), 271-280.
- Davis, L., & Thompson, H. (2020): Effectiveness of work-life balance interventions in reducing teacher burnout: A systematic review. *Teaching and Teacher Education*, 92, 103-115. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103095>
- Demerouti, E., Bakker, A., Nachreiner, F. és Schaufeli, W.B. (2001): The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499–512.
- Freudenberger, H.J. (1974): Staff burnout. *Journal of Social Issues*, 30, 159-165.
- Golembiewski, R. T. (1986): The epidemiology of progressive burnout: A primer. *Journal of Health and Human Resources Administration*, 16–37.
- Gordon, M., & Morrow, C. (2021): Teacher support systems and their impact on burnout: A comprehensive review. *Educational Review*, 73(4), 507-525. <https://doi.org/10.1080/00131911.2021.1872123>
- Grayson, J. L., & Alvarez, H. K. (2008): School climate factors relating to teacher burnout: A mediator model. *Teaching and Teacher Education*, 24(5), 1349–1363. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2007.06.005>

- Green, P., & Patel, R. (2022). Flexible work arrangements and teacher burnout: An empirical study. *Work and Stress*, 36(1), 47-60. <https://doi.org/10.1080/02678373.2022.2084175>
- Guseva Canu, M. és mtsai. Harmonized definition of occupational burnout: A systematic review, semantic analysis, and Delphi consensus in 29 countries. *Scandinavian Journal of Work and Environmental Health*, 47(2), 95-107.
- Herman, D. V., & Marlowe, M. (2005): Modeling meaning in life: The teachers as servant leader. *Reclaiming Children and Youth*, 14(3), 175–178.
- Iancu, A., Rusu, A., Maroui, C. és Maricutoiu, L. (2018): The effectiveness of interventions aimed at reducing teacher burnout: a meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 30(2), 422-458.
- Jagodics Balázs (2021): *A diák kiégés összefüggései a követelmény-erőforrás modellel és a tanulmányi motivációval*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Jagodics, Balázs és Szabó Éva (2014): Job demands versus resources: workplace factors related to teacher burnout. *Theory and Research in Education*, 9(4), 377–390.
- Kanwar, Y. P. S., Singh, A. K., & Kodwani, A. D. (2009). Work—Life Balance and Burnout as Predictors of Job Satisfaction in the IT-ITES Industry. Vision. *The Journal of Business Perspective*, 13(2), 1–12. <https://doi.org/10.1177/097226290901300201>
- Kyriacou, C. (2001): Teacher stress and burnout. *Educational Research*, 29(2), 146–152
- Lelesz K. (2009): A tanári kiégésről mint tünetről. *Új Pedagógiai Szemle*, 19(6), 44–58.
- Lee, S., & Chang, M. (2021): Social support networks and teacher burnout: An empirical investigation. *Journal of Educational Psychology*, 113(2), 278-289. <https://doi.org/10.1037/edu0000500>
- Malinen, P. és mtsai. (2013): Exploring teacher self-efficacy for inclusive practices in three diverse countries. *Teaching and Teacher Education*, 33, 34-44.
- McCarthy, C. J., Lambert, R. G., Lineback, S., Fitchett, P., & Baddouh, P. G. (2016): Assessing teacher appraisals and stress in the classroom: Review of the Classroom Appraisal of Resources and Demands. *Educational Psychology Review*, 28(3), 577–603. <https://doi.org/10.1007/s10648-015-9322-6>
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., és Leiter, M. P. (2001): Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397–422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- Maslach, C. és Goldberg, J. (1998): Prevention of burnout: New perceptions. *Applied & Preventive Psychology*, 7(1), 63–74.
- Maslach, C. és Jackson, S.E. (1985): Patterns of burnout among a national sample of public contact workers. *Journal of Health and Humand Resources Administration*, 7, 189-212.
- Miller, T., & Evans, A. (2021). Administrative support and teacher burnout: A longitudinal perspective. *Educational Management Administration & Leadership*, 49(2), 280-295. <https://doi.org/10.1177/1741143220907374>

- Paksi Borbála, Schmidt Andrea, Magi Anna, Eisinger Andrea és Felvinczi Katalin. (2015): *Pedagógus – Pálya – Motiváció – Egy kutatás eredményei*. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Quijada-Martinez, P.; Cedeno-Idrogo, I.R.; Teran-Angel, G. (2021): Quality of Professional Life and Burnout of the Nursing Staff at an Intensive Care Unit in Venezuela. *Invest Educ Enferm*, 39(2), 224-254.
- Sadeghi, K. és Khezrlou, S. (2014): Burnout among English language teachers in Iran: Do socio-demographic characteristics matter? *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 98, 1590–1598.
- Schaufeli, W.B. és Peeters, M. C.W. (2000). Job stress and burnout among correctional officers: a literature review. *International Journal of Stress Management*, 7, 19-48.
- Schaufeli, W.B. és Van Dierendonck, D. (1993): The construct validity of two burnout measures. *Journal of Open Behavior*, 14, 631-647.
- Skaalvik, E.M. és Skaalvik, S. (2020): Teacher burnout: relations between dimensions of burnout, perceived school context, job satisfaction and motivation for teaching. A longitudinal study, *Teachers and Teaching*, DOI: 10.1080/13540602.2021.1913404
- Smith, H., és Green, L. (2021): Targeted professional development programs and teacher burnout: A review. *Journal of Teacher Education*, 72(6), 897-910. <https://doi.org/10.1177/00224871211017655>
- Szabó Éva és Jagodics Balázs. (2016): Erőforrások és követelmények. A tanári kiégés munkahelyi tényezőinek komplex vizsgálata. *Iskolakultúra*, 26(11), 3–16.
- Szigeti Réka (2023): *A kiégés vizsgálata tanárok körében*. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest.
- Tatar, M. (1998): Teachers as significant others: gender differences in secondary school pupils' perceptions. *British Journal of Educational Psychology*, 68(2), 217-227.
- Tatar, M. és Yahav, V. (1999): Secondary school pupils' perceptions of burnout among teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 69(4), 457–468.
- Yulianti, P.D.; Handayanto, A. és Miyono, N. (2024): Self-Efficacy, Competence in Technology Information and Computers, and Burnout: What is the Profile for Teachers? *Journal An-Nafs Kajian Penelitian Psikologi* 9(1),37-51.

TANYAGONDNOKI SZOLGÁLATOK AZ ALFÖLDÖN

Soós Zsolt

Gál Ferenc Egyetem, Egészség- és Szociális Tudományi Kar

Absztrakt

Kutatásunk során két alföldi térség – a Homokhátság és a Tiszazug – két-két tanyagondnoki szolgálatát térképeztük fel. Egyrészt a szolgáltatásokban dolgozó tanyagondnokokkal, egy integrált szolgáltatóközpont vezetőjével, valamint a szolgálatok igénybe vevőivel készítettünk részben strukturált interjúkat. A kérdések elsősorban a szolgálatok működésére és működési hatásaira irányultak, azt próbáltuk feltárni, hogy az egyes szolgálatok miben, hogyan segítik az ellátottakat, s e segítségnyújtás mennyire tekinthető jelentősnek az igénybe vevők mindennapjaiban, továbbá azt, hogy vannak-e releváns különbségek az egyes térségek között. Az adott vizsgálati helyszínek vonatkozásában összességében elmondható, hogy a tanyagondnokok segítségével nélkül az ellátott idős emberek többsége már nem tudna a tanyán élni, s így bentlakásos intézményes ellátásra szorulna. A vizsgált szolgáltatások működésében nem találtunk releváns különbségeket.

Kulcsszavak: tanyák, tanyagondnoki szolgálatok, idősek segítése

HOMESTEAD CARE SERVICES IN THE GREAT HUNGARIAN PLAIN

Zsolt Soós

Gál Ferenc University, Faculty of Health and Social Sciences

Abstract

In our research, we mapped four homestead care services in two regions of the Great Hungarian Plain: Homokhátság and Tiszazug. We conducted semi-structured interviews with homestead care workers, the manager of an integrated service center, and service users. The interviews primarily focused on the operation and impact of the services. We aimed to explore how and in what ways the individual services assist the beneficiaries, how significant this assistance is in their daily lives, and whether there are any relevant differences between the two regions. Overall, regarding the

study locations, we found that without the support of homestead care workers, most elderly people receiving care would no longer be able to live independently and would require institutional care. No significant differences were observed in the operation of the services examined.

Keywords: homestead, homestead care services, helping the elderly

A TANYÁK VILÁGA ÉS CSALÁDSZERKEZETE

A vonatkozó jogi szabályozás (2013. évi CXXII. törvény 5. § 25.) értelmében a „Tanya: a település külterületén fekvő, legfeljebb 1 hektár nagyságú olyan földrészlet, amelyhez a föld mellett növénytermesztés és állattenyésztés, továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terméktárolás céljára létesített lakó- és gazdasági épület, illetve ilyen épületcsoport is tartozik, vagy az olyan földrészlet, amely az ingatlan-nyilvántartásban tanyaként szerepel.”

Ahogy az érvényben lévő definícióból is következik, a tanya – hasonlóan az amerikai farmokhoz – alapvetően olyan lakóhely, amelyen az épületet körülvevő területen mezőgazdasági tevékenységet folytatnak. Az állandó lakóhelyként funkcionáló tanyák magyarországi tömeges elterjedése viszonylag újkeletű. Az első ilyen tanyák csupán a XIX. század második felében, az alföldi legelők egy részének feltörésekor, a homokos alföldi területek művelésbe vonásakor jelentek meg nagyobb számban. Ezen időszakban azonban gyors ütemben növekedett a tanyai népesség. 1930-ban már 1,9 millió ember élt külterületen, jelentős részük tanyákon. Az 1945 utáni föld-reform során a parasztság körében felosztott nagybirtokokon számos új tanya létesült (Andorka, 1997).

A téma szempontjából fontos, hogy Magyarország jelentős részén, különösen a falusi társadalomban, évszázadokon át elterjedt volt a Hajnal János (in: Szűcs, 1983) által feltárt, a Szentpétervár–Trieszt vonaltól („Hajnal vonal”) keletre fekvő területekre jellemző családszerkezet. E térségekben a házasságkötésre fiatalon, 20 éves kor körül került sor, ebből is következően nagyobb volt a gyermekszám, és elterjedt volt a többgenerációs, sőt, a kiterjesztett család¹ is. Ugyan a XX. században, különösen annak második felében a korábbi időszakokra jellemző családszerkezet már változóban volt, ám egyes falusi, tanyai körzetekben a többgenerációs és kiterjesztett családok aránya az 50%-ot is meghaladta (Faragó, 1999). A fentiekből következően csak ritkán fordult az elő, hogy idős embereknek segítség nélkül, egyedül kellett boldogulniuk.

1948-at követően, a társadalom szocialista típusú átalakítása során, a központi, állami iparfejlesztési célokkal összhangban, a falvakról a városok irányába igyekeztek terelni a népességet. A mezőgazdaságban pedig a nagyparcellás, gépesített gazdálkodási rendszer kialakítástól – az ipar számára felszabadított munkaerő mellett – jelentős hatékonyságnövekedést reméltek. Cél volt a nagyparcellák kialakítását gátló tanyák felszámolása, ehhez kapcsolódó intézkedésként mindössze 236 tanyaközpontot

¹ Amikor a családdal az egyenesági hozzátartozók mellett, távolabbi rokonok is együtt élnek.

jelöltek ki, és „[...] elkészült az 1300/1949. számú kormányrendelet a külterületi építkezések korlátozásáról, illetve tilalmáról” (Bray-Kovács, 2010, p. 10). Ettől kezdve csak a kijelölt tanyaközpontokban lehetett építkezni. Az összes „egyéb tanyaterületen” való építkezést tiltó rendelet egészen 1986-ig érvényben maradt. E folyamat kiemelt eleme volt a mezőgazdaság szovjet típusú átalakítása, a termelőszövetkezetek kialakítása. A két hullámban megvalósuló átalakítás során a helyi földtulajdont a gazdáktól elvették, azok közös, szövetkezeti, vagy állami tulajba kerültek. Ennek eredményeképpen a tanyák száma jelentősen csökkent, különösen a fiatalabbak és a középkorúak költöztek falvakba, városokba, s vállaltak munkát az iparban (Bray-Kovács, 2021; Andorka, 1997). Jelentős részben e beavatkozások eredményeképpen a külterületeken élők száma – akiknek csupán egyik, igaz nagyobb része tanyasi lakos – 1990-re 206.988 főre csökkent (Becsei, 2002). Az itt élők körében pedig az idősek, köztük az egygenerációs idős háztartások aránya növekedett jelentős mértékben.

Fontos kiemelni, hogy a szocialista időszaknak a tanyák mellett a falvak, különösen az aprófalvak is vesztesei voltak. Az ipar-, és ehhez kapcsolódóan a városfejlesztést előtérbe helyező, illetve a költség-hatékonysági szempontok miatt a körzetesítést előíró, 1971-től érvénybe lépő Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció szinte „halálra ítélte” a funkció nélkül maradt kistelepüléseket. A számos helyi szolgáltatást, munkalehetőséget nélkülöző, a körzetesítés miatt esetenként helyi iskola, óvoda nélkül maradt falvak többségének a népessége csökkenni kezdett, miközben a helyben maradók között növekedett az idősek és a hátrányos helyzetű családok aránya (Soós, 2020).

A rendszerváltást követő években a tanyán élők számának csökkenése – a jellemzően kedvezőtlen infrastrukturális feltételek és a mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége miatt – tovább folytatódott. Ugyanakkor e folyamatokban – különösen az elmúlt évtizedben – fordulat történt. 2021-ben újra több mint 300.000 ember élt külterületen, jelentős arányban tanyákon (AM, 2021).

A rendszerváltást követő időszakban – ahogy azt kutatásaink alkalmával is tapasztaltuk –, a tanyákra költözők több csoportja különíthető el.

1, Az új kiköltözők egyik jelentős csoportja „kényszer kiköltöző”, jellemzően olyan hátrányos helyzetű, többgyermekes városi család, aki elveszítette városi lakhatási és megélhetési lehetőségét, s az új, tanyai környezetben is külső, önkormányzati/állami szociális segítségre szorul (Bray-Kovács, 2021).

2, A másik, főként az elmúlt években növekvő számú csoportba tartozók tudatosan választották a tanyai életformát, elmenekülve a városi létből, ipari, szolgáltatási, akár értelmiségi munkahelyből. E csoport létszámát jelentősen növelhették az elmúlt időszak célzott tanyafejlesztési programjai. Körükben is gyakori, hogy gyermeket, gyermekeket nevelnek, s legalább a közeli község- vagy városközponttal való kapcsolattartásban rendszeresen, vagy legalább időnként segítségre van szükségük (Bray-Kovács, 2021).

3, Jómódú kiköltözők, akik munkájuk, mindennapi életük kapcsán a környékbeli

városhoz kötődnek, mezőgazdasági tevékenységet (pl. lótartás) inkább hobbiszinten végeznek.

4, Külföldről (Hollandiából, Németországból, stb.) magyar tanyákra költöző, mezőgazdasággal nem, vagy szintén csak hobbiszinten foglalkozó nyugdíjasok.

A TANYAGONDNOKI SZOLGÁLATOK KIALAKÍTÁSA

A fentebb ismertetett folyamatok már a '80-as években erőteljesen éreztették hatásukat, a gyakran nehezen megközelíthető, esetenként árammal és vezetékes vízzel sem ellátott tanyákon két fő csoport szorult jelentős segítségre. Egyrészt, és arányai-ban nagyobb részben az idős házastársak, valamint gyakran teljesen egyedül marad idős emberek, a házasodási szokások és halandósági arányok miatt² jellemzően idős özvegyasszonyok, akik az önellátásukat segítség nélkül már nem tudták megoldani. Másrészt azon gyermekes családok, köztük kiemelten a hátrányos helyzetű családok, akik gyermekei a közeli nagyobb településen jártak óvodába, iskolába. Ugyanakkor a közintézményektől, a szolgáltatásoktól való elzártság a tanyák mellett az aprófalvakat is érintette. E tekintetben azt is fontos figyelembe venni, hogy a családoknak csak jóval kisebb része rendelkezett saját autóval, mint napjainkban.

A településfejlesztés hatásköre ezen időszakban, 1988-ig az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium Településfejlesztési és Rendezési Főosztályához tartozott. E főosztály a Városépítési Tudományos és Tervező Intézetet (VÁTI) bízta meg azzal a feladattal, hogy az 1971-ben érvénybe lépett Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció alapján tervezze meg a külterületi lakott helyek és aprófalvak „fejlesztési” javaslatát. Somogy megye vonatkozásában a feladatot Kemény Bertalan kapta meg. Kemény „[...] átlátta, hogy ha eleget tesz ennek a besorolásnak, azaz áthúzza Somogy megye számos apró települését a térképen, az ezeknek a kis közösségeknek a halálos ítéletet jelenti. Ezért – járva a falvakat, beszélgetve az emberekkel – valamilyen más megoldást keresett, és megtalálta azt az embertípust, amely aktívan tett közösségéért, amely felvállalta a faluját, megszervezte a helyi cselekvést, odafigyelt a közösség gondjaira és képviselte az emberek érdekeit, kijárva, kiharcolva az élethez szükséges feltételeket [...]. Javaslatát »A falugondnok. Gondolatok az aprófalvak üzemeltetéséről és társadalmuk rehabilitációjáról« címmel 1983. áprilisában foglalta össze az MTA Szociológiai Kutató Intézet részére, a »Szociálpolitika Reformja« című kutatás keretében. [...] A kidolgozott javaslat nem a kistelepülések elhalásának lehetőségeink szerinti humanizálását, hanem a folyamat megfordítását tűzi ki célul» (Faludi, 2020, p. o. n.). Kemény meglátásában a falugondnok egy olyan mikrobusszal rendelkező ember, aki segíti a helyieket ügyes-bajos ügyeik intézésében, aki kapocsként szolgál a kistelepülés és a körzetközpont intézményei, szolgáltatásai között. Vagy úgy, hogy a helyieket viszi a szolgáltatáshoz, vagy úgy, hogy ő maga szolgáltat (visz ivóvizet, meleg ebédet, gyógyszer...).

² Mivel a házasságokban jellemzően a férfiak az idősebbek, miközben a nők születéskor várható élettartalma az elmúlt 30 évben átlagosan 7-9 évvel volt magasabb (KSH, 2021/a).

Kemény Bertalan javaslatát a Népművelődési Intézetnek a magyar falvak fejlesztési lehetőségeivel megbízott munkatársai, Beke Pál és Köles Sándor karolták fel. Közben a javaslat a szociálpolitikai reformokat taglaló, Szociálpolitikai Műhely beszélgetéssorozatban is újra és újra előkerült. A számos egyeztetés, megbeszélés és a változó társadalmi és jogi környezet hatására, melyben már lehetőség volt civil szervezetek megalapítására, 1989-ben megalakult a Falufejlesztési Társaság. „A nyolcvanas évek közepén elsőként létrejött Csereháti Településszövetség – élén Csomós József református lelkésszel – 1990-re fel tudta vállalni az ország leghátrányosabb helyzetű aprófalvaiban a falugondnokság kísérleti beindítását. [...] Ez a kezdeményezés fenntarthatónak bizonyult, a megyei önkormányzat – az országban egyedülállóan – hosszú távon fontosnak és eredményesnek, ezért támogatandónak tartotta a falugondnoki hálózat kiterjesztését és fenntartását” (Faludi, 2020, p. o. n.).

A projekt kedvező tapasztalatai hozzájárultak ahhoz, hogy 1991-ben a Népjelölti Minisztérium által finanszírozott falugondnoki szolgálatok indulhattak el Somogy és Baranya, majd a következő években más megyékben is. „A döntő találkozás azonban Kemény Bertalan és Szanyi Éva között jött létre, amelynek révén elindult a Népjelölti Minisztérium által támogatott falugondnoki hálózat kialakulása” (Faludi, 2020, p. o. n.). A folyamat eredményeképpen végül a szolgáltatás bekerült a Szociális igazgatásról és szociális ellátásokról rendelkező, 1993. évi III. törvény (a továbbiakban „Szociális törvény”) által szabályozott ellátások körébe.

A TANYAGONDNOKI SZOLGÁLTATÁS MŰKÖDTETÉSÉNEK CÉLJAI, JELLEMZŐI

A Szociális törvény 60§-a értelmében: „A falugondnoki, illetve tanyagondnoki szolgáltatás célja a falvak és a külterületi vagy egyéb belterületi, valamint a tanyasi lakott helyek intézményhiányából és a közösségi közlekedés nehézségéből eredő hátrányainak enyhítése, az alapvető szükségletek kielégítését segítő szolgáltatásokhoz, közszolgáltatáshoz, valamint egyes alapszolgáltatásokhoz való hozzájutás biztosítása, továbbá az egyéni, közösségi szintű szükségletek teljesítésének segítése.”

Fontos jellemző, hogy tanyagondnoki szolgáltatás legalább hetven és legfeljebb négyszáz lakosságszámú külterületi, vagy egyéb belterületi lakott helyen, falugondnoki szolgáltatás pedig hatszáz lakosnál kisebb településen működtethető. Vagyis a szolgálat a legkisebb, leginkább szolgáltatáshiányos településeken élők megsegítése érdekében működik.

A KUTATÁSRÓL

A kutatás első fázisának keretét, a Lakitelek Népfőiskola szervezésében, több egyetem bevonásával megvalósított Tanyakollégium III. kutatás adta, kétszer egy hét időtartamban. A Tanyakollégium I. (2002–2003), II. (2009–2011) és III. (2021–2022) kutatások során a kutatásban résztvevők a Homokhátság tanyavilágát térképezték fel, elsősorban a tanyák infrastrukturális fejlettségére, az ott élők főbb problémáira és

speciális szükségleteire koncentrálva, ezáltal információt adva a tanyákon élők életminőségének a javítását célzó állami fejlesztési programokhoz. Az I. és a II. kutatássorozat során a tanyákat érintő szolgáltatások, így a tanyagondnoki szolgálatok még kevéssé kaptak figyelmet, a kutatási beszámolók nem tartalmaznak információt a szolgáltatásokról. Ugyanakkor a Tanyakollégium III. kutatás alkalmával a szervezők fontosnak tartották a tanyagondnoki szolgálatok működésének és működési hatásainak a feltérképezését és bemutatását is – amely adatgyűjtési feladatot kutatócsapatunk látta el,³ az ezzel kapcsolatos eredmények publikálásának (Soós, 2023) feladata pedig rám hárult. A kérdéskör feltárásához releváns információt adott, hogy a Tanyakollégium III. tanyakutatást előkészítő konferencián a Kecskemét környéki tanyavilágban tevékenykedő tanyagondnokok is részletesen ismertették munkájukat.

E kutatási fázisban (a Tanyakollégium III. kutatás általános kérdőívének lekérdezése mellett) kutatócsapatunk egy Szank külterületi, egy csőjospálosi tanyagondnokkal, valamint összesen kilenc szolgáltatást igénybe vevő időssel készített félig strukturált interjút.

A kutatás lezárását követően kíváncsiak voltunk arra, hogy a tanyagondnoki szolgálatok más térségben is hasonlóan működnek-e, vagy léteznek-e területspecifikus különbségek. Így eldöntöttük, hogy kutatásunkat a tiszazugi térségre is kiterjesztjük.⁴ E kutatási fázisra 2023 decemberében, illetve 2024 februárjában került sor. Ezen adatfelvétel során két cserkeszőlői tanyagondnokkal, az alapszolgáltatási központ vezetőjével, valamint a szolgáltatást igénybe vevő két idősebb emberrel vettük fel az interjút.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A kutatás során elsősorban arra kerestünk választ, hogy döntően;

- mely életkori csoportba tartozók, illetve
- egyedül élők, házastársak, vagy gyermekes családok veszik-e igénybe a szolgáltatást?
- Mely szolgáltatási elemeket, milyen gyakorisággal veszik igénybe az ellátottak?
- Mit tartanak a szolgáltatás erősségének és esetleges gyengeségének, összességében hogyan hat az ellátás a mindennapi életükre?
- Tudnának-e, és ha igen, hogyan tudnának boldogulni a szolgáltatás nélkül?
- A vizsgált két térségben vannak-e releváns különbségek az ellátotti körben, az ellátott feladatokban és a szolgáltatás működési hatásaiban.

³ A kutatócsapat további tagjai Szanics Ildikó és Zagyi Csenge, a Debreceni Egyetem egykori óvodapedagógus, illetve szociálpedagógus egyetemi hallgatói voltak.

⁴ E kutatást már saját erőforrásból valósítottuk meg, s az nem kapcsolódott más kutatássorozathoz, továbbá addigra kutatótársaim is befejezték tanulmányaikat, így az információgyűjtést szabadságunk és szabadnapjaik alatt végeztük.

A SZOLGÁLTATÁS FŐBB FELADATAI – MŰKÖDÉSI TAPASZTALATOK AZ ALFÖLDI TANYAVILÁGBAN

A tanyagondnoki szolgálatok által ellátott legfontosabb szolgáltatási, kapcsolattartási, szállítási és információközvetítési feladatokat, a szolgáltatásműködtetés legfontosabb jellemzőit, hatásait, a kutatás során, az alföldi térségben összegyűjtött példák segítségével mutatom be.

Bár a vonatkozó jogszabály nem nevesít külön célcsoportokat, s a működés a helyi közösség egészének, így valamennyi helyi lakosnak az érdekét szolgálhatja, a tevékenységi kör alapján a szolgálat kiemelt célcsoportjának az idősek, másodlagos célcsoportjának pedig a gyermeket nevelő családok tekinthetők.

A homokhátsági kutatásunk (2021-2022) alkalmával megismert tanyagondnoki szolgálatok közül volt olyan városkörnyéki szolgáltató, melynek kiemelt feladata a tanyákra kiköltöző családok gyermekeinek óvodába, iskolába, illetve onnan hazaszállítása, valamint különböző rendezvényekre való elszállítása. A gyermekes, különösen a hátrányos helyzetű gyermekes családok segítése megjelenik a cserkeszőlői szolgálatoknál is.

„Mindenk, aki külterületen lakik, korra, anyagi helyzetre tekintet nélkül kérheti a szolgáltatást. Sok a rossz anyagi helyzetű család a külterületen, nincs autójuk. Ilyenkor például a beteg gyereket elvisszük az orvoshoz, vagy védőnői ellenőrzésre.” (45 éves nő, tanyagondnok, Cserkeszőlő)

Ugyanakkor a megismert szolgálatok többségének elsődleges célzottjai – az országos jellemzőkkel egybeesően – az idős korosztályba tartoznak. A jelenlegi, döntően nukleáris családstruktúra mellett, ahol – ha vannak is – gyermekek, unokák, többségében már távolabbi városban élnek, s az idős szülők maradtak csak a tanyán, ez némiképp magától értetődő. A férfiak és a nők eltérő élettartam mutatói (KSH, 2021/a) alapján az sem meglepő, hogy az adott térségekben ellátottak döntő többsége, az intézményi beszámolók alapján több, mint 80%-a egyedülálló nő.

„A lányomé se itt élnek, a fiam se. [...] Jó, ha két-háromhetente el tudnak jönni. Nagyon tiszteltem ezt a Janit,⁵ mert olyan, mint egy családtag. Olyan, mintha a második fiam lenne, de még többet is segít, mint bármelyik családtag.” (77 éves, özvegy nyugdíjas nő, Csójospáros)

„Először, még ’77-ben elvesztettem a férjemet vonatbalesetben. [...] Majd elvesztettem a szép lányomat. Így hozta a sors, hogy magam maradtam.” (86 éves, özvegy nyugdíjas nő, Cserkeszőlő)

„Sokan élnek egyedül, nekik sokszor a tanyagondnok az egyetlen kapocs.” (46 éves nő, Tanyagondnok, Cserkeszőlő)

⁵ A tanyagondnokot.

Egy jól működő szociális szolgáltatási rendszer fontos ismérve, hogy igazodik az ellátottak szükségleteihez és igényeihez. Az idősellátás intézményrendszerének egyik elsődleges célja, hogy segítséget nyújtson abban, hogy amíg lehetséges, az idős ember saját otthonában élhessen. Ebből következően a tanyagondnoki szolgálatok feladatainak egyik legjelentősebb része gyakorlatilag a szociális étkeztetés, a házi segítségnyújtás, valamint a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás biztosítása. E tekintetben kiemelten fontos, hogy a tanyagondnokok a rendszeres látogatás révén biztonságot nyújtanak ezen idős emberek, kiemeleten a nagy számban egyedül élő idős özvegyasszonyok számára. Szintén az ellátottak biztonságérzetét növelő tényező, hogy az idősek tudják, hogy a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás keretében biztosított jelzőkészülék birtokában bármely probléma – rosszullét, betörés... – esetén számíthatnak a segítség gyors megérkezésére. Ugyanakkor e rendszeres látogatás, az idősekkel való rendszeres beszélgetés oldja az egyedül élő idős emberek magányát, hozzájárul társas szükségleteik kielégítéséhez.

„Ha bármi olyan problémám van, csak megnyomon a gombot, és szinte percekben belül itt van a segítség.” (73 éves, özvegy nyugdíjas nő, Csójoszpáros)

Legfeljebb fél órán belül ki kell érkeznünk a jelzéstől számítottan. De ha nem nagyon távol esik, akkor akár csak néhány perc.” (52 férfi, tanyagondnok, Csójoszpáros)

„Itt lakok egyedül [...] jó, hogy van, aki rendszeresen rám néz. Hogy van kihez szólni, van kivel beszélni. Hetente háromszor mindig jön, hétfőn, szerdán és pénteken. [...] „Kicsit pletygosulunk [...]” (78 éves, özvegy nyugdíjas nő, Szank)

„Nyáron adok neki egy kólát. Télen csinállok egy kapucsínót, leül. Beszélgetünk egy kicsit. Én annak nagyon örülök, hogy van kivel beszélnem. Nincs itt szomszédom, magam vagyok.” (77 éves, özvegy nyugdíjas nő, Csójoszpáros)

A másik döntő szolgáltatási elem a mindennapi élethez nélkülözhetetlen dolgok beszerzése és kiszállítása. Több tanyán nem áll rendelkezésre iható víz, amit a tanyagondnokok szállítanak ki, kiviszik az ebédet, rendszeresen bevásárolnak, kiváltják és kiszállítják a gyógyszereket, intézik a hivatalos ügyeket (pl. áramszámla befizetése...).

42 ellátott van, jelenleg 20-an igényelnek ebédet, pontosabban 21-en, mert most lett egy új igénylés, egy egyedül élő bácsi. (52 éves férfi, tanyagondnok, Csójoszpáros)

A három körzetben 85-90 ember kap étkeztetést [...] meg hát a bevásárlás, gyógyszerkiváltás, ügyintézés [...] ahogy öregszik a környék, egyre többen szorulnak ellátásra. (49 éves nő, szolgálatvezető, Cserkeszőlő)

„Kilenc éve kapom az ebédet. Kicsiben nem tudok főzni, de már egyszerre nem tudok sokat enni. Szombaton megfőzök, az kitart hétfőig. Keddtől meg péntekig minden nap mást tudok enni. [...] Meghoz ő nekem a kenyértől a villanyégőig bármit.” (77 éves, özvegy nyugdíjas nő, Csójoszpáros)

„Kicsit pletyosulunk, odaadom neki a pénzt, mit kell hozni.” (78 éves, özvegy nyugdíjas nő, Szank)

„Nagyon szépen segítenek bennünket [...] ügyintézésben, kérvények megírásában, benyújtásában.” (86 éves, özvegy nyugdíjas nő, Cserkeszölő)

Minden interjúalanyunk kiemelte, hogy kizárólag a szolgálat segítségével tud bejutni a szomszédos faluba, vagy ha szükséges, a legközelebbi városba. E tekintetben az orvosi vizsgálatokon való részvételt – példának okáért a Covid19 elleni védőoltás felvételét - valamennyi interjúalany megemlíttette. Volt, aki azt is kiemelte, hogy a falusi rendezvényre is a tanyagondnoki szolgálat segítségével tud eljutni.

„Elvisz, ahova kell [...] a hivatalba, az orvosho', a boltba.” (78 éves, özvegy nyugdíjas nő, Szank)

Bevittek az Idősek Világnapjára [...] volt ünnepség. Mi is volt még? Karácsony, azt is az önkormányzat megünnepelte, volt vacsora, ünnepség [...] Ott tudtunk találkozni, beszélgetni, mi öregek. [...] Oda is az autóval vittek be minket, én máshogy nem is bírnék már.” (86 éves, özvegy nyugdíjas nő, Cserkeszölő)

Kutatásunk arra is rávilágított, hogy a helyi szolgáltatásnyújtók körében valódi hivatástudattal, segítői attitűddel bíró tanyagondnokok tevékenykednek, akik nem azt nézik, hogy a szakmai protokoll (Csörszné Zelenák, K. & Sümeginé Ország, E., 2022) szerint mely feladatokat kell kötelezően ellátniuk, s mi az, amit a jogi szabályozás nem rendel a feladatkörükbe. Hanem – ahogy azt az alábbi interjúrészletek is mutatják –, próbálnak minden szükséges segítséget megadni e sok szempontból kiszolgáltatott helyzetű idős embereknek.

„Mindenben számíthatok rá, nincs olyan, amiben ne segítene. Legutóbb segített kikормolni a kályhacsövet, mer' én azt már nem bírnám.” (78 éves, özvegy nyugdíjas nő, Szank)⁶

[...] többet is segít, mint bármelyik családtag. Nincs olyan, amit meg ne tenne. [...] Majd már szólok, hogy szerelje fel a szűnyoghálót.” (77 éves, özvegy nyugdíjas nő, Csójoszűnyeg)

„Mindig megkérdezik, mit segítsenek és mindenben segítenek.” (86 éves, özvegy nyugdíjas nő, Cserkeszölő)

A kutatásunk alkalmával megismert tanyagondnoki szolgálatok, az azok által segített interjúalanyaink beszámolóinak alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a szol-

⁶ Évente mintegy 100 fő veszíti életét lakástűzeset vagy füstmérgezés miatt. E tekintetben az egyik kiemelt kockázati csoport a „[...] gondozásra és felügyeletre szoruló idős személyek [...]” köre (Habenmayer at all, 2024, pp. 1). Ebből következően e nem kötelező feladat ellátásának elmaradása az idős ember életének veszélyeztetését eredményezné.

gáltatás működtetése nélkül számos tanyai lakosnak kellene elhagynia otthonát, feladnia megszokott életét. A Kemény Bertalan által évtizedekkel ezelőtt megálmodott szolgáltatás napjainkra nélkülözhetetlené vált számos tanyán élő család, még inkább többezernyi idős ember számára.

„Én itt éltem le az életem. Most öregkoromban már csak úgy tudok itt lenni, hogy van ez a segítség, enélkül nem menne. Enélkül itt kellene hagyni az otthonom vénségemre.” (78 éves, özvegy nyugdíjas nő, Szank)

ÖSSZEGZÉS

Kutatási kérdéseinkre összegzően választ adva elmondható, hogy a szolgáltatásokat mindegyik vizsgált térségben döntően idősek, ezen belül elsősorban már többféle betegséggel küzdő, gyakran mozgásában is erősen korlátozott, napjainkra özvegygé vált, egyedül élő, jelentős részben kiszolgáltatott helyzetű idős nők, másodsorban pedig – relevánsan kisebb arányban – többgyermekes, saját személyautóval nem rendelkező hátrányos helyzetű családok veszik igénybe.

Amennyiben az ellátott nem igényli hétköznapiakon a szociális étkeztetést, úgy a tanyagondnok az ellátott egészségi állapotától, igényeitől függően jellemzően heti egy, vagy két, esetenként három alkalommal nyújt szolgáltatást egy-egy igénybevevőnek.

Az ellátás tartalma az idősek körében elsősorban a házi segítségnyújtás szociális ellátásának (1993 évi III. tv. 63§) elemeit (lelki segítség/beszélgetés, ezáltal a magány oldása; biztonságadás; bevásárlás; gyógyszerkiváltás; hivatalos ügyek intézésében való segítségnyújtás...) foglalja magába. Emellett fő feladatnak tekinthető az ellátottak szolgáltatásokhoz, vagy éppen a tanyaközponti település rendezvényeire való szállítása, ezáltal izolációjuk oldása is. Fontos azonban azt is kiemelni, hogy a szolgáltatásokat nyújtó lelkiismeretes munkatársak olyan, az ellátott idősek életét javító, biztonságát növelő feladatokat (pl. szűnyogháló felszerelés, kémény kikormolás...) is ellátnak, amelyeket a vonatkozó szakmai protokollok (Csörsz né Zelenák, K. & Sümeginé Országh, E., 2022) nem sorolnak az ellátandó feladatok körébe.

Valamennyi kérdezett azt tartotta a szolgáltatás legnagyobb erősségének, hogy a munkatársak a tanyai életükhöz nélkülözhetetlen feladatok mindegyikében segítséget nyújtanak, továbbá azt, hogy lelkiismeretesek és napjainkra szinte családtaggá váltak az életükben.

Interjúalanyaink beszámolóit és saját tapasztalataink alapján egyöntetűen kijelenthető, hogy a tanyagondnoki szolgáltatás segítségével még egyedül, betegen is képesek e nagyfokú alkalmazkodó képességű, rugalmas, vagyis e szempontból reziliensnek tekinthető (Homoki, 2016) idős emberek életük utolsó időszakát is tanyán leélni. E segítség nélkül viszont erre nem lenne lehetőségük, így vagy gyermekeik, vagy a szociális ellátórendszer bentlakásos intézményi ellátására szorulnának – ami minkét esetben a tanya kényszerű elhagyásával járna. Aligha vitatható, hogy egy az életét nagyfokú szabadságban, tanyán leélő idős embernek jelentős lelki traumát jelenthet-

ne egy városi idősök otthonába, vagy példának okáért akár gyermeke panellakásának egy szobájába való beköltözés.

A kutatások során, azok eredményeként fény derült arra is, hogy az általunk vizsgált, elsősorban, de nem kizárólagosan az idősök segítésére koncentrááló homokhátsági, illetve tisztázati szolgáltatások működésében és működési hatásában nem tapasztalhatók érdemi különbségek.

Kapcsolattartó szerző:

Soós Zsolt

Gál Ferenc Egyetem

Egészség- és Szociális Tudományi Kar

5700 Gyula

Szent István u. 17-19.

soos.zsolt@gfe.hu

Corresponding author:

Zsolt Soós

Faculty of Health and Social Sciences

Gál Ferenc University

Szent István str. 17-19.

5700 Gyula, Hungary

soos.zsolt@gfe.hu

Hivatkozás: Soós, Zs. (2025). Tanyagondnoki szolgálatok az Alföldön. *Deliberationes*, 18(1), 119–130.

SZAKIRODALMAK

Agrárminisztérium (AM) (2021): Adatközlés: Megállt a tanyákon élők számának csökkenése. <https://www.agrarszektor.hu/agrarpenezek/tomegevel-koltoznak-a-magyarok-videkre-ezert-vesznek-most-sokan-tanyat.32868.html> (Letöltés: 2024. 11. 22.)

Andorka, R. (1997). *Bevezetés a szociológiába*. Osiris.

Bray, Á. & Kovács, T. (2021). Alföldi tanyák és tanyapolitikák a múltban és a jelenben. *Acta Sociologica - Pécsi Szociológiai Szemle*, 7(1), 4-38.

Becsei, J. (2002). A tanyarendszer jövőbeni alakulására ható tényezők. *Magyar Tudomány*, 162(9), 1196-1213.

Csörsz né Zelenák, K. & Sümeginé Ország, E. (2022). *Segédlet a falugondnoki és tanyagondnoki szolgálatok indításához és működtetéséhez*. Emberi Erőforrások Minisztériuma.

Faludi, E. (2020). *A falugondnoki szolgálat. A falugondnokság története*. Falufejlesztési Társaság. <https://falufejlesztesitarsasag.hu/a-falugondnoki-szolgalat/> (Letöltés: 2023. 04. 22.)

Faragó, T. (1999). *Tér és idő – család és történelem*. Bíbor Kiadó.

Hábermayer, T., Varga, I., Kricskovics, A. & Vénosz, M. (2024). A halálos tüzesetek számának csökkentése és a kritikus kockázati csoportok védelme egyszerűsített tűzkockázat-elemzéssel. *Scientia et Securitas*, 5 (3), 308-322.

Homoki, A. (2026). A reziliencia recepciója a hazai neveléstudományi kutatásokban. In: Pusztai, G., Bocsi, V. & Ceglédi, T. (szerk.). *A felsőoktatás (hozzáadott) értéke:*

Közelítések az intézményi hozzájárulás empirikus megragadásához. (pp. 78-90). Mandátum Könyvkiadó.

Soós, Zs. (2023). Tanyagondnoki szolgálatok a Homokháton. In. Rigó, R. & Demeter, P. (szerk.). *Tanyakollégium III.* (pp. 245-253). Antológia Kiadó.

Soós, Zs. (2020). Tiszalök kortárs társadalmi folyamatai. *Különleges Bánásmód*, 6(2), 95-104.

Szűcs, J. (1983). *Vázlat Európa három történeti régiójáról.* Magvető.

Felhasznált jogszabályok és adatbázisok

A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény

A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény

Központi Statisztikai Hivatal (KSH) (2021): Népesség, népmozgalom 1900 - .

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html (Letöltés: 2022.05.14.)

Központi Statisztikai Hivatal (KSH) (2021/a): Születéskor várható átlagos élettartam, átlagéletkor nem, megye és régió szerint.

https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0039.html (Letöltés: 2022.05.14.)

A SZENTÍRÁS SZEREPE A LELKI FELEMELKEDÉSBEN SZENT ÁGOSTONNÁL

Richter Mátyás

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar

Absztrakt

Szent Ágoston (354-430) szerint az ember, és így az emberi művelődés célja a boldogság (*eudaimonia*), ami a keresztény kinyilatkoztatás alapján maradéktalanul és végérvényesen az élet természetfeletti távlatán Istennél található meg. Emiatt viszont a tudomány révén közvetlenül nem érhető el, még a Szentírás ismeretén keresztül sem. Ezt a Biblia kutatása kapcsán támadt ismeretelméleti feszültséget igyekszik feloldani a hippói püspök a *De doctrina christiana* c. művében a lelki felemelkedés lépcsőjének felállításával, mely által saját tudományos és írói vállalkozásának értelmét is közelebbről meghatározza. Azért, hogy Szentírás igazi, Lélek szerinti értelméhez elvezessen, Ágoston képes saját tudományos szempontrendszerét is némiképp relativizálni. Ebben a szellemi szabadságban tárulhat fel a Szentírás valódi tartalma, hogy a tudomány ne felfuvalkodottá tegyen, hanem építse a szeretetet (vö. 1Kor 8,1).

Ennek a rövid tanulmánynak a célja nem más, mint közelebbről bemutatni, hogyan és miként határozza meg a lelki élet lépcsőfokait a Szentírás beható ismerője és a lelki élet nagy mestere, Szent Ágoston. Miután közelebbről megvizsgáljuk ennek az *excursus*nak a szerepét a *De doctrina christiana* c. művén belül, a felállított lelki létra sajátosságait szeretnénk taglalni főleg korai, *De quantitate animae* c. írásával összevetve, végül pedig a tudománynak, valamint a Bibliának mint tudományos forrásnak ágostoni értékelését szeretnénk adni.

Kulcsszavak: Szent Ágoston, Szentírás, hermeneutika, tudományelmélet, lelki élet

THE ROLE OF HOLY SCRIPTURE IN THE SPIRITUAL ASCENT AT SAINT AUGUSTINE

Mátyás Richter

Doctoral School of Theology, Pázmány Péter Catholic University

Abstract

According to St Augustine (354-430), the goal of man, and thus of human culture, is happiness (eudaimonia), which, according to the Christian revelation, can be attained on the supernatural level of life at God. Therefore, it cannot be directly achieved by science, not even by the knowledge of the Holy Scripture. The Bishop of Hippo seeks to resolve this epistemological tension in his biblical research in his work *De doctrina christiana* by setting out the steps of spiritual ascent, which will also help him to define more precisely the meaning of his present scientific and literary enterprise. In order to lead us to the true, spiritual meaning of the Scripture, the Bishop of Hippo is able to relativise partially even his own scientific aspects. The true content of the Bible can be revealed only in this spiritual freedom, so that science does not swell us with pride but builds up our love (cf. 1Cor 8:1).

The purpose of this short study is to give a closer look at how the stages of the spiritual life are defined by Augustine, the great master of the spiritual life and researcher of the Scripture. After a closer look at the role of this excursus in *De doctrina christiana*, we would like to discuss the particularities of the ladder of spiritual ascent he set up, mainly in comparison with his early work *De quantitate animae*, and finally we would like to conclude it with the Augustinian evaluation of the Bible as a scientific source.

Keywords: Saint Augustine, Holy Scripture, hermeneutics, epistemology, spiritual life

BEVEZETÉS

Szent Ágoston (354-430) tudományos gondolkodásmódját, eszmeiségének sokrétűségét nagyon jól fel lehet térképezni a *De doctrina christiana* (396-426) c. művén keresztül. Ebben az alapvetően bibliai hermeneutikával és a felfogott ismeretek szónoki, vagyis hatékony továbbadásával foglalkozó írásában nem csak száraz módszertani eszközöket kínál és alkalmaz, hanem a korabeli tankönyvekre jellemző felosztások (*partitio*) révén elmélyített ismereteket (Pollmann, 1996: 91-94) igyekszik mindig magasabb rendező elvek összefüggésébe állítani. Így történhet meg, hogy a tudományoknak (*doctrinae*) nevezett emberi törekvések egészét az igazi, természetfeletti Élet szolgálatába állítja. Ez az alávetettség azonban nem csak a kifejezetten világi ismeretekre, hanem a teológia és a bibliatudomány művelésére is kiterjed. Ezzel Ágoston egy mindenre kiterjedő ismeretelméleti rendszert alkot, amely

nem csak az emberi ész követelményeit, hanem a szív vágyait is képes kielégíteni, nem a saját erejéből, hanem Istenben, akiben megtalálja nyugópontját.¹

A következőkben a keresztény tudományelmélet egyik klasszikus műve, a *De doctrina christiana* szerepét szeretném bemutatni – a lelki élet lépcsőjének felépítésében. Milyen, Bibliával kapcsolatos ismeretelméleti dilemma motiválhatta szerzőt, s hogyan építette fel a lelki felemelkedést szolgáló megismerés fokait, és végül, milyen szerepet tölt be ebben a Szentírás beható ismerete?

1. A BIBLIA ÉS BIBLIAI JELEK OKOZTA HOMÁLY ISMERETELMÉLETI JELENTŐSÉGE: A LÉLEK FELEMELKEDÉSRŐL SZÓLÓ EXCURSUS SZEREPE EGY HERMENEUTIKAI KÉZIKÖNYVBEN

Szent Ágoston, miután a *De doctrina christiana* I. könyvében részleteiben felvázolta a bibliai jelek mögött keresendő valóságot (*res*), vagyis a kereszténység hitbeli és erkölcsi alapjait. A II. könyv általános szemiotikai bevezetőjét követően megállapítja, hogy a jelek értelmezésének több szintű akadályja van, mivel ezek lehetnek ismeretlenek (*ignota*) és kétértelműek (*ambigua*), illetve állhatnak saját (*propria*) vagy átvitt (*translata*) értelemben. Emiatt a bibliai szöveg általános jellemzőjének tekinthető a legalább részleges homály (*obscuritas*), amelyet a nagy nyugati egyházatya az isteni Gondviselés tervével igazol (*totum provisum esse divinitus*)² (Pizzani, 1995: 46). Ahogy az egész üdvtörténetnek, úgy ennek is pedagógiai szerepe van, amely az olvasók lelki hasznát két szempontból hívatott előmozdítani. A fáradságos szövegértelmezés célja egyrészt az, hogy fékezze a gőgöt (*ad edomandam labore superbiam*), másrészt, hogy visszatartsa az értelmet az unalomtól, ill. attól, hogy az egyszerűnek tűnő dolgokat lenézzék (*ad intellectum a fastidio revocandum*) (Simonetti, 1985: 338). Ágoston szerint a Szentírást leíró Szentlélek arany középúton jár, amikor az egyes témákban – zenei fogalommal élve – okosan modulál a könnyen hozzáférhető és a nehezen kifürkészhető leírások között (Pizzani, 1995: 47), hogy mind az éhségnek elejét vegye (*fami occurrere*), mind az unalmat eloszlassa (*fastidia detergere*). A nehezen megragadható részek feszültséget azzal igyekszik feloldani, hogy a homályos részekben közölt ismeretek „szinte” (*fere*) mindig megtalálhatók teljes nyíltsággal is (*planissime*), kiváltképpen, ha azok hitbeli és erkölcsi tartalmuk miatt lényegesek.³ Ez a megállapítás inspirálhatta a későbbiekben Nagy Szent Gergely pápát († 604) is: „Az isteni beszéd ugyanis miként az okosokat a misztériumokkal foglalkoztatja, úgy a többségében egyszerűeket a felszínnel vigasztalja. Van benne, ami nyilvános, amiből a kicsinyeket táplálja, de van, amit titkon őriz, aminél fogva a fennkölt elméket

1 Augustinus (ca. 401/1896), *Conf.*, I,1,1 (CSEL 33, 1).

2 Augustinus (ca. 426/1963), *De doct. chr.*, II,6,7 (CCSL 32, 35).

3 Augustinus (ca. 426/1963), *De doct. chr.*, II,6,8 (CCSL 32, 36).

ámulatban tartja. Mint valamiféle folyó – hogy úgy mondjam – lapos és mély, amelyben a bárány is sétál, és az elefánt is úszik.”⁴

Szent Ágoston tehát nem állítja, hogy a Szentírásból minden tudás maradéktalanul és mindenki számára hozzáférhető. Ezt nem csak azzal sugallja, hogy bizonyos esetekben a homály és a kérdések megmaradnak, hanem a lelki felemelkedésről szóló *excursus*ával is.⁵ Az *excursus*szal ugyanis mindenekelőtt a Biblia kutatása kapcsán támadt ismeretelméleti feszültséget igyekszik feloldani, mégpedig úgy, hogy azt a tudomány részeként alárendeli az emberi törekvéseket meghaladó természetfeletti célnak, valamint a cél elérését szolgáló, az egész embert átfogó, holisztikus lelki fejlődésnek. A mű több pontján is világossá teszi, hogy az elméleti tudás önmagában nem eredményezi az emberi törekvések beteljesedését, nem tekinthető végcélnak. Azáltal tehát, hogy a szellemi ismereteket nem abszolutizálja, illetve azok gyarapítását és birtoklását nem tekinti végcélnak, hanem a lelki fejlődés elemei között – függési viszonyba – helyezi, Ágoston saját tudományos és írói vállalkozásának értelmét is közelebből meghatározhatja.

Tehát a *De doctrina christiana* c. mű ezen kitekintésének célja nem nagyon lehet más a lelki felemelkedés taglalásával, mint az, hogy a Szentírás ismeretét, melyet művével elő akar mozdítani, elhelyezze a lelki javak között.

2. A LELKI FELEMELKEDÉS ÁGOSTON ÁLTAL MEGHATÁROZOTT LÉPCSŐFOKAI

Ágoston a lelki életnek e hermeneutikai tankönyvben felállított lépcsőjét – nagyon találóan – két szentírási helyre alapozza: a *Zsolt 110 (111),10*-re (ill. *Sir 1,16*-ra) és *Iz 11,1-3*. Előbbi meghatározza a kiindulási és végpontot: *initium sapientiae timor Dei*; míg utóbbi megadja a fokok számát a Lélek ajándékaival, melyeket a Messiás, ill. az ő képmásai, a keresztények birtokolnak. Az ajándékok és így a fokok sorrendje ugyanakkor a *Zsolt 110 (111),10* alapján felcserélődik: az első ajándék, a bölcsesség lesz a végcél, míg az utolsó, az istenfélelem lesz az első fok. Megjegyzendő, hogy a lelki kiteljesedésnek ugyanez a vázlata megtalálható a néhány évvel korábbi, *Hegyi beszéd*hez fűzött kommentárjában (394), valamint az istenfélelemről szóló 347. beszédjében.⁶ Ezeken a helyeken a *Nyolc boldogsággal* (Mt 5,3-12) is összekapcsolja a lelki adományokat, ahogy erre az összefüggésre a *De doctrina christiana* felsorolásában is időről időre utal. Ugyanakkor, a lelki felemelkedés hét fokozatát ettől a biblikus sémától függetlenül – inkább intellektuális, neoplatonikus ihletéssel – a *De quantitate animae* c. fiatalkori munkájában állította fel először és fejtette ki a legbővebben, melyet a következőkben referenciaként vetünk össze a *De doctrina christiana* tanításával.⁷

⁴ Gregorius Magnus (ca. 591/1979), *Moralia in Iob. Epistola missoria*, 4 (CCSL 143, 36). Saját fordítás.

⁵ Uo., II,7,9-11 (CCSL 32, 36-38).

⁶ Augustinus (ca. 394/1967), *De ser. Dom. in monte*, I,4,11 (CCSL 35); Augustinus (ca. 420/1865), *Ser.*, 347,2 (PL 39, 1524-1526).

⁷ Augustinus (ca. 388/1986), *De quan. a.*, 33,70-76 (CSEL 89, 217-225).

Bár az ott alkalmazott kategóriák nem fedik teljes mértékben a Lélek adományaival jelölt fokokat, a két séma némiképp mégis összhangba hozható.

Az első két lépcsőfokot a legnehezebb összeegyeztetni a két írásban: az istenfélelem (*timor Dei*) lelkületét a léleknek a növényekkel közös éltető, tápláló funkciójával (*animatio*), és a vallásosságot (*pietas*) az állatokra is jellemző érzékeléssel (*sensatio*). Ebből arra lehet következtetni, hogy Ágoston a lelki élet *De quantitate animae* időben korábbi sémájánál nem az izajási szöveget vette alapul (Pizzani, 1995: 49). Ugyanakkor, mivel az istenfélelem kiindulópontjának a *De doctrina christiana* végességünk és halandóságunk (*mortalitas*) tudatosítását tekinti, ez a lélek alapvető éltető erejének tudatosítására hív, amelynek a megmaradás érdekében keresnie kell és alá kell vetnie magát Isten akaratának.⁸ A vallásosság pedig a lélek alázatos meghajlására (*mitescere*) hív Isten Igéje előtt, még akkor is, ha az kényelmetlen vagy nem teljesen érthető, amit az érzékelés befogadó passzivitásával lehet némiképp párhuzamba állítani (Pizzani, 1995: 49). A harmadik lépcsőfoktól már sokkal könnyebb meglátni az összefüggéseket a lélek felépülésének filozofikus és vallásos, bibliai alapú megközelítése között. Így a tudomány (*scientia*) adományának megfeleltethető a csak emberre jellemző művelődéssel (*artes et disciplinae*), amelyek egyaránt a dolgok mélyebb megértésére irányulnak.⁹ A *De doctrina christiana* újdonsága abban áll, hogy a szerző ezen a fokon a Szentírást és annak ismeretét állítja a középpontba, amely elvezet a szeretet kettős parancsának (*gemina caritas*) bensőséges ismeretére.

A lelki élet harmadik fokának gyümölcse az őszinte lelkiismeret, amely felülmúlja az ítéletből fakadó félelmet és a tekintélyalapú vallásosságot.¹⁰ Ezután kezd pozitív irányt venni az lelki élet, amikor a lélek önmaga fölött érzett gyászában Istentől remél vigasztalást.¹¹ Ezt követi a lelki erősség (*fortitudo*) adománya, mely felkeltve az *éhséget* és a *szomjúságot az igazság után* (vö. Mt 5,6), segít neki elfordulni (*aversio*) a halált ígérő mulékony gyönyöröktől, és teljesen odafordulni (*conversio*) az örök és változatlan dolgokhoz, végső soron magához a Szentháromság egy Istenhez. Ennek, filozófiai megközelítésben, megfelel a platonikus ihletésű erkölcsi megtisztulás (*mundatio*) fázisa, amikor az ember a lelki és testi javak megkülönböztetése és utóbbiak szükséges megvetése révén (*discernere atque contemnere*) elköteleződik a maradandóság mellett, amelyben segítségére vannak az igazi, lelki örömök.¹² Az erények fáradtságos útja azonban ekkor még nem mentesül a belső konfliktusoktól, melyeket a halálfélelem, illetve önmagunk féltése és az érzéki örömökről való lemondás feszültsége idéz elő. Ez a megtisztulási folyamat és a természetfeletti célban való megerősödés –

⁸ Augustinus (ca. 426/1963), *De doct. chr.*, II,7,9 (CCSL 32, 36–37).

⁹ Augustinus (ca. 426/1963), *De doct. chr.*, II,7,10 (CCSL 32, 37); Augustinus (ca. 388/1986), *De quan. a.*, 33,72 (CSEL 89,220).

¹⁰ Augustinus (ca. 426/1963), *De doct. chr.*, II,7,10 (CCSL 32, 37).

¹¹ Augustinus (ca. 388/1986), *De quan. a.*, 33,73 (CSEL 89, 220–222); Augustinus (ca. 426/1963), *De doct. chr.*, II,7,10 (CCSL 32, 37).

¹² Augustinus (ca. 388/1986), *De quan. a.*, 33,73 (CSEL 89, 220–222).

melyeknek eredményeként a felszínes vágyak és félelmek elülnek – elvezet egy derűs, belső összeszedettséghez (*se denique in seipsa laetissime tenet*), amikor a lélek képes tudatosítani önmaga értékét és szabadon törekszik az isteni Igazság szemlélésére.¹³ A *De doctrina christianab*an ezen a ponton tanúi lehetünk egyfajta „kegyelemtani eltolódásnak”, hiszen a korábbi *De quantitate animae* által jelzett belső nyugalom itt még várat magára: a lelki élet ötödik fokán még a megtisztulás harca zajlik a lélekben. Bár az Igazság fénye már távolról feldereng előtte, ebből két dolog válik világossá: a távolság a jelen állapot és a kívánt cél között, és az, hogy ezt a fényt közről nem képes elviselni. Ahhoz, hogy a lélek közeledni tudjon hozzá, az alacsonyrendű vágyaktól való további megtisztulásra van szüksége, amelyet a jótanács adománya biztosít, amit Ágoston, egyedi módon, az irgalmasság tanácsának (*consilium misericordiae*) nevez.¹⁴ Ehhez gyakorlati szempontból társul a felebaráti szeretetben való tökéletesedés, amellyel eljut a reménynek és erőnek arra a fokára, amit a *De quantitate animae* már korábban a belső összeszedettséggel jelölt.¹⁵ A *De doctrina christiana* szerint a hatodik fokon tisztul meg a lélek belső látása Isten szemlélésére, amelynek feltétele a világnak történő meghalás, annak fényében, hogy *ember nem láthatja meg Istent úgy, hogy életben maradjon* (Kiv 33,20). A belső ember meghalását tanúsítja az ellenségszeretet, hiszen megvilágosodott lelki szeme, és tudja, *milyen reményre kapott meghívást* (vö. Ef 1,18), ezért képes *elfelejteni, ami mögötte van, és nekilendülni annak, ami előtte van* (vö. Fil 3,13).

Különbség mutatkozik a korábbi és az újabb séma között a lelki élet beteljesedését illetően is a testnek, illetve a testi életnek és a halálnak megítélése alapján. Hiszen, míg Ágoston a *De quantitate animae*-ban a neoplatonikus ihletésű elragadtatást (*extasis, voluptas*), illetve az Igazság szemlélését (*contemplatio*) már a földi, halandó életben tartós állapotként (*mansio*) lehetségesnek tartja, mely által a lélek tisztán különbséget tud tenni a földi dolgok látszata és a mennyei igazságok között, addig a bibliai hagyományhoz szorosabban igazodó *De doctrina christianab*an hangsúlyozza, hogy a *testben* történő, evilági *zarándoklásunk során* és a távolság miatt *a hitben élve* Isten látása még *homályos* marad (vö. 2Kor 5,6-7; 1Kor 13,12) (Pizzani, 1995: 51).¹⁶ Míg korai munkájában az Igazság szemlélése, addig a későbbiekben a megtisztulás domborodik ki, és az alkot egy hosszabb folyamatot. Ennek következtében míg az előbbieben a halál úgy, mint a test akadályától – mintegy „börtönéből” – való megszabadulás válik kívánatossá, addig utóbbiban a hitből a látásra való eljutás és egy egészen új állapotnak a kezdeteként. A korábbi és az újabb sémát lényegében a szív, illetve a szív szemének megtisztítása (*purgatio oculi cordis*) kapcsolja össze még a hatodik fokon, amelyben *meg tud újulni az igaz lélek* (*spiritus rectus*; vö. Zsolt 50 (51),12).¹⁷ A szív

¹³ Uo., 33,74 (CSEL 89, 222).

¹⁴ Augustinus (ca. 426/1963), *De doct. chr.*, II,7,11 (CCSL 32, 37-38).

¹⁵ Uo.; Augustinus (ca. 388/1986), *De quan. a.*, 33,74 (CSEL 89, 222).

¹⁶ Uo., 33, 76 (CSEL 89, 223-225); Augustinus (ca. 426/1963), *De doct. chr.*, II,7,11 (CCSL 32, 38).

¹⁷ Augustinus (ca. 388/1986), *De quan. a.*, 33,75 (CSEL 89, 222-223); Augustinus (ca. 426/1963), *De doct.*

tisztán látása és a lélek igaz volta megfeleltethető az értelem adományával (*intellectus*), melynek segítségével a lélek már nem tud letérni az Igazság útjáról, mivel efölé már senki embert és emberi, teremtményi szempontot nem helyez. Ez a felfogás és magatartás vezet el a lelki élet csúcspontját jelentő bölcsességhez (*sapientia*), amit a *De doctrina christiana*ban – a korábbi elragadtatással szemben – leginkább a nyugalom állapotával jellemez Ágoston. Így ismételtlen megmutatkozik az utóbbi séma biblikus jellege, és tematikailag csatlakozik az *Első teremtetésselbeszélés*hez (vö. *Ter 2,1-3*) és az időben közeli *Vallomások* tartalmi keretéhez.¹⁸

3. A SZENTÍRÁS HELYE ÉS SZEREPE A LELKI ÉLETBEN

Ahogy azt az Ágoston által a *De doctrina christiana*ban felállított lelki ranglétra bemutatásánál már jeleztük, a Biblia és annak ismerete a lelki kiteljesedés, vagyis a bölcsesség elérésének hét foka közül a harmadikon, a tudományok (*scientia*) között helyezkedik el.¹⁹ Bár ez a harmadik hely a csúcspontot jelentő hetedikhez képest első látásra alacsonynak vagy közepesnek tűnhet, mégis jól kifejezi a Szentírásnak nem csak a lelki életben, hanem a tudományok közötti helyét és központi szerepét. Ez az „alázatos könyv”, amely főleg a korabeli fordításokban tapasztalható nyelvi bárdolatlanságával a fiatal Ágostont is megrettentette²⁰, miközben magában őrzi és feltárja előttünk a létezés értelmét és emberi élet végső célját, eszköz marad az Isten felé törekvő ember kezében. Ezen az úton a Szentírásban való jártasság alapvetőnek – mondhatni „triviálisnak” – tekinthető, mégis, miután a hívő ennek kellőképpen birtokába jutott, el kell, hogy kísérje őt egész további lelki fejlődése során, hiszen Isten mind mélyebb megismerésével egyre előrébb viszi a szeretet megélésében (Pizzani, 1995: 48).

BEFEJEZÉS

Szent Ágoston szerint a tudomány nem merülhet ki a fellelhető ismeretek pusztá birtoklásában, a lexikális tudásban, mivel az emberi tudás – és magának a Szentírásnak tartalmi ismerete – önmagában elégtelen az igazi és maradandó boldogság eléréséhez. Ezért hermeneutikai elméletét átülteti a filozófiai etika területére, ami azt eredményezi, hogy a szövegértelmezés nem válik öncélúvá azáltal, hogy pusztán és egyoldalúan a tudományos pontossággal megállapított értelmi felismerésekre korlátozódik, hanem az igaz, vagyis természetfeletti élet megvalósulásának szolgálatába szegődik (Pollmann, 1996: 126-127.135-143). Ez azt is jelenti, hogy noha Ágoston a Szentírás megismerését tudományos szinten kezeli, magát a tudományt nem abszolutizálja, hanem – Platón nyomdokain járva – etikai alapokra helyezi („*Wissenschaftsrelativismus*”)

chr., II,7,11 (CCSL 32, 38).

18 Augustinus (ca. 401/1896), *Conf.*, XIII,36,51-38,53 (CSEL 33, 387-388).

19 Augustinus (ca. 426/1963), *De doct. chr.*, II,7,10 (CCSL 32, 37); *uo.*, II,8,12 (CCSL 32, 38).

20 Augustinus (ca. 401/1896), *Conf.*, I,18,29 (CSEL 33, 26); *uo.*, III,5,9 (CSEL 33, 50).

(Lorenz, 1955/1956: 54-57.242). Ezt a felismerést támasztja alá a lelki élet Istenhez, vagyis a boldog élethez vezető lépcsőjének felállításával, ahol a tudományok között számontartott bibliatudományt középpontban, a harmadik fokon helyezi el. Ezzel kifejezésre juttatja az egész exegetikai mű újdonságát, ami abban áll, hogy a Szentírást az isteni eredetű, keresztény tanítás (*doctrina christiana*) hordozójaként az emberi művelődés középpontjába állítja, a világi tanokat (*doctrinae*) pedig – ahogy azokat a II. könyv egy későbbi, nagy *excursus*ában elemzi²¹ – a Biblia és általában az isteni kinyilatkoztatás megértésének rendeli alá, mivel ez utóbbi képes az embert és az általa művelt tudományokat felszabadítani a mulandó dolgok szeretetétől, és a kultúrát természetfeletti alapokra és távlatba helyezni.

Kapcsolattartó szerző:

Richter Mátvás

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Hittudományi Kar

1053 Budapest

Veres Pálné u. 24.

mattrics@gmail.com

Corresponding author:

Mátvás Richter

Doctoral School of Theology

Pázmány Péter Catholic University

Veres Pálné str 24.

1053 Budapest, Hungary

mattrics@gmail.com

Hivatkozás: Richter, M. (2025). A Szentírás szerepe a lelki felemelkedésben Szent Ágostonnál. *Deliberationes*, 18(1), 131–139.

IRODALOMJEGYZÉK:

Augustinus (ca. 426/1963), *De doctr. chr.*, II,6,7 (CCSL 32, 35).

Augustinus (ca. 426/1963), *De doctr. chr.*, II,6,8 (CCSL 32, 36).

Gregorius Magnus (ca. 591/1979), *Moralia in Iob. Epistola missoria*, 4 (CCSL 143, 36).

Saját fordítás.

Uo., II,7,9-11 (CCSL 32, 36-38).

Augustinus (ca. 394/1967), *De ser. Dom. in monte*, I,4,11 (CCSL 35); Augustinus (ca. 420/1865), *Ser.*, 347,2 (PL 39, 1524-1526).

Augustinus (ca. 388/1986), *De quan. a.*, 33,70-76 (CSEL 89, 217-225).

Augustinus (ca. 426/1963), *De doctr. chr.*, II,7,9 (CCSL 32, 36-37).

Augustinus (ca. 426/1963), *De doctr. chr.*, II,7,10 (CCSL 32, 37); Augustinus (ca. 388/1986), *De quan. a.*, 33,72 (CSEL 89,220).

Augustinus (ca. 426/1963), *De doctr. chr.*, II,7,10 (CCSL 32, 37).

Augustinus (ca. 388/1986), *De quan. a.*, 33,73 (CSEL 89, 220-222).; Augustinus (ca. 426/1963), *De doctr. chr.*, II,7,10 (CCSL 32, 37).

Augustinus (ca. 388/1986), *De quan. a.*, 33,73 (CSEL 89, 220-222).

²¹ Uo., II,16,23-42,63 (CCSL 32, 48-77).

Uo., 33,74 (CSEL 89, 222).

Augustinus (ca. 426/1963), De doct. chr., II,7,11 (CCSL 32, 37-38).

Uo.; Augustinus (ca. 388/1986), De quan. a., 33,74 (CSEL 89, 222).

Uo., 33, 76 (CSEL 89, 223-225); Augustinus (ca. 426/1963), De doct. chr., II,7,11 (CCSL 32, 38).

Augustinus (ca. 388/1986), De quan. a., 33,75 (CSEL 89, 222-223); Augustinus (ca. 426/1963), De doct. chr., II,7,11 (CCSL 32, 38).

Augustinus (ca. 401/1896), Conf., XIII,36,51-38,53 (CSEL 33, 387-388).

Augustinus (ca. 426/1963), De doct. chr., II,7,10 (CCSL 32, 37); 8,12 (CCSL 32, 38).

Uo., II,16,23-42,63 (CCSL 32, 48-77).